

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**KAZAK TARİHİ VE KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMACISI OLARAK
ŞOKAN VELİHANOV (1835-1865)**

Laziza NURPEİS

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK

ŞUBAT - 2024

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAZAK TARİHİ VE KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMACISI
OLARAK ŞOKAN VELİHANOV (1835-1865)

DOKTORA TEZİ

Laziza NURPEİS

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

“Bu tez 16/02/2024 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK	Başarılı
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK	Başarılı
Prof. Dr. Nurettin HATUNOĞLU	Başarılı
Doç. Dr. Hülya ÇELİK	Başarılı
Doç. Dr. Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğör bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmaları.)

Laziza NURPEIIS

16/02/2024

ÖN SÖZ

Kazakistan ve Türkistan'ın zengin tarihi ve kültürü, çeşitli araştırmacılar ve düşünürler tarafından incelenmiş ve belgelenmiştir. Bu değerli çalışmaların içinde, Şokan Velihanov'un katkıları özellikle parlamaktadır. 19. yüzyılın en önemli Kazak bilim insanlarından biri olarak kabul edilen Velihanov, etnograf, tarihçi, coğrafyacı, düşünür kimliğiyle Kazakistan ve Türkistan'ın sosyal, kültürel ve tarihi yapısına dair 30 yıl gibi kısa süren ömründe bilimsel miras olarak yüze yakın eser bırakmıştır.

Bu tez, Velihanov'un yaşamını, çalışmalarını ve onun Kazak, Kırgız ve diğer Türkistan halkları üzerindeki etkisini ele almakta, aynı zamanda onun bilimsel yaklaşımını ve metodolojisini de incelemektedir. Velihanov'un kapsamlı çalışmaları, Kazakistan'ın ve Türkistan'ın tarihini, kültürünü ve toplumunu anlamak için hala temel bir kaynak olarak hizmet etmektedir. Bu çalışmaları detaylıca inceleyerek, Kazak kültürü ve tarihinin zenginliğini keşfetmek ve bu değerli bilgiyi gelecek kuşaklara aktarmak, hem bir ayrıcalık ve hem de bir sorumluluktur. Bu tezin, belirtilen amaç doğrultusunda literatüre katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

Tez konumuzun belirlenmesi ve yazılması aşamasında bana rehberlik ederek çalışmamızı titizlikle takip eden danışmanım Prof. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK'e değerli katkıları ve emekleri için içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Ayrıca tez savunma jüri üyeleri Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK, Prof. Dr. Nurettin HATUNOĞLU, Doç. Dr. Hülya ÇELİK, Doç. Dr. Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ da çalışmamın son haline gelmesine değerli katkılar yapmışlardır. Bu vesileyle tüm hocalarıma teşekkürlerimi borç bilirim.

Laziza NURPEIIS

16/02/2024

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	viii
ŞEKİL LİSTESİ	ix
GÖRSEL LİSTESİ	x
ÖZET	xi
ABSTRACT	xii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: HAYATI VE YETİŞTİĞİ ÇEVRE	9
1.1. Şeceresi.....	10
1.1.1. Abılay Han	11
1.1.2. Veli Sultan.....	15
1.1.3. Şingiz Sultan	17
1.1.4. Ayganım Hanım	21
1.2. Aile Ortamı ve Yetiştigi Çevre.....	23
1.3. Çocukluk Dönemi.....	25
1.4. Eğitim Hayatı ve Askeri Okul Yılları.....	28
1.4.1. Askeri Okulda Gördüğü Eğitim	28
1.4.2. Askeri Okul Yıllarındaki Düşünsel Gelişim Süreci ve Bilimsel Çalışmaları 31	
1.4.2.1. Entelektüel Gelişiminde Etkili Olan Öğretmenler	31
1.4.2.2. Entelektüel Gelişimine Katkı Sağlayan Diğer Aydınlar	33
1.5. Görev Aldığı Seferler, Bilimsel Çalışmaları ve Ölümü	35
1.5.1. 1854-1857 Yılları Arasında Görev Aldığı Seferler ve Bilimsel Çalışmaları 37	
1.5.1.1. Orta Kazakistan, Yedisu, Tarbagatay Seyahat Görevi -1855	37
1.5.1.2. Issık-Köl ve Cungarya Seyahat Görevleri -1856	38
1.5.1.3. Kulca Diplomatik Misyonu-1856	40
1.5.1.4. Alatav Kırgızları Seyahat Görevi-1857	41
1.5.1.5. 1854-1857 Yılları Arasındaki Seyahatleri Sırasında Gerçekleştirdiği Bilimsel Çalışmaları.....	42
1.5.1.6. Çalışmalarının Bilim Çevrelerinde Yansıması ve Rus İmparatorluk Coğrafya Derneğine Üye Kabul Edilmesi -1857	45

1.5.2. Kaşgar Keşif Seyahati- (1858-1859).....	46
1.5.2.1. Seyahatin Planlanması	47
1.5.2.2. Seyahatin Gerçekleştirilmesi ve Kaşgar'a Varılması.....	49
1.5.2.3. Kaşgar'da Gerçekleştirilen Araştırma ve İncelemeler	50
1.5.2.4. Kaşgar'dan Dönüş ve Yolda Yapılan İncelemeler.....	52
1.5.2.5. Kaşgar Seyahati'nin Sonuçları.....	54
1.5.3. 1860-1861 St. Petersburg Dönemi	56
1.5.3.1. St. Petersburg'ta Gerçekleştirdiği Mesleki ve Bilimsel Faaliyetleri .	56
1.5.3.2. St. Petersburg'ta Rus Bilim İnsanları ve Yazarları ile Olan İlişkileri58	
1.5.4. 1861 -1864 Ailesine Dönüşü ve Kökşetav Yılları	60
1.5.5. Güney Kazakistan'ın Rusya'ya İlhakı Amaçlı Askeri Sefere Katılışı-1864.	62
1.5.6. 1864-1865 Görevinden Ayrılışı, Hastalanması ve Vefatı	62
2. BÖLÜM: BİLİMSEL MİRASINA GENEL BİR BAKIŞ.....	65
2.1. Çalışmalarının Derlenmesi, Yayınlanması ve Külliyat Haline Getirilmesi	66
2.2. Şokan Velihanov'un Eserlerinin Yazı Türleri Bakımından Sınıflandırılması.....	69
2.2.1. Makale ya da Denemeleri.....	70
2.2.2. Seyahat Notları.....	72
2.2.3. Gazete Makaleleri	73
2.2.4. Mektupları	74
2.2.5. Derlemeleri ve Eser Özetleri	76
2.2.5.1. Manzum derlemeleri	77
2.2.5.2. Mensur Derlemeleri	77
2.2.6. Sözlük Taslakları.....	78
2.3. Toplu Eserler Külliyatı ve Ciltlerinin Tanıtımı	79
2.4. Bilim Anlayışı ve Metodolojisi	82
2.4.1. Metodolojisi ve Araştırma Teknikleri.....	83
2.4.1.1. Veri Toplama Süreci	84
2.4.1.2. Veri Analizi ve Sınıflandırma	84
2.4.1.3. Verilerin Karşılaştırılması ve İlişkilendirilmesi.....	84
2.4.1.4. Verilerin Yorumlanması ve Anlamlandırılması.....	85
2.4.1.5. Yerel Halkla Etkileşimi ve Gözlem Yetenekleri.....	85
2.4.1.6. Coğrafi ve Kartografik Gözlemlenmeleri	86

2.4.1.7. Dilbilimi ve Dilin Kültüre Yönüne İlişkin Tespitler Yapması	87
2.4.1.8. Sanat ve El Sanatlarına Yönelik Tespitler Yapması	87
2.4.2. Ş. Velihanov'un Çalışmalarında Analiz ve Değerlendirme Yöntemleri.....	87
2.4.2.1. Toplumsal ve Kültürel Bağlamda Değerlendirme	88
2.4.2.2. Karşılaştırmalı Yaklaşım.....	88
2.4.2.3. Tarihsel ve Coğrafi Bağlamda Analiz.....	88
2.4.2.4. Kişisel Deneyimler ve Duygusal Tepkilerin Yer Alması	88
2.4.2.5. Kültürel Bağlamda Dil Kullanımı.....	88
2.4.2.6. Bilimsel Dilin Kullanımı.....	89
2.4.2.7. Diğer Araştırmacıların Görüşleri ve Eserlerden Alıntılar.....	89
2.5. Ş. Velihanov'un Dünya Görüşü	89
3. BÖLÜM: TARİH ALANINDAKİ ARAŞTIRMALARI.....	92
3.1. Tarih Alanındaki Çalışmaları	92
3.1.1. Abılay Han (Ebu'l-Mansur)	92
3.1.1.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	92
3.1.1.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	93
3.1.2. Kazak Hanları ve Sultanlarının Şeceresi.....	94
3.1.2.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	94
3.1.2.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	94
3.1.3. Kırgız (Kazak) Şeceresi	94
3.1.3.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	95
3.1.3.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	95
3.1.4. Ulu (Büyük) Cüz Kazakların Efsaneleri	97
3.1.4.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	97
3.1.4.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	98
3.1.5. XVIII. Yüzyıl Kahramanları Hakkında Tarihi Efsaneler.....	99
3.1.5.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	99
3.1.6. Güney Sibirya Kabilelerinin Tarihi Üzerine Notlar.....	100
3.1.6.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	100
3.1.6.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	101
3.1.7. Cungarya Denemeleri.....	103
3.1.7.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	103

3.1.7.2. Çalışmadan Ş.Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	103
3.1.8. Türkmenler	104
3.1.8.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	104
3.1.8.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	104
3.1.9. Profesör N.İ. Berezin'in 'Han Yarlığı' Kitabına Notları	105
3.1.9.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	106
3.1.9.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	106
3.1.10. Türkistan Hanlıkları: Hive, Buhara, Hokand Hanlıkları ve Onların Rusyayla ilişkileri	106
3.1.10.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	106
3.1.10.2. Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri	106
3.1.11. 1825 Tarihindeki Kaşgar Ayaklanması Hakkında Taslak Materyal	107
3.1.11.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	107
3.1.11.2. Çalışmada Ş.Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	108
3.1.12. Hokandlılar'ın Çin ile Savaşı Hakkında Bilgiler-1830 Yılında Kaşgar'da.	109
3.1.12.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	109
3.1.12.2. Çalışmada Ş.Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	109
3.2. Tarih Alanındaki Tespit ve Değerlendirmelerine Bütüncül Bakış	109
3.2.1. Bilimsel Dolaşıma Soktuğu Eserler	110
3.2.2. Buhara Emirliği, Hokand ve Hive Hanlıkları'na İlişkin Tespitleri.....	110
3.2.3. Tarih Değerlendirmelerini Coğrafya, Arkeoloji, Folklor Gibi Farklı Bilim Dallarıyla Sentezleyerek Yapması	112
3.2.4. Ş.Velihanov ve Mitolojik Biliş	115
4. BÖLÜM: DİĞER ALAN ARAŞTIRMALARI.....	117
4.1. Etnografya ve Folklor Alanlarındaki Araştırmaları.....	117
4.1.1. Ulu Cüz Kırgız-Kaysakları Hakkında	117
4.1.1.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	117
4.1.1.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	118
4.1.2. Kırgız-Kazak Barutunun Bileşenleri	119
4.1.2.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	119
4.1.2.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	119

4.1.3. Tarım Hakkında	120
4.1.3.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	120
4.1.3.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	121
4.1.4. Kırgız-Kaysak Mezarları ve Genel Olarak Antik Eserler Hakkında'	122
4.1.4.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	122
4.1.4.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	122
4.1.5. Ulu Cüz Kazaklarının Yönetimi Hakkında	123
4.1.5.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	123
4.1.5.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	123
4.1.6. Kırgızlar Hakkında Notlar.....	124
4.1.6.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	124
4.1.6.2. Çalışmada Ş.Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	127
4.1.7. Kırgızlar Hakkında Taslak Materyaller.....	128
4.1.7.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	128
4.1.7.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	129
4.2. Dil ve Edebiyat Alanındaki Çalışmaları.....	129
4.2.1. Ulu Cüz'ün Atasözleri	129
4.2.1.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	129
4.2.1.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	130
4.2.2. Kazak Halk Nazım Türleri Üzerine	130
4.2.2.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	130
4.2.2.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	131
4.3. Din Araştırmaları.....	132
4.3.1. Bozkırdaki Müslümanlık Üzerine	133
4.3.1.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	133
4.3.1.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	133
4.3.2. Kırgızlarda Şamanizmin İzleri	134
4.3.2.1. Çalışmanın Kapsamı ve İçeriği	134
4.3.2.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	134
4.3.3. Tanrı	135
4.3.3.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	135
4.3.3.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	135

4.4. Coğrafya Alanındaki Araştırmaları	136
4.4.1. İli Bölgesinin Coğrafi Tasviri	136
4.4.1.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	136
4.4.1.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	137
4.4.2. Issık-Köl Seferinin Günlüğü	139
4.4.2.1. Çalışmanın Kapsamı ve İçeriği	139
4.4.2.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	139
4.4.3. 1858-1859'da Altışahar Eyaleti veya Çin'in Nan-Lu Eyaletinin (Küçük Buhara) Altı Doğu Şehrin Durumu Hakkında	140
4.4.3.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	140
4.4.3.2. Çalışmada Ş.Velihanov'un Belli Başlı Tespitleri	141
4.4.4. Bayan-Avıl İlçesi Hakkında	143
4.4.4.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	143
4.4.4.2. Çalışmada Ş.Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	144
4.4.5. Kaşgar Günlüğü-I; Kaşgar Günlüğü II; 'Kaşgar Günlüğünden Bir Alıntı' 145	
4.4.5.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	145
4.4.5.2. Çalışmada Ş.Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	146
4.5. Ekonomi Alanındaki Araştırmaları	147
4.5.1. Kulca ve Çuguçak'taki Ticaret Hakkında	147
4.5.1.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	147
4.5.1.2. Çalışmada Ş.Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	147
4.5.2. Kaşgardaki Ticaret Noktalarının Yapısı ve Kaşgar'a Giden Yollar Hakkında	148
4.5.2.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	148
4.5.2.2. Çalışmada Ş.Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	148
4.5.3. 19. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Rusya'nın Batı Çin ve Orta Asya ile Ticaretine İlişkin Taslak Materyal	149
4.5.3.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	149
4.5.3.2. Çalışmada Ş.Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri.....	150
4.6. Devlet ve Hukuk Çalışmaları	150
4.6.1. Yargı Reformu Üzerine Notlar.....	150
4.6.1.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği	151

4.6.1.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı Tespitleri	151
4.7. Ş. Velihanov'un Gazeteciliği.....	152
4.8. Ressam ve Çizer Olarak Ş. Velihanov ve O'nun Sanat Mirası	153
5. BÖLÜM: TÜRKİSTAN ARAŞTIRMALARINDA VE ARAŞTIRMACILARIN	
GÖZÜNDEN ŞOKAN VELİHANOV	155
5.1. Yaşadığı Dönem Araştırmacı ve Bilim İnsanlarının Değerlendirmeleri	155
5.1.1. Grigoriy Potanin Nikolaeviç	155
5.1.2. Nikolay Mikayloviç Yadrintsev	156
5.1.3. Alexander Nikolayeviç Pipin	157
5.1.4. Pavel Ivanoviç Nebolsin	158
5.1.5. İvan Vasilyeviç Muşketov.....	158
5.1.6. John ve Robert Michell	159
5.1.7. Nikolay Ivanoviç Veselovskiy	160
5.2. Sonraki Dönem Araştırmacıları.....	161
5.2.1. Alkey Hakanoviç Margulan	161
5.2.2. Hadicha Galimovna Aydarova	161
5.2.3. Sergey Zimanov ve Aidos Atışev	162
5.2.4. Diğer Araştırmalar	162
5.2.4.1. Akademik, Gazetecilik ve Edebiyat Alanlarındaki Araştırmalar....	162
5.2.4.2. Konferanslar.....	163
SONUÇ	164
KAYNAKÇA.....	171
ÖZ GEÇMİŞ	177

KISALTMALAR

Akt.	: Aktaran
Bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Külliyat	: Şokan Velihanov'un 'Beş Ciltlik Seçkin Eserler Külliyatı',
S.S.C.B.	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Ş.Velihanov	: Şokan Velihanov
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Ve saire

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Ayganim Hanım Malikânesi'nin Planı-1853-Velihanov'un Çizimi	24
Şekil 2: Turgay Bozkırı ve Kuşmurun Bölgesi'nin Şematik Haritası-Şokan Velihanov'un Çizimi, 1852	27
Şekil 3: Karahanlı Sikkelerinin Efsaneleri, Ş.Velihanov Tarafından Çözümlemesi (İmza)	44
Şekil 4: Doğu Türkistanlı Uygurların Giyimleri. Ş.Velihanov'un Çizdiği Resim (1859)	52

GÖRSEL LİSTESİ

- Görsel 1:** Şokan Velihanov ve Çizimini Yaptığı Bir Harita 9
- Görsel 2:** Ş. Velihanov'un Eğitim Gördüğü Sibiryas Askeri Okulu Binası 34

ÖZET

Başlık: Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmacısı Olarak Şokan Velihanov (1835-1865)

Yazar: Laziza NURPEIIS

Danışman: Prof. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK

Kabul Tarihi: 16/02/2024

Sayfa Sayısı: xii (ön kısım) + 177 (ana kısım)

Bu araştırma, Şokan Velihanov'un bilim insanı kimliği üzerinden onun hayatını, bilimsel katkılarını ve etkisini mercek altına almaktadır. Çalışma, Velihanov'un yaşamını ve eserlerini detaylı bir şekilde inceleyerek, onun Kazakistan ve Türkistan'da bilim dünyasındaki konumunu ve bıraktığı mirası geniş bir perspektifle ele almayı hedeflemektedir. Bu yaklaşım, Velihanov'un bilim dünyasındaki yerini daha iyi anlamamıza ve onun etkilerini kapsamlı bir şekilde değerlendirmemize olanak tanıyacaktır. Çalışmanın başlangıcında, Şokan Velihanov'un hayatı, çalışmaları ve yazıları hakkında mevcut kaynakların belirlenmesi ve toplanması amacıyla geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Velihanov'un elimize ulaşan eserleri, bu çalışma için temel kaynak olarak kullanılmıştır. Bu eserlerin içeriği, özellikle etnografya, tarih, coğrafya ve dilbilimi gibi çeşitli bilim dallarına olan katkıları özel bir vurguyla incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda Ş Velihanov'un bilim insanı olarak nasıl yetiştiği; başta etnografya, tarih, din, dil ve edebiyat ve folklor alanlarına yönelik bilimsel katkıları ile Kazak ve diğer Türkistan halklarının gelecekteki tarih ve kültürüne yönelik araştırmalar için muazzam bilimsel bir miras bıraktığı; yine derleme çalışmaları, tercümelemleri, topladığı arkeolojik materyaller gibi pek çok kaynağı bilimsel dolaşıma soktuğu; katıldığı bilimsel seferler ile daha sonraları doğruluğu onaylanacak pek çok coğrafi, tarihi ve etnografik tespitlerde bulunduğu; tüm bu çalışmaları ile başta kendi halkı olmak üzere tüm Türkistan halklarının milli kimlik inşalarında eserleriyle çok önemli bir zemin oluşturma görevi ifa ettiği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şokan Velihanov, Kazak, Türkistan, Kazakistan

ABSTRACT	
Title of Thesis: Shokan Valikhanov (1835-1865) as a Researcher of Kazakh History and Culture	
Author of Thesis: Laziza NURPEIIS	
Supervisor: Prof. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK	
Accepted Date: 16/02/2024	Number of Pages: xii (pre text) + 177 (main body)
<p>This research examines Shokan Valikhanov's life, scientific contributions and impact through his identity as a scientist. By examining Valikhanov's life and works in detail, the study aims to discuss his position in the scientific world in Kazakhstan and Turkestan and the legacy he left behind from a broad perspective. This approach will allow us to better understand Valikhanov's place in the scientific world and to comprehensively evaluate his influences. At the beginning of the study, an extensive literature review was conducted to identify and collect existing sources on Shokan Valikhanov's life, work and writings. The extant works of Valikhanov were used as the main source for this study. The content of these works, especially his contributions to various disciplines such as ethnography, history, geography and linguistics were analyzed with special emphasis. As a result of the study, it is concluded that Sh. Valikhanov's upbringing as a scientist; with his scientific contributions, especially in the fields of ethnography, history, religion, language and literature and folklore, he left a tremendous scientific heritage for future research on the history and culture of the Kazakh and other Turkestan peoples; again, he put into scientific circulation many resources such as his compilation works, translations, archaeological materials he collected; made many geographical, historical and ethnographic determinations, the accuracy of which would later be confirmed by the scientific expeditions he participated in; with all these works, it is evaluated that he fulfilled the task of creating a very important ground with his works in the national identity construction of all Turkestan peoples, especially his own people.</p>	
Keywords: Shokan Valikhanov, Kazakh, Turkestan, Kazakhstan	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Bu çalışma, 1835-1865 tarihleri arasında yaşamış olan bilim insanı Şokan Velihanov'un yaşamı, bilime katkıları ve çalışmalarının sosyal ve kültürel etkileri üzerine incelemeyi konu olarak ele almıştır. Velihanov'un yaşamı, 19. yüzyılın ortalarında Türkistan'ın jeopolitik ve kültürel dinamikleri içinde önemli bir figür olmasının yanı sıra, etnografik çalışmaları, seyahat yazıları ve coğrafi keşifleriyle bilim dünyasına önemli katkılarda bulunmuştur.

Çalışma, Velihanov'un hayatını, keşiflerini ve yazılarını detaylı bir şekilde ele alarak, onun Kazakistan ve Türkistan'ın etnografyası, coğrafyası ve tarihine katkılarını irdelemeyi hedeflemektedir. Ayrıca, Şokan Velihanov'un çalışmalarını ve onun bilim dünyasındaki yerini ayrıntılı bir şekilde inceleyerek, Türkistan'ın kültürel, tarihi ve coğrafi bağlamında daha geniş bir anlayışın oluşturulmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Velihanov'un yaşamı ve çalışmaları, Kazakistan ve Türkistan'ın jeopolitik değişkenliklerinin bir yansımasıdır ve bu çalışma, onun zamanındaki coğrafi, etnografik ve tarihsel bağlamı titizlikle incelemektedir. Velihanov'un seyahat yazıları ve keşifleri, Türkistan'ın etnik yapısı, yerel kültürleri ve coğrafi yapıları hakkında zengin ve ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Aynı zamanda, onun çalışmaları dönemin jeopolitik olaylarına ve dönüşümlerine nasıl tanıklık ettiğini ve bu olaylara nasıl etki ettiğini vurgulamaktadır.

Bu çalışmada Velihanov'un, dönemindeki bilimsel düşünce ve keşiflerle nasıl etkileşimde bulunduğu ve bu etkileşimin onun çalışmalarına nasıl yansıdığı da ele alınmaktadır. Ayrıca, onun bilimsel mirasının günümüz araştırmacıları, tarihçiler ve coğrafyacılar için neden hala önemli olduğu açıklanmaktadır.

Bu çalışma, Şokan Velihanov'un yaşamı ve çalışmalarının Türkistan'ın coğrafi, etnografik ve tarihsel bağlamında daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Onun çalışmalarının günümüz bilim dünyasındaki yeri ve önemi vurgulanacak, Türkistan'ın kültürel ve coğrafi zenginlikleri üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde incelenecektir.

Bu kapsamda tezin birinci bölümünde; Şokan Velihanov'un hayatı ve eğitimi üzerinde durulmuş ve Velihanov'un genç yaşlardan itibaren eğitimine ve ilgi alanlarına

odaklanılmıştır. Ailesinin etkisi, onun yetişme süreci ve bilimsel ilgileri bu bölümde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

İkinci bölümde, Şokan Velihanov'un bilimsel mirası ele alınarak çalışmalarının derlenmesi ve külliyat haline getirilmesi süreci ele alınmış ve eserlerinin yazı türlerine ve konularına göre sınıflandırılması yapılmıştır. Ayrıca Şokan Velihanov'un bilim anlayışı ve araştırma yöntemleri üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde, Ş. Velihanov'un tarih alanındaki araştırmaları üzerinde durulmuştur. Bu bölümde araştırma konusu olan eserlere yönelik içerik analizi yapılmıştır.

Dördüncü bölümde Ş. Velihanov'un coğrafya, etnografya ve dilbilimi başta olmak üzere diğer araştırma alanları üzerinde durulmuştur. Bu bölümde, Ş. Velihanov'un çalışmalarına yönelik içerik analizi yapılmış ve etnografya, coğrafya, dilbilimi gibi farklı araştırma alanları açısından çalışmaları ayrı ayrı incelenmiştir. Kazak aydınının çalışmalarının farklı araştırma alanlarının iç içe geçtiği görülmüştür. Bu durum dikkate alınarak, onun Türkistan halklarının kültürleri, gelenekleri ve yaşam tarzları hakkındaki gözlemleri; siyasi ve idari konulara ilişkin tespitleri detaylı olarak incelenip değerlendirilmiştir.

Beşinci bölümde Ş. Velihanov'un çağdaşlarının onun hakkındaki anı, düşünce ve görüşlerine yer verilmiştir. Bu bölümde ayrıca son yüzyılda Kazak aydınla ilgili yapılan önemli çalışmalara da yer verilerek Kazak aydınının bilimsel mirasının günümüze olan fikri etkileri de ele alınmıştır.

Son bölümde, sonuç ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, Şokan Velihanov'u bir bilim insanı olarak ele alarak onun hayatı, bilimsel katkıları ve etkileri üzerine odaklanmaktadır. Tezin amacı, Ş. Velihanov'un çalışmalarının derinlemesine incelenmesi ve onun Türkistan'ın coğrafi, etnografik ve bilimsel anlamdaki önemini vurgulanmasıdır.

Çalışmanın temel amacı, Ş. Velihanov'un bilimsel mirasının yanı sıra onun bilimsel yöntemlerine ve araştırma tekniklerine de odaklanmaktır. Velihanov'un coğrafi keşiflerinin ve etnografik gözlemlerinin o dönemdeki bilimsel düşünceyi nasıl etkilediği ve günümüz araştırmacıları üzerindeki etkileri bu çalışmanın temel odak noktaları arasındadır. Çalışmanın bir diğer temel amacı, Şokan Velihanov'u tarih ve kültür

araştırmacısı olarak inceleyerek onun yaşamı, çalışmaları ve mirası üzerine daha derinlemesine bir anlayış geliştirmek ve onun Kazakistan ve Türkistan'ın bilimsel ve kültürel haritasındaki yerini vurgulamaktır.

Bu çalışmada gözetilen diğer amaçlara aşağıda, başlıklar halinde yer verilmiştir:

şokan Velihanov'un Hayatını ve Eserlerini İncelemek: Bu alışma, şokan Velihanov'un hayatını, bilimsel çalışmalarını, keşiflerini ve yazılarını detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Velihanov'un yaşam hikâyesi, aile kökenleri ve eğitimi gibi kişisel detaylarına odaklanarak, onun bilim insanı olarak nasıl yetiştiğini anlamayı hedeflemektedir.

Tarih ve Etnografya Alanlarındaki Katkılarına Odaklanmak: Tezin bir diğer amacı, şokan Velihanov'un etnografya ve tarih alanlarına getirdiği katkıları ayrıntılı bir şekilde incelemektir. Velihanov'un etnografik gözlemleri, Türkistan halklarının kültürel pratikleri ve tarihleri hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu alışma, bu gözlemlerin Türkistan'ın etnografyası ve tarihi çalışmalarına olan etkisini vurgulamayı amaçlamaktadır.

Coğrafi Keşiflerini ve Coğrafya Bilimine Olan Katkılarını İrdelenmek: Velihanov'un coğrafi keşifleri ve coğrafya alanındaki çalışmaları da bu çalışmanın önemli bir odak noktasıdır. Amacımız, Velihanov'un Türkistan coğrafyası hakkındaki bilimsel katkılarını anlamak ve onun jeopolitik önemdeki keşiflerini ortaya koymaktır.

Dil ve Edebiyat Araştırmalarına Katkılarını İncelemek: Velihanov, dönemi için önemli bir dilbilimci olarak da tanınmaktadır. Bu çalışmanın bir diğer hedefi, Velihanov'un dilbilim çalışmalarını ve etkilerini açıklamak ve onun dönemindeki ve sonraki dönemlerdeki dilbilim araştırmalarına nasıl katkı sağladığını anlamaktır.

Velihanov'un Bilimsel Mirasının ağdaş çalışmalara Etkilerini İncelemek: Tezin bir başka önemli amacı, şokan Velihanov'un bilimsel mirasının günümüzdeki etkilerini irdelemektir. Onun alışmaları hala birçok bilim insanı ve araştırmacı için referans noktasıdır. Bu alışma, Velihanov'un bilimsel mirasının ağdaş çalışmalara nasıl ilham verdiğini açıklamayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada, şokan Velihanov'un bilim insanı olarak çalışmalarını ve katkılarını incelemek için bir dizi çok yönlü yöntem kullanılmıştır. Bu erevede Velihanov'un

yaşamı, eserleri ve bilimsel katkıları hakkında daha derin bir anlayış elde etmek amacıyla aşağıdaki yöntemlere başvurulmuştur:

Kaynak Taraması: Çalışmanın başlangıcında, Şokan Velihanov'un hayatı, çalışmaları ve yazıları hakkında mevcut kaynakların belirlenmesi ve toplanması amacıyla geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Bu adım, konuya dair mevcut bilgi birikimini derinlemesine anlama sürecini başlatmıştır.

Çalışmanın ana kaynağı, Şokan Velihanov'un eserlerinin derlendiği 'Sobraniye Soçinenii v Piyatih Tomah' isimli 'Beş Ciltlik Seçkin Eserler Külliyyatı' olmuştur. Çalışmada yararlanılacak olan Külliyyat'taki ilgili bölümler ve çalışmalar Rusça'dan Türkçe'ye çevrilmiştir. Çalışmada temel alınan Külliyyat, bazı farklılıklarla Kazakça'ya da çevrilmiştir ancak Külliyyat'ta asıl nüshaların hiç değişiklik yapılmadan yayınlandığı bilinmektedir. Bu çerçevede Ş.Velihanov'un eserlerini asıl nüshalar üzerinden incelemek amacıyla çalışmada "Sobraniye Soçinenii v Piyatih Tomah" esas alınmıştır. Çalışmada öncelikle, Türkiye'de Ş.Velihanov'la ilgili yazılan kitap, makale ve tezler incelenmiştir. Daha sonra Ş. Velihanov'la ilgili yapılmış Kazakça, Rusça ve İngilizce çalışmalar araştırılmış ve incelenmiştir. Araştırmalar Rusya, Kazakistan ve Türkiye'deki kütüphaneler ve internet üzerinden yapılmıştır. Türkiye ve Batı dünyasında Ş.Velihanov'la ilgili oldukça sınırlı sayıda makale ve tez yayınlandığı görülmüştür. Velihanov'la ilgili yapılan ve bu çalışmada da yararlanılan çalışmalardan önemlileri aşağıda belirtilmiştir:

- Adilcanov, G; "İslam As a Part of the Kazak Identity and Chokan Valikhanov", Ankara 2004. Bu yüksek lisans tezinde Şokan Velihanov'un dini görüşleri araştırılmaktadır.
- Mantayev, T; "Bir Tarih Kaynağı Olarak Muravyev ve Velihanov'un Eserleri", İzmir, 2010. Bu yüksek lisans tezinde, Nikolai Muravyev ve Şokan Velihanov'un keşif faaliyetleri ve ilmi araştırmaları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.
- Bulut, A. "Türk Tarihi Araştırmalarında Şokan Velihanov'un Yeri ve Sobraniye Soçineniy I'in Tahlili", Bişkek, 2021. Bu yüksek lisans tezi, Külliyyat'ın 1. cildinin çevirisine ve bu ciltte bulunan Velihanov'un çalışmaları ile ilgili bazı değerlendirmelere yer verilmiştir.
- Bazarbayeva, L. "Şokan Velihanov (Eserleri)", Niğde, 2017. Bu yüksek lisans tezinde Velihanov'un önemli eserlerine ilişkin tespitlere yer verilmiştir.

- Mendualiyeva, A. “Şokan Velihanov’un Eserlerindeki Dini ve Etnografik Konular”, Kayseri, 2016. Bu yüksek lisans tezinde Velihanov’un ele aldığı ve Türk halklarının düşünce sisteminin temelini oluşturan gelenek ve görenekler, inanç ve âdetler başlıklar halinde incelenmiştir.
- Bailey, S. “Travel, Science and Empire: The Russian Geographical Society’s Expeditions to Central Eurasia,1845-1905”, Hawaii, 2008. Bu doktora tezinin ana konusu, Rus İmparatorluk Coğrafya Derneği’nin 19. yüzyıldaki keşif gezilerinin anlamını irdelemektir. Tez çalışmasında, yazar Ş.Velihanov’la ilgili önemli bir bölüm ayırmıştır.
- Duisabayeva, D. “Tarihî Coğrafyadan Edebiyata Seyahat,” İstanbul, 2021. Bu hacimli makale, Ş.Velihanov’un çalışmalarının yazı türleri açısından ve edebi yönden sınıflandırılması yönüyle oldukça yararlı olmuştur.

Ş. Velihanov’un Eserlerinin İncelenmesi: Velihanov'un elimize ulaşan eserleri, bu çalışma için temel kaynaklar olarak kullanılmıştır. Bu eserlerin içeriği, özellikle etnografya, tarih, coğrafya ve dilbilimi gibi çeşitli bilim dallarına olan katkıları özel bir vurguyla incelenmiştir.

Ş.Velihanov’un Mektuplarının ve Günlüklerinin İncelenmesi: Ş. Velihanov'un yayınlanan mektupları ve günlükleri, onun düşüncelerini, gözlemlerini ve araştırmalarını daha iyi anlamak için kullanılmıştır. Bu kaynaklar, onun bilimsel yöntemlerini ve yaklaşımlarını anlamamıza yardımcı olmuştur.

Disiplinlerarası Yaklaşım: Çalışmada, Velihanov'un farklı disiplinler arasında köprüler kurarak nasıl bir bütünsel bakış açısı geliştirdiği incelenmiştir. Bu bağlamda, etnografi, tarih, coğrafya ve dilbilimin bir araya getirilmesi yoluyla, Velihanov'un bilimsel yöntemleri incelenmiştir.

Çalışmanın Sınırlılıkları: Çalışmada Ş.Velihanov’un bilimsel kişiliğini incelemeye yönelik olarak 33 çalışması ayrı ayrı ele alınmış, gezi notları ve mektupları incelenmiştir. Toplamda 2500 sayfayı bulan Külliyyat’ta Ş.Velihanov’un yüzü aşkın arşiv belgesi, resmi rapor, tezkere, mektup ve çalışması bulunmaktadır. Bunların tamamına ayrı ayrı araştırmada yer vermek, araştırmayı Külliyyat özetine çevirme riski taşımaktaydı. Bunun yerine, yeri geldiğinde bu kaynaklardan gerektiği ölçüde yararlanma yolu tercih edildi. Bu yüzden araştırmada Şokan Velihanov’un; içerik ve sayfa sayısı olarak diğerlerinden daha kapsamlı ve daha uzun, bilimsel katkılarını

incelemek açısından da daha verimli, araştırma konusunu doğrudan ilgilendiren 33 çalışması incelenmiştir. Ayrıca Velihanov'un ölümünden günümüze kadar onunla ilgili yapılan akademik çalışmalarda özellikle üzerinde durulan ve önem verilen çalışmaları mutlaka konu edinilmiştir. Çalışmada tek tek ele alınan 33 çalışma, incelenen sefer notları ve mektuplar, Külliyyat'ın içeriğini büyük oranda karşılamaktadır.

Ş.Velihanov'un çalışmalarında, tarih alanı dışında etnografya, coğrafya, folklor, din, jeoloji, dilbilimi, edebiyat gibi farklı alanlarla ilgili tespitleri vardır. Bu tespitlerin ilgili alanlardaki anlamını bulmak ve yorumlamak, o alanlarda belirli ölçüde uzman olmayı gerektirdiğinden bu tespitleri yorumlamak ancak literatürde konuyla ilgili değerlendirmeler bulunduğu ölçüde yapılabilmiştir.

Yukarıda bahsi geçen hususlar, Şokan Velihanov'un çalışmalarını ve bilimsel yöntemlerini daha iyi anlamamıza yardımcı olmuş ve çalışmanın temel amaçlarına ulaşmak için bir araç olarak kullanılmıştır. Ayrıca, yazım ve dilbilgisi kurallarına özen gösterilmiş ve ilgili disiplinlere ait terminolojiye uyulmuştur. Elde edilen bilgiler, çalışmanın çeşitli bölümlerinde kullanılarak Şokan Velihanov'un bilimsel mirasının daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Çalışmanın Önemi

Şokan Velihanov, 19. yüzyılın ortalarında Türkistan coğrafyasını ve halklarını keşfetmek, tanıtmak ve anlamak amacıyla yaptığı araştırmalarla tarih, etnografya, coğrafya ve dilbilimi alanlarında önemli katkılarda bulunan bir bilim insanıdır. Velihanov'un bu alanlara sağladığı katkılar, hem kendi dönemi hem de sonraki nesiller için büyük bir bilimsel miras oluşturmuştur. Bu çalışma, Şokan Velihanov'un çalışmalarını, hayatını ve düşüncelerini daha derinlemesine inceleyerek onun bilimsel mirasının günümüzdeki anlam ve önemini vurgulamayı amaçlamaktadır.

Ş. Velihanov'un araştırmaları, Kazakistan ve Türkistan'ın zengin kültürel ve coğrafi çeşitliliğini ve bu coğrafyanın tarihini anlama çabasıyla örtüşmektedir. Velihanov, yerel halkların geleneklerini, dillerini, yaşam biçimlerini ve tarihlerini kaydetmek için büyük özveriyle çalışmıştır. Onun çalışmaları, Türkistan'daki toplulukların kültürel mirasının korunmasına ve geleceğe aktarılmasına katkıda bulunmuş, aynı zamanda bu coğrafyanın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur.

Bu çalışma, Ş. Velihanov'un bilimsel katkılarını, metodolojisini ve düşünsel yaklaşımlarını daha iyi anlamak için bir fırsat sunmaktadır. Onun eserlerinin günümüz bilim insanları için hala büyük bir önemi vardır. Ayrıca, Velihanov'un etki alanının sadece tarih ve etnografya ile sınırlı olmadığını, aynı zamanda farklı disiplinler arasında köprüler kurarak bilimsel düşünceyi nasıl birleştirdiğini de vurgulamaktadır.

Çalışma, Velihanov'un çalışmalarının ve düşüncelerinin günümüzdeki bilim dünyasına nasıl bir ilham kaynağı olabileceğini incelemeyi amaçlamaktadır. Velihanov'un Kazakistan ve Türkistan'ın tarihi ve kültürüne olan katkılarını daha derinlemesine keşfetmek, gelecekteki çalışmalara ilham verebilir ve bu coğrafyanın kültürel zenginliğini koruma çabalarına destek olabilir.

Literatürde yüz yıla aşan bir süre içinde Ş.Velihanov üzerine yapılmış onlarca kitap, makale ve tez çalışması mevcuttur. Ancak bu çalışmaların hemen hemen tümü Velihanov'un bir ya da birkaç yönü üzerinde durmaktadır. Örneğin biyografisi, devlet hakkındaki görüşleri, Türkistan tarihine ilişkin tespitleri, gazetecilik yönü, sanatçı kişiliği, coğrafi tespitleri gibi bir veya birkaç yönü üzerinde yoğunlaşan pek çok akademik çalışma mevcuttur. Ancak Ş.Velihanov'u bilim insanı olarak bütüncül yaklaşımla ele alan ve yaptığı çalışmalar üzerinden bilime katkılarını toplu şekilde ve farklı disiplinler açısından değerlendirme yapan bir çalışmaya literatürde rastlamak mümkün olmamıştır. Bu çalışma, böyle bir eksikliğin doldurulmasına katkı sağlayacaktır.

Literatürde Ş. Velihanov'un bilim anlayışı ile araştırma yöntem ve tekniklerini bütüncül şekilde ele alan bir çalışmaya rastlamak da mümkün olmamıştır. Bu yönden de bu çalışma bir ilktir.

Çalışmanın önemine tarihsel perspektiften bakıldığında dönemin şartları mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır: Rusya, XVIII. yüzyıl ortalarında Türkistan'la yakından ilgilenmeye başlamıştı. Rusların temel hedefi, özellikle Türkistan devletlerini işgal ederek Hindistan ve Çin'den gelen ticaret kervanlarına ve bu bölgelerin zenginliklerine sahip olmaktı. Ş.Velihanov'un yaşadığı bu dönem, jeopolitik değişimlerin ve coğrafyanın keşiflerle birlikte şekillendiği bir süreci içermektedir Bu dönemde Rusya'nın işgal faaliyetleri öncesi bölgeyi tanıma amaçlı Türkistan, keşif gezileri ve coğrafi gözlemleri yoğunluk kazanmıştır. Bu bağlamda, Velihanov'un Rus Çarlığı'nın resmi görevlisi olarak katıldığı bilimsel seferlerde yaptığı çalışmaları, her ne kadar

Rusya'nın Türkistan'ı işgal planlarına hizmet eder bir görünüm sergilese de halkına ve ülkesine derin bir sevgiyle bağlı bir vatansever olan ř.Velihanov'un bu çalışmalarını yalnızca bu dar bakış açısıyla yorumlamak; Türkistan coğrafyası, etnografyası, kültürü ve tarihine ilişkin çok değerli bilgileri günümüze ulaştıran bu değerli bilim insanına büyük haksızlık olacaktır. Çalışmada, ř.Velihanov'un Rusya'nın resmi görevlisi olma vasfının çok ötesine geçerek, bir aydın olarak başta Kazak halkı olmak üzere Türkistan halklarının kimliğini, kültürünü ve tarihini ortaya koymak ve dünyaya tanıtılmak gibi bir misyonu kendisine görev edindiği ve bunu da başardığı net bir şekilde ortaya koymuştur.

1. BÖLÜM: HAYATI VE YETİŞTİĞİ ÇEVRE

Şokan Şingızuli Velihanov, XIX. yüzyılda Kazakistan'ın yetiştirdiği en değerli bilim insanı, araştırmacı, tarihçi, etnograf, halkbilimci, edebiyatçı ve aydındır. O, çağdaş Kazak tarihçiliği ve etnografyasının babası kabul edilmiş ve Kazakistan Bilimler Akademisi'ne adını vermiş bilim insanıdır.¹ Ömrünün sonuna kadar bilimsel araştırmalardan geri durmamıştır. Genç yaşta edindiği bilgi birikimini, araştırmalarındaki titizliği ve bilimsel merakı ile birleştirerek kısa ama son derece üretken ve verimli geçen ömrünü Kazakistan ve Türkistan'ın tarihi, etnografyası coğrafyası, edebiyatını incelemeye vakfetmiştir.

Görsel 1: Şokan Velihanov ve Çizimini Yaptığı Bir Harita

Kaynak: Kamak, Abdikarim. "Graphic Creativity of Chokan Velihanov Kazakh Scientist of The XIX. Century" 1/4 *International Journal Of Applied And Fundamental Research*, 2016.

Çalışmanın bu bölümünde Kazak halkının yetiştirdiği bu büyük bilim insanının hayatı ve yetiştiği çevre ele alınacaktır. Şokan Velihanov'un bilim insanı olarak daha iyi anlaşılabilmesi için yazdığı eserlerin araştırma ortamını belirlemek gerekir. Bunun için öncelikle yeterli bir dizi tarihsel kaynağa dayanacak şekilde, bilim insanının anılarını, çağdaşları, arkadaşları, meslektaşları ve ailesi ile geçenleri, günlükleri ve notlarını kullanarak net bir bilim insanı biyografisi ortaya koymak yerinde olacaktır. Yine bu çerçevede Kazak bilim insanının mesleki faaliyetleri, toplumsal yaşamı ve bilimsel

¹ Didar Kasimova vd., *Historical Dictionary of Kazakhstan*, (Plymouth,UK, The Scarecrow Press,2012), 279.

iletişim çemberi, elbette o dönemin tarihsel koşullarıyla bağlantılı olarak belirlenecektir. Ayrıca, Şokan Velihanov'un mirasında yer alan eserlerin meydana gelmesinde özel koşullarının analizi, bu çalışmada özel bir öneme sahiptir.

1.1. Şeceresi

Şokan Velihanov'un ilmi yönünün en doğru şekilde anlaşılabilmesi için ailesi, geçmişten tevarüs ettiği kültürel miras ve yetiştiği çevre çok iyi analiz edilmelidir. Kazak kültüründe bireyler için soydan gelen kimlik oldukça önemlidir. Kişinin, kendi halkına, yaşadığı çevreye kendinden önceki aile büyüklerinin, atalarının gerçekleştirdikleri faaliyetleri, varsa kahramanlıklarını kuşaktan kuşağa aktarması olağan sayılır.² Kazaklarda kendi kökünü, boyunu, soyunu bilmek adeta bir görev olarak görülmektedir. Kişinin yedi atasını bilmemesinin ayıplandığı atasözleri dahi mevcuttur.³ Şecerelerini gelecek kuşaklara öğretmek, tanıtmak aile eğitiminin önemli bir parçası olarak görülmektedir.⁴ Kazak halkı atalarına, gelenek ve göreneklerine değer veren halklardan biri olagelmıştır.⁵ Şokan Velihanov'un düşünce dünyasının şekillenmesi, bilime ve araştırmaya olan ilgisinin gelişmesinde aile büyüklerinin onu yetiştirme tarzı ile atalarından tevarüs eden kalıtsal ve kültürel mirasın büyük payı olduğu aşikârdır.

Şokan Şingızuli Velihanov 1835 yılında, Rus İmparatorluğuna bağlı Batı Sibirya Valiliği'nin kontrolündeki Kuşmurun'da⁶ dünyaya gelmiştir. Şokan'ın han soyundan gelen ataları içinde en meşhuru Abılay Han'dı.⁷ Büyük dedesi Abılay, Orta Cüz'ün⁸ hanı, Rusya himayesine girmiş ve hayatı boyunca Rusya ile siyasi bağlarını sürdürmüştür.⁹ Abılay'ın en büyük oğlu, Orta Cüz'ün son hanı Veli Sultan, bu

² Meruyert Yegizbaeyeva, vd. "Kazak Kültüründe "Yedi Ata" Kavramı ve Yedi Kuşağa Kadar Evliliğin Yasaklanması Geleneği" *Millî Folklor*, 17/129 (2021), 47.

³ İsmail Zeyneş, "Kazaklarda Aile Yapısı" *Bilig-1* (Bahar 1996), 66.

⁴ İsmail Zeyneş, *Kazak Türkleri*, (Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, Ekim 2002), 147.

⁵ Yegizbaeyeva vd. "Kazak Kültüründe "Yedi Ata" Kavramı ve Yedi Kuşağa Kadar Evliliğin Yasaklanması Geleneği", 45.

⁶ Kuşmurun, Turgay Havzası'nda yer alan uzun bir akarsu gölüdür. Tobol'un sağ kolu olan Ubagan nehri tarafından güneyden kuzeye doğru yer alır.

⁷ A.H.Margulan(ed.) "Oçerk Jizni i Deyatelnosti Ş. Ş. Velihanova", *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, (Alma-Ata: Glavnaya Redaktsiya Kazahskoy Sovetskoy Entsiklopedii, 1984), 1/9.

⁸ Cüz, bir bütünü oluşturan parçalardan her birine verilen addır. Bilindiği üzere Kazak halkı da, yaşadıkları coğrafi bölge ve akrabalık bağlarına göre Ulu, Orta ve Küçük Cüz olmak üzere üç cüzün bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bkz. D. Moidabayeva, "Kazaklardaki Cüzlük Sistemi ve Tarihçesi Üzerine Bir İnceleme" *Bilig* 21 (Bahar 2002), 27-44.

⁹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/9

bağlantıları geliştirmiş ancak ölümüne kadar Rusların Orta Cüz topraklarına hâkim olmaması için mücadele etmiştir.¹⁰ Şokan Velihanov soyadını, büyükbabası Veli'den almıştır.¹¹ Bu bölümde Ş. Velihanov'un büyük dedesi Abılay Han, dedesi Veli Sultan, babası Şıngız Sultan ve Şokan'ın yetişmesinde büyük payı olan babaannesi Ayganım Hanım ayrı ayrı ele alınacaktır.

1.1.1. Abılay Han

Şokan Velihanov, en yakın arkadaşlarından tanınmış Rus şairi A. N. Maykov'a¹² 1862 yılının Aralık ayında yazdığı mektubunda 'Ben Aksüyek soyundanım, Abılay Han'ın neslindenim.' şeklinde yazmıştır. 'Aksüyek' yalnızca iki soydan gelenler için kullanılan bir tabirdir: Birincisi Hz. Muhammed'in soyundan gelenler (Seyitzadeler), - ikincisi Han ailesinin neslinden gelenler.¹³

Abılay Han'ın gerçek ismi Ebu'l-Mansur, Altınorda'nın¹⁴ son hanı Barak Han'ın oğlu ilk Kazak Hanı Canibek Han'ın¹⁵ neslindedir. Bu hanedanın temelini atan Deşti-Kıpçak'ın ilk hükümdarı Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci Han'dır.¹⁶ Ondan sonraki Kazak hanlarının atalarının şeceresi sırasıyla şöyledir: Cuci Han'ın oğlu Tokay Temir, onun oğlu Uz Temir, onun oğlu Hoca, onun oğlu Badigül, onun oğlu Urus Han, onun oğlu Koirijak Han, onun oğlu Barak Han, onun oğlu Canibek Han, onun oğlu Jadik Sultan, onun oğlu Şıgay Han, onun oğlu Esim Han¹⁷, onun oğlu Salkam Jangir, onun

¹⁰ Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu, *18. ve 19. Yüzyıllarda Kazak Türkleri-Rus İşgali ve Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018), 36.

¹¹ Margulan (ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/9.

¹² Apollon Nikolayeviç Maykov: 19. yüzyılda (1821–1897) yaşamış Rus şairlerden birisidir.

¹³ Sebit Mukanov. *Jarkın Juldızdar*, (Almatı, Araştırmalar, 1980), 10.

¹⁴ 1242'de Batu Han tarafından kurulan bir Türk hanlığıdır.

¹⁵ Canibeg Han ya da Canıbeg Han; 1341/1342-1357 yılları arasında Altın Orda Devleti Hanıdır. Bazı kaynaklarda ismi "Canı Bek" şeklinde geçmektedir.

¹⁶ 1169 yılında doğdu. Babasının Merkit yağmasından dönüşü esnasında dünyaya geldiğinden kendisine "yoldan gelen" anlamında Cuci adı verildi. Cengiz Han'ın Çin'in kuzeyindeki bozkır kavimlerini bir idare altında birleştirmesi sırasında 1218 yılında babası tarafından Kırgızlar üzerine gönderildi. Cuci buradaki halkı itaat altına aldıktan sonra ertesi yıl babasının maiyetinde diğer kardeşleriyle birlikte Hârizmşahlar üzerine yapılan sefere katıldı.

¹⁷ 16. yy. sonu ile 17. yy'ın birinci yarısında Kazak Hanlığının yönetim sistemi parçalanmış hâldeydi. Bir taraftan kendi menfaati için kendi soydaşlarına zorluk çıkaran Tursun Han, diğer taraftan saldırıları aralıksız devam eden Kazak halkının huzurunu kaçıran Kalmuklar (Cungar, Oyrat) ve sonunda Sırderya kıyılarında yağmalayıcı siyasetini yürüten Buhara Hanlığı vardı. İşte bu dönemde Esim Han tüm Kazak boy ve kabilelerini birleştirmek, aynı zamanda topraklarını genişletmek için mücadele etti ve merkeze bağlı bir Kazak Millî devleti kurmaya çalıştı. Onun bu mücadelesi Kazak halkı arasında destan hâline getirildi.

oğlu Velibakı, onun oğlu Karuşer Abılay, onun oğlu K rkem Veli, onun oğlu Ebu'l-Mansur (Abılay Han)'dır. ¹⁸

Şokan'ın ilk meşhur han atası Canıbek Han'dır. Altınorda¹⁹ yıkılıp; çok sayıda hanlığa ayrıldığında Canıbek, içlerinden biri olan Astrahan Hanlığı'nı yönetmiş, Astrahan'da 1456- 1480 yılları arasında hükümdarlığını devam ettirmiştir. O zamana kadar Altınorda ve K korda'ya bağlı olan Kazaklar, Canıbek Han döneminde tamamıyla ona tabi idiler. Kazakların Canıbek Han 1. Hanımız demeleri ve 'Aziz Canıbek' diye övmeleri bundan dolaydır. Astrahan Hanlığı, 1554 yılında Rus  arlığı tarafından yıkılmıştır. Bunun üzerine g cebe Kazaklar, Türkistan ve Arka'ya göç etmiştir. Bundan sonra Türkistan şehrinde yaşıyan Kazak boylarının çoğunluğunun tabi olduğu han, 1598- 1645 yılları arasında hüküm süren Er Esim Han'dır. Şokan'ın büyük atası Er Esim Han'dır. Esim Han'dan sonraki en büyük atası Orta C zlerin hanı Abılay Handır(1713- 1781).²⁰

Kazak Őiirlerinde "Abılay'ın atası Ebulfeyz" diye bir söz vardır. Ancak tam olarak babası olduğuna dair bir bilgi yoktur. Rivayete göre Ebulfeyz Buhara şehrinde hanlık kurduğu dönemde İran'da Avşarlılar hanedanının kurucusu Nadir Şah²¹, burayı işgal eder; Ebulfeyz'i ve sülalesini öldürür. Ebulfeyz Han'ın bir kölesi, daha henüz küçük olan Abılay Han'ı, sarayın içindeki ekmek pişirme fırının içinde saklar. Bundan sonra Ebu'l-Mansur (Abılay), Türkistan şehrine gelerek Kazak bozkırına hanlık eden akrabası Abilmambet'e sığınır. Ebu'l-Mansur burada köle olarak çalışır. Ebu'l-Mansur zaman içinde kölelikten kurtulur ve çobanlık yapmaya başlar. Bu dönemde Cungan Hanlığı, Ebu'l-Mansur'un yaşadığı bölgenin tamamını işgal eder. Bunun üzerine yerli halk bölgelerini işgal eden Cungan Hanlığı'nın askerleriyle savaşır. Balkaş Nehri'nin yanında tam savaşırken bir kişi düşmana karşı 'Abılay!' diye bağırarak düşmanları öldürür. Cungan Hanlığı'nın askerleri de yenilip kaçarlar. Düşmandan sonra kalan Kazaklar birleşip 'Abılay' diye seslenip savaşan kişinin Ebu'l-Mansur olduğunu öğrenince Őařırırlar. Kazaklar, Ebu'l-Mansur'un, Han neslinden olduğunu öğrenince cesaretine hayran duyup, bundan sonra halk onu Abılay Han diyerek adlandırmıştır.²²

¹⁸ Kadirjan Abuev, *Abılay Han Zamandastari jane Urpaktarı*, (Kökşetav; ř. Velihanov Kökşetav Memlekettik Universitetinin baspahanası, 2016), 62.

¹⁹ Orda Moğolca "adır, otağ" m nasına gelmektedir. Devletin kurucusu Batu Han'ın ak otağının üst kısmının altın yaldızlı olması sebebiyle bu devlete Altın Orda veya Ak Orda denmiştir.

²⁰ Mukanov. *Jarkın Juldızdar*, 18.

²¹ Nadir Şah (22 Ekim 1688, Dergez - 19 Haziran 1747, Fethabad), Afşar Hanedanı'nın kurucusu ve 1736-1747 yılları arasında İran Őahıdır.

²² Mukanov. *Jarkın Juldızdar*, 19.

Abılay Han'ın dedeleri; Cungarlarla²³ olan savaşta adını duyuran büyük dede Jangir Han, onun oğlu Veli ve onun da oğlu Abılay'dır. Abılay Han'ın Taşkent Hükümdarı olan babası Veli Sultan 1723 yılında Cungarlarla olan savaşta öldükten sonra Ebu'l-Mansur yetim kalır.²⁴

Abılay Han'ın 1711 yılında doğduğu değerlendirilse bile bu konuda Kazak bilim insanları nezdinde kesin bir kanaat oluşmamıştır. Abılay Han, efsane ve gerçeğin bazen birbirine karıştığı, kahramanlıklarla, yenilgi, esaret ve zaferlerle iç içe macera dolu bir hayat yaşamıştır.²⁵ Kazak halkının, içerde hanlar arası iktidar mücadelesi, dışarda Kalmık, Başkurt, Rus ve Çin müdahaleleri ile iyice sarsıldığı bir ortamda Abılay Han'ın kahramanlık hikâyeleri halk üzerinde çok etkili oldu. Ruslar da Abılay Han'ın karizmasını görmüşlerdi. Rusya Dışişlerinin bir yazışmasında Orenburg valisi Afanasiy Romanoviç Davıdov'a (1699-1764) Abılay Sultan'ın Orta Cüz'de²⁶ yürüttüğü siyaseti dikkatlice izlemesi gerektiği söyleniyordu.²⁷

Abılay Han'ın on iki hanımından otuz oğul, 40 kız dünyaya gelmiştir. Şokan Velihanov kendi araştırmalarında Abılay'ın on dokuz oğlunun ismini belirtmiştir. Abılay Han'ın kızları Kazakların soylu Aksüyek elitlerine ve komşu devletlerin şehzadeleriyle evlenerek devletlerarasında yakınlaşmaya vesile olmuştur.²⁸ Kazakların askeri ve siyasi teşkilatlarının yapısı, bu alanlarda güçlü kabilelerin diğerlerine üstünlüğü esas alınarak oluşmuştu. Bundan dolayı güçlü kabilelerin askeri ve siyasi teşkilatın çekirdeğini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Abılay Han da bu yöntemi kullanmıştır.²⁹

Şokan'ın dedesi Veli, Abılay Han'ın Karakalpak halkından olan Sayman isimli eşinden doğmuştur. Halkın dediğine göre Abılay Han'ın iki çocuğu tahtı için mücadele etmiştir. Birincisi Veli Sultan (1743-1821) ikincisi Topış isimli Hanım'ından (Kalmak kızı) doğma Kasım'dır. Abılay vefat etikten bir yıl sonra 15 Şubat 1782'de Rus Çarı, Veli Sultan'a 'Orta Cüz'ün Hanı' olarak tanıyarak hediyeler ile elçi göndermiştir.³⁰

²³ Cungar Hanlığı 1620'de Oyrat olarak bilinen Batı Moğollar tarafından birleşilerek kurulmuştur.

²⁴ Abuev, *Abılay Han Zamandastari jane Urpaktarı*, 248.

²⁵ İbrahim Kalkan, *Kazakistan'da Siyasi Modernleşmenin Kökenleri* (1822-1920) (İstanbul: Arayış Yayınları, 2013), 124.

²⁶ Kazaklar arasında "orta cüz" terimi, soy ağacını veya aile geçmişini kaydetmek için kullanılan bir kavramı ifade eder. Bu terim, Kazak kültüründe ailenin soy kökenini ve tarihini izlemek için kullanılan önemli bir araştırma ve belgelemeyi ifade eder.

²⁷ Kalkan, *Kazakistan'da Siyasi Modernleşmenin Kökenleri* (1822-1920), 125.

²⁸ Abuev, *Abılay Han Zamandastari jane Urpaktarı*, 50

²⁹ Kolektif, *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, çev. Abdulvahap Kara, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 67.

³⁰ Mukanov. *Jarkın Juldızdar*, 16.

Abılay Han önce Orta Cüz'ün sultanı olmuştu. Daha sonra, Kazakların Ulu Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz Hanları ve diğer ileri gelenlerin ortak kararıyla Hoca Ahmet'in kutsal türbesinde ata yurdun eski geleneğine göre Abılay'a ak keçeli ev dikip onu üç cüzün yani tüm Kazakların hanı olarak seçtiler. Abılay üç cüz arasındaki birliği sağladıktan sonra, halk arasındaki bilgin, liyakatli ve cesur insanlardan yararlanmasını bilmiştir.³¹ Ancak Abılay Han, Kazak Hanlığı yönetimindeki temel zafiyetin merkezi yönetimin zayıflığı olduğu tespit etmiş, bu yüzden Orta ve Büyük Cüz boylarının büyük bir bölümünün yönetimine oğullarını getirmiştir.³² Abılay dönemindeki Kazak hanlığının sınırları şimdiki Kazakistan yüzölçümünden daha büyüktü.³³

Sovyet tarihçilerine göre Abılay, genellikle Kazak Cüzlerinin Çarlık Rusya'sının himayesine gönüllü olarak girmesine engel olmaya çalışan, bunu yaparken bazen Cungarlara ve bazen de Çin'e yanaşma çabasına giren kurnaz bir siyasetçi olarak tanımlansa da onun Kazak halkının çıkarlarını önceleyen, komşularıyla onurlu bir ilişki kurmaya çabalayan, halkının barış ve refahı için çalışan bir lider olduğu görülmektedir.³⁴

Bazı verilere göre Abılay Han 1781 yılının Mayıs ayında vefat etmiştir. Veli Sultan 1781 yılının Temmuz ayında Kraliçe II. Ekaterina'ya yolladığı mektubunda 'Benim babam Abılay Han altmış dokuz yaşına gelip vefat etmiştir.' diye yazmıştır.³⁵

Tarihi verilere baktığımızda Abılay Han keskin zekâlı, zorluklarda kolay çözüm bulabilen, eli açık, cömert bir lider ve kumandandır. Savaşta kazanılan ganimeti kendi askerleri arasında eşit paylaşmıştır. Abılay Han, iyi bir kumandan ve devlet adamı olmasının yanı sıra dombırayı³⁶ da güzel çalan iyi bir bestecidir. Katıldığı tüm savaşlarda dombırasını yanından ayırmamıştır. Günümüze kadar ulaşan yirmiye yakın besteleri vardır. Örneğin, Alabayrak, Şandıjark vb.³⁷ Abılay, Kerey soyundan Kojabergen ozanı yanına çağırıp bir methiye söylemesini istemiş. Bunun üzerine Kojabergen:

³¹ Zeyneş, *Kazak Türkleri*,61.

³² Osman Yorulmaz, *Bağımsızlığından Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri ile Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasi İlişkiler*,(Ankara Türk Tarih Kurumu,2013), 259.

³³ Zeyneş, *Kazak Türkleri*,64.

³⁴ Gülnar Kara, "Abılay Han Döneminde Kazak-Cungar İlişkileri Üzerine", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*,7(1) (Haziran 2022), 74.

³⁵ Abuev, *Abılay Han Zamandastari jane Urpaktarı*,50.

³⁶ Dombıra, Türkistan'da ve özellikle Kazakistan'da yaygın olarak çalınan geleneksel bir telli çalgıdır.

³⁷ Abuev, *Abılay Han Zamandastari jane Urpaktarı*,51.

“Abılay, seni ben gördüğümde küçücük bir oğlandın, Türkistan’da yaşıyordun, Abılmambet ağabeyine hizmet eden oğuldun. Üysün soyundan Töle Beylerin devesini güden bir kul idin. Sen yirmi yaşına geldiğinde ak şahin gibi büyüdün. Uzaktan dilek diledin, aydınlık oldu gününüz, yerden göğe ulaştı, sizin ününüz, artık bugünlerde dolup taşıyor yanınızdaki kullarınız.” demiştir.³⁸

Abılay Han, Kazak halkının buhranlı ve kargaşa dolu bir döneminde ortaya çıkarak, bağımsızlık mücadelesinde çok önemli rol oynamış ve ülkesinin etrafındaki güçlü devletlere yönelik uyguladığı politikalar, diğer devletler nezdinde kendisine büyük saygınlık kazandırmıştır.³⁹

1.1.2. Veli Sultan

Veli Sultan, Abılay’ın oğlu, Şokan Velihanov’un dedesidir. Abılay Han 1781 yılında vefat ettikten sonra büyük oğlu Veli (1738-1819) onun yerine han olarak seçilmiştir. Veli Sultan Orta Cüz’ün son hanı olmuştur. Abılay Han’ın halefi Veli Sultan’ın da yürüttüğü Rusya ile Çin İmparatorlukları arasında denge politikası, Rusya Hükümeti’ni Orta Cüz’de de hanlık idarenin kaldırılması gerektiği fikrine getirdi. 1815’te Veli Sultan’ın Orta Cüz’deki konumunu zayıflatmayı amaçlayan Çarlık Hükümeti ikinci han olarak Bökey’i tayin etmiştir. 1817’de Bökey ve 1819’da Veli Sultan öldükten sonra, Orta Cüz’e yeni hanlar tayin edilmedi.⁴⁰

Veli Sultan, babası kadar başarılı bir han olamadı. Şokan Velihanov Abılay Han hakkında; “Duruma göre bir Rusya’yla, bir Çin ile dengeyi tutmaya çalışmıştır. Tüm hayatı boyunca 1781 yılına kadar memleketinin bağımsızlığını korumuştur.” şeklinde yorum yaparken dedesi Veli Sultan hakkında ise “Abılay’ın zayıf mirasçısı, oğlu Veli, Rusya’ya tamamen tabi olmuştur.” demiştir. Veli Sultan’ın sıradan bir han olduğuna dair Şokan’ın çalışma arkadaşı en yakın arkadaşı G.N Potanin⁴¹ de şöyle yazmıştır: “Şokan’ın dedesi Veli Sultan’ın hükümdarlık kabiliyeti pek olmamıştır. Onun büyük atası Abılay Han’ın adı birçok savaşlarla komşu devletlerle ilişkiler yapmasıyla

³⁸ Ekrem Ayan, *Modern Kazak Edebiyatının Öncüsü Ibray Altın Sarın*, (İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ocak 2015),s 48.

³⁹ Orhan Doğan, “Abılay Han’ın Kazak halkının bağımsızlığı için Çin ve Çarlık Rusya arasında yürüttüğü diplomatik ilişkiler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (2011), 97/192, 91.

⁴⁰ Kolektif, *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, 78.

⁴¹ Grigory Nikolaevich Potanin, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında yaşamış Rus coğrafyacı, kaşif ve etnologtur.

tanınmıştır.”⁴² Ancak Veli Sultan, özellikle ilk yıllarında siyaset ve diplomaside babasının yolunda ilerlemeye çalışmıştır. İç siyasette etrafındaki memleketlerden vergi toplamada aktif olmuş, büyük davalarda baş hâkimlik de yapmıştır. Onun hükümdarlığındaki 10 yıl sakin geçmiştir. Ancak ikinci on yılın ortasından itibaren Veli Sultan’ın hükümdarlığı zayıflamaya başlamıştır. Birçok olay, Veli Sultan’ın ülkeye tam anlamıyla hâkim olamadığını göstermektedir.⁴³ Rus Çarlığı, Kazak yurdunun doğrudan Rus hâkimiyeti altına almak için sürekli han hükümdarlığına zarar vermeye çalışmıştır.⁴⁴

Veli Sultan çok iyi bir eğitim almıştır. Kazak hanlarının geleneğinde kendi çocuklarını okutup, yedi halkın dilini bilmek, beş silahta ustalaşmak zorunluydu. Bu gelenekler de Veli Sultan’a uygulanmıştır. Kaynaklara göre Veli Sultan’ın Rusça anlayıp konuşabildiği, ayrıca Arap ve Fars dillerine hâkim olduğu görülmektedir. Kazak Türkçesiyle birlikte başka Türkçenin diğer lehçelerini de bilmektedir.⁴⁵

Altmış yaşını geçtikten sonra Veli Sultan, hem genç hem güzel Ayganım’la evlenmiştir. Veli Sultan’ın son hanımı olan Ayganım, Altıgay boyundan çıkan Sargaldak isimli kişinin kızıydı. Babası halk arasında tanınan, din adamı, Buhara⁴⁶ şehrindeki yüksek dini medreseyi tamamlayan, medresede çocuklara eğitim veren hocadır. Hocalık yaptığı medresede başka öğrencilerle birlikte Ayganım da eğitim almıştır. Böyle durum o dönemlerde çok nadir olmaktadır. Veli Sultan’ın Ayganım’ı ilk gördüğünde Ayganım 19 yaşındaydı. 45 yaş farkını aldırılmadan Veli Sultan, babasına dünürler göndermiştir. Kesinlikle Sargaldakın ‘hayır’ diyebilme ihtimali yoktur. Babasının niyetini anlayan Ayganım, Han’ın başka hanımlarından bölünüp, başka mekâna taşınacaksa ancak onunla evleneceğini söylemiştir. Onun şartına anlaşılan Veli Sultan, genç karısıyla Sımbet bölgesine göç etmiştir. Orada 1820 yılında vefat etmiştir.⁴⁷

Veli Sultan, Rusya ve Çin’in tanıdığı Kazak halkının son hanıydı. Rus Çarlığı, 1822 yılında yayınladığı tüzük⁴⁸ ile Büyük ve Orta Cüz Kazaklarındaki hanlık sistemini sonlandırmıştır. Çarlık yönetimi Kazak bölgesinde mahalli idareler kurmuş, Çarlık

⁴² Abuev, *Abılay Han Zamandastari jane Urpaktarı*, 300.

⁴³ Abuev, *Abılay Han Zamandastari jane Urpaktarı*, 302.

⁴⁴ Abuev, *Abılay Han Zamandastari jane Urpaktarı*, 303.

⁴⁵ Abuev, *Abılay Han Zamandastari jane Urpaktarı*, 304.

⁴⁶ Buhara, Türkistan’ın tarihi ve kültürel öneme sahip şehirlerinden biridir. Özbekistan’da yer alır.

⁴⁷ Abuev, *Abılay Han Zamandastari jane Urpaktarı*, 305.

⁴⁸ Sibiry Kırgızları Hakkında Tüzük, ayrıntılı bilgi için bkz. Gülnar Kara, “Sömürgecilik Bağlamında “Sibiry Kırgızları Hakkında Tüzük” (1822) ve Kazak Toplumuna Siyasî-İktisadî Etkileri”, *Journal of History Studies*, 10/2, (Mart, 2018) 79-94.

Rusya, han soyundan gelenleri ve zengin Kazak aileleri istedikleri gibi yaşama, para vb. vaatlerle yanına çekmeye çalışmıştır. Ayrıca Veli Sultan'ın ailesinin bazı üyelerini de yanına alan Çarlık Rusya'sı kendi yönetimini halka zorla benimsetmeye çabalamıştır.⁴⁹ Nihayetinde 'Sibirya Kırgızları Hakkında Tüzük' uygulamaya konmuş ve Orta Cüz toprakları 8 Oblast'a (Vilayet) bölünmüştü ve her Oblast'ın yöneticisi olan Ağa Sultanlar 3 yıllığına halk tarafından seçilecekti.⁵⁰ Veli Sultan'ın oğulları Gubaydolla ve Şingiz Kökşetav⁵¹ ile Kuşmurun bölgelerinin ilk ağa sultanları oldu.⁵² Veli Sultan'ın adını dünyaya tanıtan torunu Şokan Velihanov olmuştur.⁵³

Abılay Han 1781'de öldükten sonra oğlu Veli Sultan, Rusya'nın da onayıyla han ilan edildi. Veli Sultan, 1819 yılına kadar bir hayli uzun süre Orta Cüz hanı olarak kaldı. Fakat Rusya, Küçük Cüz'de takip ettiği ve başarılı olduğu siyaseti Orta Cüz'de de uygulamaya koydu. Çar I. Aleksandr, 1815 yılında Orta Cüzün güçlü boylarından Nayman boyunun desteklediği Barak Sultan'ın oğlu Bökey'i han olarak tanıdığını ilan etti. Böylece Orta Cüz'de aynı anda iki han oldu. Fakat kısa zaman sonra 1819 yılında Veli Sultan ve Bökey Han vefat etmiştir.⁵⁴ Sonuç itibariyle Velihanovlar Hanedanı-Şokan Velihanov, Gubaydolla ve Şingiz Velihanov, Ayganım Hanım ve Veli Sultan; Kazak halkının sosyal ve siyasi yaşamında derin izler bırakan şahsiyetlerdi. Bu hanedanın temelini atansa Veli Sultan olmuştur.⁵⁵

1.1.3. Şingiz Sultan

Şokan Şingizuli Velihanov'un babası, Şingiz Veliyev, 1811'de Sırımbet'te⁵⁶ doğmuştur. Ancak Şingiz'in doğum tarihi ile ilgili 1810 ya da 1813 yılları olabileceğini değerlendiren farklı kaynaklar vardır. 1902 yılında vefat ettiğinde 91 yaşında olduğunu belirten kaynaklar dikkate alındığında Şingiz Sultan 1811 doğumludur.⁵⁷

⁴⁹ Rüzgâr Özdemir, "Kenesarı İsyanı (1837-1847)", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 3/3 (Aralık 2017): 213.

⁵⁰ Gülnar Kara, "Sömürgecilik Bağlamında "Sibirya Kırgızları Hakkında Tüzük " (1822) ve Kazak Toplumuna Siyasî-İktisadî Etkileri", 84.

⁵¹ Kökşetav (Kazakça: Көкшетау) veya Kokşetau (Rusça: Кокшетау), Kazakistan'ın Akmola ilinin merkezi olan şehirdir.

⁵² Abuev, *Abılay Han Zamandastarı jane Urpaktarı*, 306.

⁵³ Abuev, *Abılay Han Zamandastarı jane Urpaktarı*, 307.

⁵⁴ Kalkan, *Kazakistan'da Siyasî Modernleşmenin Kökenleri*, 125.

⁵⁵ Abuev, *Abılay Han Zamandastarı jane Urpaktarı*, 308.

⁵⁶ Sırımbet, 12. yüzyılda İpek Yolu üzerindeki Sayram kentinin 10 km doğusunda kurulmuştur. Sırımbet önce Hokand Hanlığı'na bağlı bir bölge iken 1810'da Buhara Hanlığı'na 1864'te de Rus İmparatorluğu'na bağlı bir il olmuştur.

⁵⁷ Klara Hafızova, *Stepniye Vlastiteli İ İh Diplomatiya v XVIII-XIX Vekah*, KAZİSS, Nur-Sultan, 2019, 179, akt. Ayşe Bulut, *Türk Tarihi Araştırmalarında Şokan Velihanov'un Yeri ve Sobraniye Soçineniy*

Babası Veli öldüğünde, Şingız on yaşındadır. Annesi Ayganım Hanım'ın isteği doğrultusunda Şingız, 1827 yılında Sibiryaya Askeri Okulu'na⁵⁸ kayıt olmuş ve okuldan mezun olmuştur.⁵⁹ Küçük yaşlardan itibaren Ruslarla yakın iletişim halindedir. Çarlık yönetimine yakın Kazak feodal beylerinden biri olmuştur. Askeri okuldan mezun olduktan sonra, 23 yaşındaki Şingız, binbaşı ve ardından albay rütbesiyle yeni kurulan Aman-Karagay bölgesinin Ağa Sultanı olarak atanmıştır.⁶⁰ Bu süreçte annesi Ayganım Hanım etkin rol oynamıştır. Aman-Karagay bölgesi Orenburg ile Batı Sibiryaya idari bölgelerinin arasında kaldığından Ruslar bu bölgeye etki etmek istemişler, yerli idare ve idarecilere pek çok sınırlamalar getirmişlerdir. Rus baskısına karşı Ayganım Hanım'ı destekleyen bölgedeki sultan ve beyler 1834'te harekete geçerek Şingız'ı 'büyük sultan' ilan etmişlerdir.⁶¹ Aynı yıl Şingız Sultan, Bayanavul bölgesinin Ağa Sultanı Musa Şormanov'un öz ablası Zeynep'le evlenmiştir.⁶²

Şingız Sultan, kendi zamanı için kültürlü, eğitilmiş, bilgin, edebiyat ve sanat gibi çeşitli alanlarda uzman biridir. Şingız, Rusça'yı iyi bilen ilk Kazaklardandır ve bu sayede Rus kültürünün zenginliklerine ulaşabilmiştir. Yaptığı çalışmalarla Kazak-Rus kültürünün gelişmesine katkı sağlamıştır. Şingız Sultan, bilimsel araştırma yapmak için Kuzey Kazakistan'a gelen bilim insanlarına yardımcı olmuştur. Kazakistan hakkında araştırma yapmak isteyen bilim insanları ve kurumlar sık sık kendisine başvurmaktadır. Bilimsel kurumlar ve araştırma yapmak isteyen bilim insanları, Kazakistan hakkında yeni bilgiler elde etme umuduyla sık sık ona başvururdu. Kendisi de bilime her zaman destek vermiş, bilgisini ve elindeki geniş materyali paylaşmıştır.⁶³

Şingız Sultan, Kazaklarla ilgili araştırmalar yapan S.Sotnikov, I.I.Ibragimov, A.K.Gains, A.K.Krokhalev ve başka bilim insanlarına hukuk ve istatistik alanlarında yardım ederdi. Sık sık S.Sotnikov, I.I.Ibragimov, A.K.Gains, A.K.Krokhalev ve Kazakların örfi, hukuku hakkında yazan diğer araştırmacılara hukuki ve istatistik bilgileri ile yardım ederdi. Bazı kurumların ve M.V. Ladyzhottsky, N.F.Kostyletsky,

I'in Tahlili, (Bişkek, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2021), 36.

⁵⁸ Bu kurumun adını bazı kaynaklar Omsk Askeri Okulu olarak verir. Şokan Velihanov ve babası Şingız Sultan'ın okudukları dönemde bu kurumun adı 'Sibirskiy Kadetskiy Korpus' (Sibiryaya Askeri Okulu) idi

⁵⁹ Bulut, *Türk Tarihi Araştırmalarında Şokan Velihanov'un Yeri ve Sobraniye Soçineniy I'in Tahlili*,37.

⁶⁰ Margulan(ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/10.

⁶¹ Nahide Şimşir, *Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmaları*, (İstanbul, Iq Kültür Sanat Yayıncılık,2008), 147.

⁶² Abuev, *Abılay Han Zamandastari jane Urpaktarı*,327.

⁶³ Margulan (ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/13.

G.N. Potanin gibi araştırmacıların talebi üzerine Kazan Üniversitesi Antropoloji ve Etnografya Derneği'ne Kazak folklorü ve kültürüne ait materyaller bağışlamıştır. şokan'ın öğretmeni N.F.Kostyletsky, 1852'de Profesör I.N.Berezin'e yazdığı mektuplardan birinde şunları yazmaktadır: "Listesi, rahmetli bir arkadaşarımdan birine Orta Cüz'un son hanı Veli'nin oğlu Kuşmurun ilçesinin Baş Sultanı şıngız tarafından teslim edilen 'Kozı-Korpeş ve Bayan-Sulu' halk şiirinin içeriğini size tanıtmak istiyorum."⁶⁴

Kazak bozkırlarında Rus bilim ve aydınlanmasının bir öncüsü olarak bilinen şıngız Sultan, özellikle Kazakların yaşamından nadir etnografik sergiler topladığı İmparatorluk Coğrafya Derneği'nde, Moskova ve St. Petersburg'da iyi tanınan bir şahsiyettir. Türkistan'ın Rusya'ya ilhakının tamamlanmasının ardından düzenlenen Moskova Sanayi Fuarı'na folklorik kültüre ait pek çok malzeme vermiştir. Profesör V.V.Grigoriev'in etnografik koleksiyon için isteği üzerine toplanan bazı eşyalar şu anda Leningrad, Moskova ve Hamburg'daki müzelerde saklanmaktadır.⁶⁵

1865'te, şıngız aleyhine, Velihanov'un arkadaşlarının – G.N. Potanin, N.M.Yadrintsev, F.N Usov ve diğerleri - tutuklanmasıyla ve 'Sibirya Yurtseverleri'ne ait yasak bildirinin Sibirya Askeri Okulu'nda dağıtılmasıyla doğrudan bağlantılı olan bir siyasi suçlama yöneltilmiştir. Omsk arşivinde şıngız Sultan hakkında "Sultan Albay şıngız Velihanov'un İfade Ettiği Hükümet Aleyhine Suç Düşünceleri Üzerine" başlıklı bir dosya mevcuttur.⁶⁶

Biyografi çalışmalarında şokan'ın kişisel gelişiminde şıngız'ın yerinin hala yeterince değerlendirildiği söylenemez. Ancak eldeki bilgilere bakıldığında babası şıngız'ın, şokan'ın gerek eğitim süreci gerekse köylerine gelen Rus entelektüellerle birlikte yaptıkları ilmi çalışmalar yönüyle onun bilimsel bakış açısının gelişimine çok önemli katkıları olduğu söylenebilir.

şıngız Velihanov, Orta Cüz Han'ı Veli Sultan hanedanında dünyaya gelmiştir. Uzun yıllar boyu Ağa Sultan olarak hizmet ederken, Kazakların arasından çıkan başka idareciler gibi iktidara ilgisi yoktu. Doğduğu bölgesinin tarihi ve medeniyetini araştırmıştır. Kazak toplumunun geleneklerini, yaşantısını, ekonomi ve siyasi hayatını iyi bilen şıngız, Rus araştırmacılar ve bilim insanlarına, bilim kurumlarına her zaman

⁶⁴ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/14.

⁶⁵ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/14.

⁶⁶ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/15.

yardım edip, Kuzey Kazakistan'ı araştırma konusunda çok katkısı olmuştur.⁶⁷ Şıngız Velihanov ülkesi hakkında birçok değerli verileri, etnografik materyalleri toplayıp, onları araştırmaya vaktini ayırmıştır. Onun topladığı eşyaları, Kazakların eski tarihini araştıran araştırmacılar İ.İ.İbragimov, A.K.Geins, L.K. Krohalevler kullanmıştır. Tanınmış bilim insanları ve bilim kurumlarının istekleri üzerine çeşitli folklor ürünleri toplayıp, küçük yaşlardan itibaren bu işe başta Şokan olmak üzere çocuklarını da alıştırmıştır. Ayrıca antropoloji araştırmalarına yönelerek tanınmış etnograf M.V. Ladijensky, F.Kostilesky, G.N. Potanin'e çok yardım etmiştir.⁶⁸

Arşivlerde bilim kurumlarında Sultan Şıngız Velihanov'un toplayıp yolladığı Kazak kültür ve medeniyetine dair değerli miras hazinelerin listesi kaydedilmiştir. O, pek çok değerli mücevheri 1867 yılında Moskova'da düzenlenen sanayi fuarına göndermiştir. Onun etnografya koleksiyonları için topladığı bazı eşyaları hala Moskova, St. Petersburg, Omsk, Hamburg müzelerinde korunmaktadır.⁶⁹

Rus bilim insanları, Şıngız Velihanov görevlerini bırakmasına rağmen ona danışmak için köyüne gelmeye devam etmişlerdir. 1876'da St. Petersburg'da açılacak olan sergiye Kazak halkının hayatlarıyla ilgili soran ünlü ressam M.S. Znamensky'nin mektubunda şöyle cevap vermiştir:

“Maalesef şu anda benim elimde izleyicilerin dikkatini çekecek bir şey yoktur. Sebebi ise Kazakların güzel, eski kıyafetleriyle birlikte merhum babamın zırhını, miğferi ile başka da değerli mücevherleri ben 1865 yılı Bozkıra özel komisyon ile gelen General Yarbay Gein'e verdim. Kalan değerli eşyaları 1867 yılı Moskova'da düzenlenen sergiye göndermiştim.” diye üzüntüyle haber vermişti.⁷⁰

Rusya'nın entelektüel camiası ve bilim kurumlarıyla yakın işbirliği içerisinde olmasına rağmen Şıngız Velihanov'un Çarlık yönetimiyle ilişkileri pek de iyi olmadığı görülmektedir. Şıngız Sultan, Sibiry İdaresi yöneticilerinin duyduğu rahatsızlığa rağmen kendi imkânlarıyla vatandaşlarıyla ilgilenmiştir. Onların yeni duruma uyum sağlamalarına yardım etmiştir. Eğitime büyük önem vermiş, Kazak çocuklarının okumalarına yardımcı olmuştur. Açık görüşlü bir kanat önderi olarak Ağa Sultan olduğu dönemde, eğitim ve öğretime özellikle önem vererek bölgesinde okullar yapılmasına

⁶⁷ Abuev, *Abılay Han Zamandastari jane Urpaktarı*, 330.

⁶⁸ Abuev, *Abılay Han Zamandastari jane Urpaktarı*, 331.

⁶⁹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/14.

⁷⁰ Abuev, *Abılay Han Zamandastari jane Urpaktarı*, 331.

çok çaba harcamıştır. Üç tane ilkokul, Kuşmurun, Karagay⁷¹ ve Sırimbet'teki okullar onun maddi destekleriyle yapılmıştır. Eğitime verdiği önem Şokan'ı da etkilemiştir.⁷²

1.1.4. Ayganım Hanım

Veli Sultan'dan sonra en büyük oğlu Gubaydulla başa geçmiş ancak siyasi nedenlerden dolayı Gubaydulla ailenin reisi olma vasfını sürdürememiştir. Ailenin reisi, Şokan Velihanov'un büyükannesi, Veli Sultan'ın dul eşi Ayganım (1783-1853) olmuştur. Ayganım Hanım zeki, eğitilmiş, birkaç doğu dili bilen, Rus kültürüne ilgi duyan, Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi ve St. Petersburg'daki Sibirya Komitesi ile yazışacak kadar siyasete meyilli biridir. Ayganım, yerel halk üzerinde büyük bir itibara sahipti. Arşiv kaynaklarında, Ayganım'ın sosyal ve politik ilgi alanları oldukça geniştir. Sibirya Kırgızlar Tüzüğü'nün kabul edilmesinden sonra onun katılımı olmadan Orta ve Kuzey Kazakistan'da tek bir önemli olay gerçekleşmemiştir.⁷³

Ayganım Hanım, Rus Çarlığı ile barışçıl ilişkileri güçlendirmeye çalışmıştır. Kazak bozkırlarında jeodezik araştırmalar yapan Rus bilim insanlarına ve mühendislere yardım etmiştir. Ayganım, Rus eğitiminin önemini iyi bilen biridir. 1827'de oğlu Şıngız'ı, Şokan'ın babasını, Sibirya askeri okuluna göndermiştir. Bu Rus okulundaki yedi yıllık eğitimin ardından Şıngız, ülkesinin tarihi, coğrafyası ve istatistiğinin yanı sıra bilim, edebiyat ve sanat konularında da bilgili, yeterince eğitilmiş bir kişi olarak mezun olmuştur. Şıngız, Rusça'yı iyi bilen ilk Kazaklardandır ve bu sayede Rus kültürünün zenginlikleriyle tanışmıştır.⁷⁴ Dışişleri Bakanlığının Asya bölümü ile St. Petersburg Sibirya komitesiyle iletişimi olan Ayganım Hanım, Sırimbet köyünde ilk Kazak okulunu açtırdı.⁷⁵

Rusya İmparatoru I. Aleksandr Ayganım Hanım o kadar değer verdi ki, onun için yaşam alanları, sauna ve geleneksel bir Batı Avrupa çan kulesinin üzerine hilal şeklinde inşa edilmiş bir cami içeren Avrupa tarzı bir mülk sağlamak için hükümet fonlarını kullandı.⁷⁶

⁷¹ "Karagay," Kazakistan'ın doğusunda yer alan bir bölgenin ismidir.

⁷² Abuev, *Abılay Han Zamandastarı jane Urpaktarı*,334.

⁷³ Abuev, *Abılay Han Zamandastarı jane Urpaktarı*,335.

⁷⁴ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/11.

⁷⁵ Mirjakıp Dulatov, "Şokan Şıngızuli Velihanov", *Kazakistan Tarihi Jurnalı*, 6 (1994): 5

⁷⁶ Paul Michael Taylor, "Exploring The Scientific And Artistic Legacy of Şokan Velihanov (1835-1865), *In Partnership With Kazakhstan's Museums*", Abılay Han'ın 300. Doğum Yıldönümü münasebetiyle

Kendisi de eğitim alan Ayganım, çocukları ve torunlarının eğitim almaları için çabalamıştır. Çocuklarıyla torunlarına okumayı, yazmayı başkaları öğretse de onların bütün sorumluluğu kendisinde idi. Ayganım Hanım çocuklarını Rusya'ya okula göndermeden önce, İslami eğitim vermiştir. Yalnızca kendi torun ve çocuklarını değil halkının çocuklarının da okumasını sağlamak için çabasını eksik etmemiştir. Buna Ayganım Hanım'ın 1831 yılında 15 Mart'ta Ombı'ya yazdığı bir mektupta şunları ifade etmiştir.⁷⁷

“Rusça okumayı öğretip, faydalı ilimle, verimli eğitim almaları için çocuklarım Şıngız ile Törecan'ı Ombı'daki okula göndermeme izin veriniz. Onların önceliği hakkında sizlerin yüksek yetkililerinize konu sözlü olarak beyan etmişim. Artık Ombı'nın Asya okuluna Tobıl Tatar, Molla Orazmetov'ın oğlu Muhamedkali'de talebe olarak kabul etmenizi istiyorum. O benim çocuklarıma eşit olarak, gerek olduğu yerlerde onlara hizmet gösterecektir....”

Şokan'ın manevi yönden eğitim almasına ninesi Ayganım Hanım'ın etkisi çoktur. Doğuşundan duygusal, yetenekli, Şokan'a ninesi ilmi eğitimi ve halk örflerini de öğretmiştir. Şokan önce, Kuşmurun'daki ninesi Ayganım Hanım'ın yaptırdığı okullarda Arapça öğrendi, kurşun kalemle güzel resim çizmeyi de burada öğrenmiştir. Şokan Velikanov'u inceleyen tarihçi Alikey Margulan'ın 'Ayganım Hanım Şokan için sonsuz tükenmez bir okul' demesi de bu nedendir.⁷⁸

Ayganım Hanım halk arasındaki ufak tefek tartışmaları da çözmüştür. Böylece “Ulus annesi” diye de ad verilmiştir. Yaşı elliye girdiğinde makamını, yanı tahtı büyük oğlu Şıngız'a devredip, kendisi torunlarının terbiyesiyle uğraşmaya başlamıştır.⁷⁹

Ayganım Hanım birçok tarihi, siyasi olayların şahidi, hem aktif katılımcısı olarak tecrübesi olan, geçmiş zaman ve Abılay Han devrinde olan olaylardan haberi olduğundan dolayı gelecek nesillerinin yetiştirilmesinde önemli bir özen göstermiştir. Dolayısıyla kendi torunlarına, çocukluğundan itibaren, halk ağız edebiyatında, efsane ve hikâyelere dayanan tarihi hikâyeler ve önder atalarının hayatını örnek etmiştir. Birçok tarihi Cır⁸⁰ ezberinde bulunmaktaydı.⁸¹

"Abılay Han ve Kazakistan'ın Siyasi Bağımsızlığı" Uluslararası Bilim Konferansı, ed. K.K. Abiyev (Kökşetav: Kökşetav Devlet Üniversitesi,2014)

⁷⁷ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/12.

⁷⁸ Şökir Dahan, “Ayganım Hanım”, Kazakistan zaman gazetesi, (22 Mart 2012), 17.

⁷⁹ Sarbas Aktaev, “El Anası Ayganım”, *Elana*, (Erişim : 18 Ağustos 2021)

⁸⁰ Cır: Kazak halk şiir veya türküsü

⁸¹ Abuev, *Abılay Han Zamandastari jane Urpaktarı*, 335.

Kazak halkının ilk hanlık derecesine yükselen kadını Ayganım Hanım 1852 yılında 70 yaşına girdiğinde vefat etmiştir. Onun vefat etme haberini alan torunu Şokan Velihanov kendi hatıralarında şunları yazmıştır:⁸²

“1852 yılının ekim ayının 19’unda Müslümanlarca, Perşembe günü ikindi namazı vaktinde Kazakların orta cüz Han’ı Veli Sultan’in dul kadını Ayganım Sargaldakkızı 70 yaşında vefat etti. 20 Ekim Cuma günü toprağa verildi. Onun dokuz oğlu vardı: onun ikisi küçükken, ikisi de yirmi yaşlarını geçtiğinde ölmüştü.”

Ninesinin ölün haberini alan torunu Şokan Velihanov ninesi Ayganım Hanım’ın cenazesine Omsk şehrinden gelir ve cenazeye yetişir.⁸³

1.2. Aile Ortamı ve Yetiştği Çevre

Aristokrat bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Şokan Velihanov; çocukluğunu sosyal, kültürel donanımı ve alacağı eğitim yönüyle kendisini yetiştirmeye son derece elverişli bir ortamda geçirmiştir. Bu elverişliliğin iki boyutu vardı. Birinci boyutu, maddi ve fiziki yaşam koşulları açısından elverişliliktedir. İkinci boyutu da yaşadığı muhitin sosyo-kültürel ve manevi ikliminin elverişliliğidir. Bu elverişlilikte en önemli pay sahipleri ise kuşkusuz babası Şingiz Sultan ve babaannesesi Ayganım Hanım olmuştur. Şokan’ın manevi ve entelektüel gelişiminde babası ve Ayganım Hanım’ın büyük katkıları olmuştur.⁸⁴

Şokan’ın maddi imkânlar açısından zengin bir aile ortamında yetiştiği eldeki verilere bakıldığında kolaylıkla anlaşılabilir.⁸⁵ G.N. Potanin, 19. yüzyılın ikinci yarısında Velihanov ailesinin ikamet yerleri ile ilgili şu bilgileri aktarmıştır: “Veli Sultan’ın iki kışlağı vardı: biri Kökşetav’ın doğusunda, Han’ın gölünde, diğeri Sırımbet’te. Abılay’ın ilk eşi Sayman’ın torunları hala orada (yani Burabay’da), Ayganım’ın çocukları (Veli Sultan’ın küçük karısı) Sırımbet’te yaşıyor.”⁸⁶ Şokan’ın doğduğu yıl olan 1835’te Ayganım Hanım, Şingiz Sultan ve ailesi, Aman-Karagay ilçesinin merkezi olan Kuşmurun’a taşınmıştır. Bu zamana kadar, Kuşmurun kalesinin tüm konut ve ev binaları ile garnizon için kışla inşaatı tamamlanmıştır. Şingiz Sultan, Kuşmurun’da yaşadığı

⁸² Aktaev, “El Anası Ayganım”

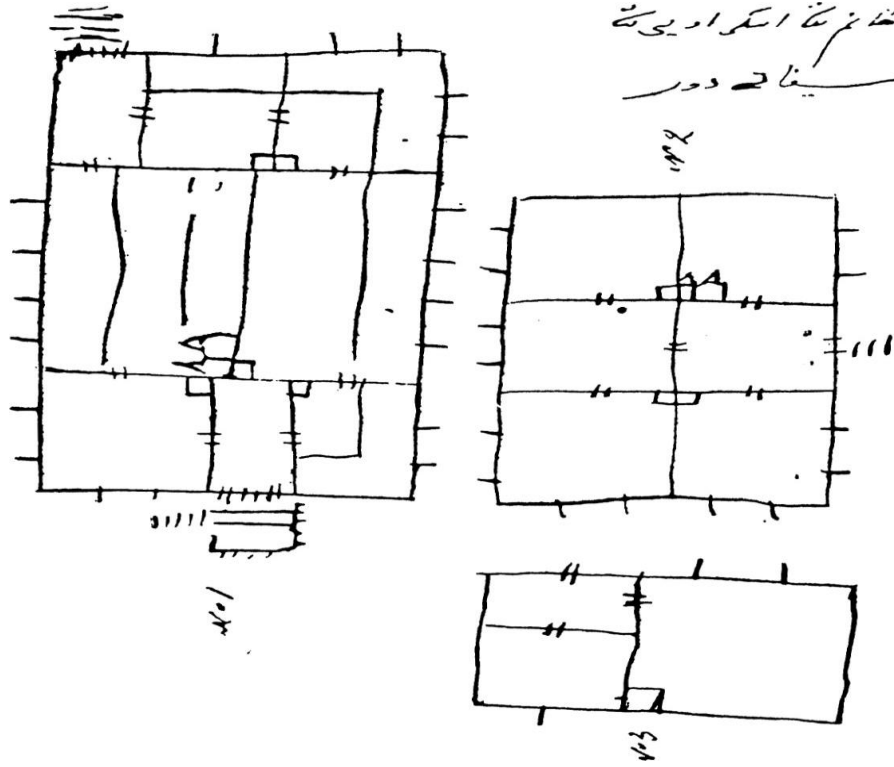
⁸³ Aktaev, “El Anası Ayganım”

⁸⁴ Volkova, Olga, “Milli Kültürün Kahramanı Şokan Velihanov”, *Bilim ve İnsan-Şahsiyetini İnşa Edenler*, Gazi Kitabevi, Ankara,2018 ed. Zeynep Bağlan Özer vd.,75.

⁸⁵ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/13.

⁸⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/9.

yirmi yılda büyük bir aile kurmuştur. Yedi oğlu ve beş kızı oldu, bunlardan üçü Sırımbet'te doğdu, Şokan ve diğer çocukları Aman-Karagay ve Kuşmurun'da dünyaya geldi. 1853'te Batı Sibiryâ Çarlık İdaresi Genel Valisi'nin emriyle Kuşmurun Bölge İdaresi kaldırıldı. Onun yerine İşim Nehri kenarındaki Atbasar'da yeni bir idari bölge kuruldu. Böylece Şingiz Sultan, ailesiyle birlikte ata yurdu Sırımbet'e taşındı. Şingiz Sultan, Sırımbet'te sadece kışın yaşar, yazın göç ederdi.⁸⁷

Şekil 1: Ayganim Hanım Malikânesi'nin Planı-1853-Velihanov'un Çizimi

Kaynak: Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/11.

Şokan'ın yanı sıra Şingiz Sultan'ın başka kabiliyetli çocukları da vardı. Sahib Kerey, Şokan Velihanov'a köyde birlikte kaldığı süre boyunca şarkılarıyla büyük mutluluk yaşatan değerli bir şair ve bestecidir. Şokan köyüne tatile geldiği zamanlarda kardeşi kendi şiir ve şarkılarını söyleyerek onu mutlu ederdi. Mesela, 'Kökenin Amanatı (Ağabeyimin Emaneti)' şiirini ağabeyi Şokan için yazdığı aktarılır.⁸⁸

Şokan'ın diğer erkek kardeşi Makajan Velihanov (1844-1923) bir ressamdı. St. Petersburg'da eğitim gören Makajan Velihanov, çeşitli kurumlarda ve kütüphanelerde sanatçı olarak çalışmıştır. Şingiz Sultan'ın diğer oğulları arasında Mahmud Velihanov

⁸⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/13.

⁸⁸ Kenan Koç, "İlk Kazak Bilim Adamı Şokan Velihanov", *Kültür Evreni*, 5 (2010): 366.

(1848-1918) çocukluğundan beri Rus ve Batı Avrupa klasiklerini okumayı severdi. Ağabeyi Şokan'ın güçlü tesiri altında yetişmiştir. Diğer kardeşleri gibi, Mahmud da genç yaşlardan itibaren Rus bilim insanları, yazarlar ve mühendislerle iletişim halinde olmuş ve ölümüne kadar onlarla dostane ilişkilerini sürdürmüştür.⁸⁹

1.3. Çocukluk Dönemi

Şokan Velihanov (tam adı Muhammed-Hanafiye'dir, Şokan ise, annesi tarafından verilen takma addır) çocukluk yıllarını önce Kuşmurun'da ve daha sonra atalarından kalan Sırimbet malikânesinde geçirdi. Şokan, çocuk yaşında Kazak halk destanının ilk kayıtlarını Kuşmurun'da yapmıştır.⁹⁰

Velihanov ailesinin hatıralarına göre, Şokan oldukça enerjik ve zeki bir çocuktur. Çocukluğunda geçmiş kahramanlıklar hakkında nice efsaneler dinlemiş, bozkırlarda sık sık gezinmiştir. Şokan'ın çocukluğu bozkırlarda, vahşi doğada, erken yaşta manevi yapısının ana özelliklerini belirleyen insanlar arasında geçti ve bu onun erken yaşlarda olgunlaşmasına yol açtı. Bazen sohbetlerde bir yetişkin edasıyla konuşmaları olmuştur.⁹¹

Sosyal bir yapısı olan Şokan yeni insanlarla tanışmayı, sohbet etmeyi, hikâye ve şarkılar dinlemeyi severdi. Şokan'ın küçük yaşlardan itibaren yaşlılarının üzerinde akıl yürütebilme becerisi dikkatleri üzerine çekmiştir.⁹² Böylesine potansiyeli yüksek bir çocuğun Ayganım Hanım gibi bir babaannesinin olması, onun kişisel gelişimi için büyük fırsatlara kapı aralamıştır. Şokan'ın ilmi yönden kendini geleceğe hazırlamasında, devrinin bilge şahsiyeti Ayganım Hanım'ın büyük katkısı olmuştur. Bu dönemde Sırimbetteki 'Ayganım Yerleşkesi' Kazak bozkırındaki kültürel, manevi merkeze dönmüştür. Orda'ya⁹³ tüm Kazak bozkırına tanınmış şairler, ozanlar sık sık gelmişlerdir. Böyle bir ortamda terbiye alan Ş.Velihanov, Ayganım ninesi sayesinde edebiyat ve tarihe ilgili ve istekli büyümüştür. Ayganım Hanım en çok sevdiği

⁸⁹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/17.

⁹⁰ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/19.

⁹¹ B. Aytmukhambetova, "Great Names Of The Great Steppe. Şokan Velihanov", *News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*, 5/327 /(2019), 43.

⁹² Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/19.

⁹³ Orda: Asıl olarak hanların otağlarına verilen addır. Ancak daha sonra hanların hakimiyet sahalarına da orda adı verilmiştir. Altın Orda veya Ak Orda gibi hanlıklar zamanından kalma bir tabir olan orda kelimesi Kazaklar tarafından da kullanılmıştır. Bazen Kazak cüzleri anlamında "orda" kelimesi kullanılmıştır.

torununu şımartıp ‘Şokan’ demiştir. O, halka bu isimle tanıtılmıştır.⁹⁴Böyle bir ortamda yetişen Ş.Velihanov’un edebiyata, tarihe, halkının kültürünü tanımaya olan ilgisi gün geçtikçe artmıştır.⁹⁵

Şokan çocukluğunda Rus kültüründen büyük ölçüde etkilenmiş olsa da, yaşadığı yurttaki Kazak gelenekleri güçlü şekilde onu etkilemiştir. Çocukluğu, dini ritüel ve törenlerin geleneksel göçebe hayatı ile iç içe olduğu, hayvancılığın yapıldığı bir ortamda çocukluğu geçti. Şahinlerle avlanmaya katılıp, kısrak sütü içerek büyüdü.⁹⁶

Genç Şokan bozkırda uzun süren geziler yapardı. Keyifle yaptığı bu geziler, gelecekte yapacağı bilimsel amaçlı gezilerin adeta bir provasını olmuştur. Şokan anavatanını bozkırlarıyla, şehirleriyle, vadileriyle çocuk yaşta tanıma fırsatı bulmuştur. Bu gezilerle ilgili hatıralarını Ş.Velihanov askeri okul öğrencisi olduğu sıralarda, sık sık arkadaşı G.N. Potanin ile paylaşmıştır.⁹⁷

Şokan’ın çocukluk hobilerinden birisi de ileride eserlerinde sıklıkla yer vereceği çizim yapmak olmuştur. Şokan’ın bu beceriyi kazanmasında ailesiyle yaşarken Kuşmurun kalesindeki Rus topograf ve jeodezistlerin önemli katkıları olmuştur. Bunun yanı sıra algıları son derece açık bir çocuk olan Ş. Velihanov’un edebiyata merak salmasında da yine, yaşadığı yerlere sık sık gelen Rus bilim insanları, mühendisler ve eğitilmiş subayların önemli etkileri olmuştur.⁹⁸

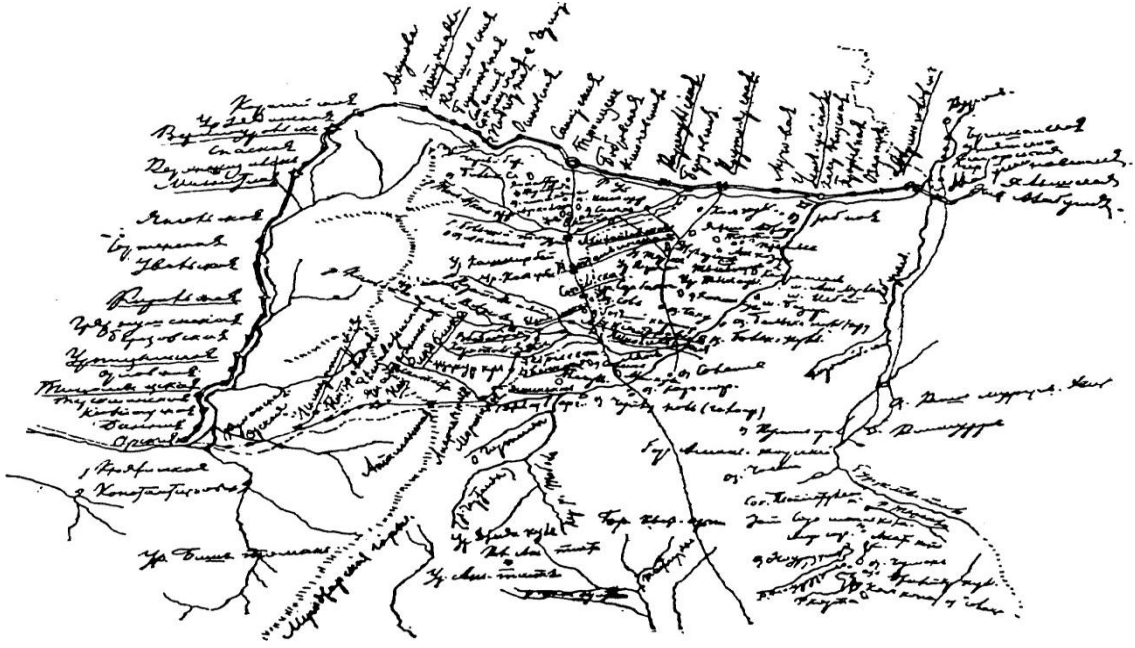
⁹⁴ Abuev, *Abilay Han Zamandastari jane Urpaktarı*, 335.

⁹⁵ Abuev, *Abilay Han Zamandastari jane Urpaktarı*,337.

⁹⁶ Galimcan Adilcanov, *İslam as a Part of Kazakh Identity and Chokan Valikhanov* (Ankara, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 40.

⁹⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/20.

⁹⁸ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/19.

Şekil 2: Turgay Bozkırı ve Kuşmurun Bölgesi'nin Şematik Haritası-Şokan Velihanov'un Çizimi, 1852

Kaynak: Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/21.

Çocukluğundan itibaren Şokan'ın ailesini, Kazak şarkıcıların ve hikâye anlatıcılarının sıklıkla ziyaret etmesi, onun Kazak halk şiirine oldukça ilgi duymasına neden olmuş, “Kozı-Korpeş ve Bayan-Slu”⁹⁹ ve “Erkokşe” halk şiirlerinin çeşitli versiyonları ile başka bilinen örneklerini yazmış ve zaman zaman da bunları ailesine yüksek sesle okumuştur.¹⁰⁰ Şokan ayrıca diğer Doğu halklarının şiirlerini de çok sevmiştir. Köyde bile Doğu Edebiyatı klasiklerinin şiirlerini çok büyük bir hevesle okumuş ve bu ilgisini hayatı boyunca sürdürmüştür. Arkadaşlarından biri olan ünlü gazeteci N.M. Yadrintsev, Şokan'ın şair ruhlu ve oryantal bir hayal gücüne sahip bir adam olduğunu, Arap şiirini sevdiğini ve hocası Kostyletsky ile birlikte bu şiirlere oldukça hayret ettiğini yazmıştır.¹⁰¹

Şokan'ın bilime olan ilgisinin oluşumunda en önemli etkenlerden birisi de babasının Rus entelektüelleriyle olan irtibatıdır. Akademisyen A.I.Shrenk, T.Seyfullin, S.M.Semenov, S.Sotnikov, N.F. Kostyletsky, N.V.Basargin gibi birçok entelektüel Şingiz'i yaşadığı köyde ziyaret etmiştir.¹⁰² Bazen Şingiz Sultan, oğlu Şokan'ı Kazakistan'ı inceleyen Rus

⁹⁹ XIX yüzyılın ortalarında yazılmış, XIII - XIV. yüzyıllara ait Kazak lirik-destansı şiirdir.

¹⁰⁰ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/20.

¹⁰¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/20.

¹⁰² Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/20.

bilim insanları ve yöneticileri için çeşitli materyaller toplamak konusunda çalıştırmıştır. Örneğin, Sınır Komisyonu'nun başkanı olan Albay M.V. Ladyzhensky Şıngız'dan Kazak halk şiirleri, efsaneler ve masal örnekleri toplamasını istediği bilgisi günümüze kadar ulaşmıştır. M.V. Ladyzhensky'nin isteğini dikkate alan Şıngız Sultan, devrinin önde gelen şair ve hikâyecilerini yanına davet eder ve Şokan'ın da yardımıyla Kazak şarkılarını ve efsanelerini kaydeder ve sonrasında bunları Omsk'a gönderirdi.¹⁰³

1.4. Eğitim Hayatı ve Askeri Okul Yılları

Şokan, eğitim hayatına Kuşmurun'da özel bir Kazak okulunda başlamış, bu okulda çoğunlukla Orta Çağ döneminin Kıpçak ve Çağatay dillerinde yazılmış edebi eserleri ve Doğu edebiyatının temsilcisi şairlerin şiirlerini okumayı öğrenmiş, Arapça ve Farsça konuşma alıştırmaları yapmıştır. Zaten Kazak geleneğine göre sultanın çocukları yedi atanın dilini bilmeli ve birkaç doğu dilini öğrenmelidir. O dönem, bu gelenek hala sürdürülmekteydi. Şokan Doğu dilleri üzerinde ciddi anlamda çalışmıştır.¹⁰⁴

Kazak topraklarında Rus hâkimiyetinin adım adım ilerlediğini gözlemleyen Kazak zenginleri, kendi çocuklarını Rus okullarına vermeye başlamıştır. Hem Şıngız Sultan, hem Ayganım Hanım, Şokan'ın Batı eğitimi almasının uygun olacağına karar vermişlerdir.¹⁰⁵ Bu nedenle 1847 sonbaharında, babası 12 yaşındaki Şokan'ı okumak için Omsk'a getirmiştir. Şıngız'ın Rus arkadaşları, oğlunu, dönemin Sibiry'a'daki en başarılı eğitim kurumu sayılan Sibiry'a Askeri Okulu'na kaydetmesine yardım etmiştir. Şokan'ın çocukluğu küçük bir köyde geçmişti bu yüzden Omsk gibi büyük bir şehrin onun üzerinde önemli tesiri olmuştur. G.N. Potanin, 'Çocuk, Rus şehriden etkilendi ve şehir manzaralarından birini kalemle resmetti'diye ifade etmiştir.¹⁰⁶

1.4.1. Askeri Okulda Gördüğü Eğitim

Şokan'ın Sibiry'a Askeri Okulu'ndaki eğitim yılları, feodal sisteme yönelik sosyal ve siyasal tartışmaların yoğun olarak yaşandığı bir dönemdi. Çarlığa karşı kurtuluş mücadelesinin ayak sesleri imparatorluğun en uzak yerlerine kadar ulaşmaktaydı. Rus entelektüellerin muhalif fikirleri Rusya'nın her yerinde bilinmeye başlanmış ve bu

¹⁰³ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/20.

¹⁰⁴ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/19.

¹⁰⁵ Galimcan Adilcanov, *İslam as a Part of Kazakh Identity and Chokan Valikhanov*, 63.

¹⁰⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/20.

düşünceler Sibiryaya'ya, Kazakistan'ın uzak yerlerine hatta Şokan Velihanov'un o sırada eğitim gördüğü Sibiryaya Askeri Okulu'na kadar ulaşmıştır.¹⁰⁷

1845 yılında kurulan Sibiryaya Askeri Okulu, zamanın en iyi eğitim kurumlarından biri olarak sayılmış, ülkenin gelecekteki pek çok tanınmış bilim insanı, siyasi ve askeri şahsiyeti bu okuldan mezun olmuştur. Bu mezunlardan bazıları coğrafi keşifleri ve bilimsel araştırmalarıyla ünlenmiştir. Sibiryaya Askeri Okulu'nun bir öğrencisi ve geleceğin çok önemli gezgin ve kâşifi olacak olan G.N. Potanin burada Şokan'ın en yakın arkadaşı olmuştur. Velihanov'un Potanin için ne kadar değerli olduğunu S. F. Durov ile Buluşma (Vstreça s S. F. Durovım), Son Kırgız Han'ının Çadırında (V yurte poslednego kirgizskogo tsareviça), Şokan Velihanov Hakkında Biyografik Bilgiler (Biografiçeskiye svedeniya o Şokane Velihanove) adlı makalelerde görülmektedir.¹⁰⁸ Ş.Velihanov ve G.N. Potanin'in de arkadaşı, daha sonra meşhur bir bilim insanı olan N.F. Annenskiy de bu okulun elit mezunlarından biri olmuştur.¹⁰⁹

Askeri okulun müfredatında askerlikle ilgili konuların yanında; genel tarih, botanik, jeodezi, matematik, zooloji, fizik, inşaat ve diğer pozitif bilimler ile Batı Avrupa edebiyatı, felsefe, çeşitli Avrupa dilleri ve kaligrafi öğretilirdi. Ayrıca, okulda özel Doğu dilleri sınıfı da vardı.¹¹⁰

Şokan Velihanov'un, toplam 8 yıl sürecek olan Sibiryaya Askeri Okulu'nda edindiği bilimsel altyapı onun gelecekte çok iyi bir araştırmacı olmasında önemli katkılar sunacaktır. Bu nedenle okuldaki ders müfredatının içeriğini daha ayrıntılı ele almak yerinde olacaktır. Şokan pozitif bilimlerde kendini geliştirdiği gibi hem doğu hem batı dillerinde de yetkinliğini ilerletmiştir. Okulda dil öğretiminde şiir ve çeşitli türlerde çalışma okumak ve sözcük ezberlemek esas alınmıştır. Müfredatı tamamladıktan sonra, öğrenciler kendilerini ifade edebilecek düzeyde bu dilleri öğrenmiş olmaktadır.¹¹¹

Okuldaki coğrafya, edebiyat ve tarih programı çok kapsamlıdır. İlk sınıflarda, öğrenciler eski zamanların tarihini, Avrupa coğrafyasını öğrenmektedir. Dördüncü ve beşinci sınıflarda edebiyat teorisini, Rus ve Batı Avrupa edebiyatının tarihini, etnografya ve antropoloji, çeşitli insan ırklarının incelenmesi, dillerin sınıflandırılması, dillerin ana

¹⁰⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/21.

¹⁰⁸ Volkova, Olga, "Milli Kültürün Kahramanı Şokan Velihanov", 79.

¹⁰⁹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/22.

¹¹⁰ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/22.

¹¹¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/23.

ailelere bölünmesi, insanların dini kavramlara ve yaşam tarzına göre farklılıklarını da içermektedir.¹¹²

Asya ülkelerine ilişkin ele alınan konular; Asya'nın nüfusu, halkların kökeni, din, yaşam tarzları; Çin imparatorluğu, alanı, yapısı ve yönetimi; Çin'in himayesi altındaki topraklar; Turan'ın coğrafi ve siyasi bölünmesi, hanlıklar: Buhara, Hokand, Hive ve Kunduz; Doğu Hint Adaları ve Arabistan eyaletleri gibi konulardır.¹¹³

Rus İmparatorluğu coğrafyasına ilişkin müfredat da diğer dersler gibi kapsamlıdır. Bu derslerde Rusya; ekonomik, coğrafi ve istatistiki açılardan incelenmekte ve Rusya'da sanayi ve tarımla ilgili konular ele alınmaktaydı.¹¹⁴

Kazakistan coğrafyası ise doğal kaynaklarının incelenmesi ve geliştirilmesinden ziyade askeri strateji açısından incelenmekteydi. Burada; Kırgız bozkırlarının sınırları; alanı, arazinin, şehirlerin ve göllerin doğası; suyun kalitesi, iletişim yolları, kervanlar için dağ geçitleri, harika doğal vadiler, iklim ve doğal yapılar incelenirdi. Derslerde Kırgızların nüfusu, kökeni, dili ve dini; işgal altına girmenin başlangıcı, Bukey, Orenbor ve Sibirya Kırgızlarının yönetimi ve içyapısı, Büyük Orda'nın Rusya'nın himayesi altına girmesi, Kırgız bozkırlarında güçlendirilmiş yerler gibi başlıklar altında incelemeler yapılmaktadır.¹¹⁵

Uygulamalı bilimler alanında; tanımlayıcı geometri, topografik çizim ve mimari dersleri çok geniş bir şekilde verilmektedir. Müfredat, mimarinin anlamı ve kurucu unsurlar üzerine giriş dersleri içermekteydi. Ders dinlemenin yanı sıra, öğrenciler inşaat şantiyelerinde uygulama yapmak, inşaat halindeki yapıların planlarını hazırlamak, temelleri dökmek zorundaydılar.¹¹⁶

Sibirya Askeri Okulu'nda öğretilen bu kapsamlı derslerin, kurslardan, normal müfredatla eğitim veren ortalama bir eğitim kurumundan çok daha üstün olduğu açıktır. Bahsi geçen askeri okul gerçekten bir bilgi kaynağıdır. Eğitim müfredatı, sadece özel yüksek eğitim kurumlarında öğretilen bazı disiplinleri (mimari, tanımlayıcı geometri, topografik çizim, vb.) içermektedir. Askeri okul, Rusya'nın dış vilayetlerinin ihtiyaç duyduğu yüksek vasıflı ve çok yönlü eğitilmiş insanları yetiştirmektedir.¹¹⁷

¹¹² Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/23.

¹¹³ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/ 23.

¹¹⁴ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/23.

¹¹⁵ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/23.

¹¹⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/24.

¹¹⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/24.

Müfredatta akademik konuların yanı sıra şarkı söyleme, jimnastik, yüzme, dans, eskrim ve binicilik dersleri vardır. Okulda, müfredat dışı zamanda, öğrencilerin askeri taktikleri öğrenmeleri gerekmektedir. Kamp sırasında öğrenciler, akademik eğitimden ziyade esnek formasyon, topografik araştırma, kazıcı ve askeri laboratuvar çalışmaları ve atış konusunda eğitim almaktalardı.¹¹⁸

1.4.2. Askeri Okul Yıllarındaki Düşünsel Gelişim Süreci ve Bilimsel Çalışmaları

Harbiyeli kolordu öğrencileri iç yaşamlarına göre birlik ve bölük olarak iki bölüme ayrılmaktaydı. Üst düzey memurların ve kıdemli memurların çocukları birliğe atanarak özel yatakhanelere yerleştirilmekteydi. Bölük, Kazakların çocuklarından oluşmakta ve bölük rütbelerin altında sıralanmaktalardı. Şokan bahsi geçen bölüğe atanmıştır. Bu vesileyle aristokrat çocuğu Şokan, halkın içinden gelen insanlarla yakından temas kurma ve onların endişe ve beklentilerini öğrenme imkânı bulmuştur.¹¹⁹ Birlik ve bölükte yaşayan öğrenciler ayrı yerlerde yaşamalarına rağmen, derslerde bir araya gelmekteydiler.¹²⁰

Şokan'ın Askeri Okuldaki düşünsel gelişiminde aldığı derslerin yanı sıra öğretmenlerinin ve Omsk şehrinde yaşayan diğer Rus aydınların önemli etkileri olmuştur.

1.4.2.1. Entelektüel Gelişiminde Etkili Olan Öğretmenler

Şokan, Askeri Okul'a Rusçayı çok iyi bilmeden gelmişti¹²¹ ancak olağanüstü yetenekleri sayesinde bu zorluğun hızla üstesinden gelebildi. İkinci sınıftan başlayarak, Şokan ve hocaları arasında dostane ilişkiler gelişmiştir. Şokan'ın entelektüel gelişimi üzerinde güçlü bir etki bırakanlar arasında; Rusya Edebiyatı öğreten bir yazar ve oryantalist olan N.F.Kostyletsky (1818—1867), medeniyet tarihi ders okutan, sürgünde bulunan bilim insanı P.V.Gonsevskiy, N.G.Chernyshevsky'nin gençlik arkadaşı ve fikirlerinin takipçisi V.P.Lobodovskiy vardır.¹²² Gonsevski, Şokan'a özel ilgi göstererek

¹¹⁸ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/24.

¹¹⁹ Aristanbek Atışev, Şokan Velihanov'tun sosiologiyalık jane memlekettik-pravalık közkarastarı, Gilim, Almatı. 1974, 24-26, akt. Lazzat Bazarbayeva, *Şokan Velihanov (Eserleri)*, (Niğde, Ömer Halisdemir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2017, 12

¹²⁰ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/24.

¹²¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/25.

¹²² Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/27.

ona şahsi kütüphanesini açmış ve onun Batı klasiklerini okumasını sağlamıştır.¹²³ Şokan kendisine sunulan bu imkânları iyi değerlendirmiş ve sadece sınıf arkadaşlarından değil, üst sınıflardan da bilgili bir öğrenci haline gelmiştir.¹²⁴ Şokan'ın kabiliyetleri okul yıllarından itibaren dikkat çekmiştir. Onun büyük bir bilim adamı olacağından okula gelmesinden 2-3 yıl sonra bahsedilmeye başlanmıştır.¹²⁵

Arşivlere göre, N.F.Kostyletsky ve Şokan Velihanov'un o zamanın önde gelen oryantalistlerinden biri olan I.N.Berezin ile bilimsel ve edebi bağlantılarına delil teşkil eden pek çok el yazısı materyal mevcuttur.¹²⁶ N.F.Kostyletsky, Ubagan bozkırında Ş. Velihanov tarafından kaydedilen ve daha sonra Şokan tarafından kendisine aktarılan ünlü şiir 'Kozy Korpeş ve Bayan Slu'nun birkaç versiyonu dâhil, özellikle Omsk'ta Kazak halk şiiri üzerine biriktirdiği çok sayıda el yazmasını St. Petersburg'a, Profesör I.N. Berezin'e göndermiştir.¹²⁷ N.F. Kostyletsky ve genç Şokan birkaç yıl süreyle beraber Kazak halk destanları üzerine ortak çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu çalışmalardan biri 'Kozy-Korpeş ve Bayan-Slu'şiirinin Rusça'ya çevrilmesidir.¹²⁸

1852'de N.F.Kostyletsky, Şokan ve I.N.Berezin arasında doğrudan dostluk bağları kurulmasına aracı oldu. Günümüze kadar Velihanov'dan I.N. Berezin'e yazılan bir mektup elimize geçmiştir. Bu mektupta Şokan, I.N.Berezin tarafından iletilen tüm sorulara ayrıntılı cevaplar vermiştir.¹²⁹

Şokan'ın ufkunun genişlemesine büyük ölçüde katkıda bulunan N.F.Kostyletsky'den sonraki ikinci kişi, tarih öğretmeni Gonsevsky'tir. Şokan'ın Gonsevski ile yakın diyalogu onun politik görüşlerinden derin bir şekilde etkilenmesine sebep olmuştur.¹³⁰ G.N.Potantin, bu hocanın Askeri Okul'da toplumsal hareketlerin tarihini okuttuğunu ve derslerinin kendileri için büyük önem taşıdığını belirtti. Askeri okulun bu en iyi öğretmenleri, genç Şokan'da bilgi ve bilime ilgi uyandırmış, onun toplumcu

¹²³ Şimşir, *Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmaları*, 149.

¹²⁴ Şimşir, *Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmaları*, 150.

¹²⁵ Azhar Shaldarbekova, "Şokan (Muhammed Hanafiya) Velihanov 19. Asrın Türk Bilgesi", Türk Dünyası Bilgiler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, 2013 TDKB, Eskişehir, 2014, s. 314.

¹²⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/28.

¹²⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/28.

¹²⁸ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/28.

¹²⁹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/28.

¹³⁰ E.Mckenzie Kermit: " Chokan Velikhanov; Kazakh Princeling and Scholar", *Central Asian Survey*, 8/3 1989, 11.

görüşlerinin oluşmasına yardımcı olmuş, baskıcı ve keyfi yönetime karşı fikri duruşunu sağlamlaştırmıştır.¹³¹

Askeri okulun öğretmenleri, Şokan'a, geleneksel Rus düşünce yapısından tamamen farklı düşüncelere sahip, nihilist düşüncenin temsilcisi N.Çernişevski'nin¹³² 'Sovremennik'adlı eserini okumaya teşvik etmişlerdi. Şokan ayrıca okul yıllarında J.J.Russo, Dickens ve Tolstoy gibi Rus ve Avrupa klasikleri ile tanışmış,

1.4.2.2. Entelektüel Gelişimine Katkı Sağlayan Diğer Aydınlar

Sibirya Askeri Okulu'nda Kazak halkının tek temsilcisi olan Şokan'a, sadece Askeri Okul öğretmenleri değil, aynı zamanda Omsk aydınlarının bazı önde gelen temsilcileri de ilgi göstermekteydi. Genellikle tatillerde onu, Velihanov ailesiyle dostane bağları bulunan bu insanlardan biri davet ederdi. Bu bağlantılar sayesinde, Şokan'ın entelektüel gelişimi ve sosyal çevresi yaşlılarının çok ötesine geçmiştir.¹³³

Genç Şokan öğrencilik yılları boyunca felsefi makaleleri ve sosyal romanları derinlemesine incelemiştir. Şokan, felsefi bilgisini esas olarak Rus düşünürler V.G.Belinsky, A.I.Herzen ve daha sonra N.G.Chernyshevsky ve N.A.Dobrolyubov'un eserlerinden almıştır. Velihanov, T.Carlyle'nin sosyal, felsefi incelemeleriyle de ilgilenmiştir. Şokan makalelerinde ve notlarında bazen bu eserlere atıfta bulunmuştur. Şokan, A.S.Pushkin ve M.Y. Lermontov'un şiirlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Şiirlerinin çoğunu ezbere bilmektedir. Batı Avrupalı yazarlar arasında Şokan; J.J.Rousseau¹³⁴, C.Dickens¹³⁵, W.Thackeray'ı¹³⁶ büyük ilgiyle okumuştur. Bu yazarların onun fikri dünyasının gelişmesinde derin tesiri olmuştur.¹³⁷ Ancak, Şokan, ilgisini çeken kitapları her zaman bulamamıştır. Askeri Okul yönetimi, öğrencilerin özellikle V.G. Belinsky¹³⁸, A.I. Herzen'in¹³⁹ eserlerini ve Batı Avrupalı materyalistlerin felsefi

¹³¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/29.

¹³² Rusya'da mevcut düzene, ahlak anlayışının tamamını reddeden Nihilizm düşüncesinin temsilcisidir.

¹³³ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/29.

¹³⁴ Jean-Jacques Rousseau (28 Haziran 1712 - 2 Temmuz 1778), İsviçreli-Fransız filozof, yazar ve düşünürdür. Aydınlanma Çağı düşünce akımının önemli figürlerinden biri olarak kabul edilir.

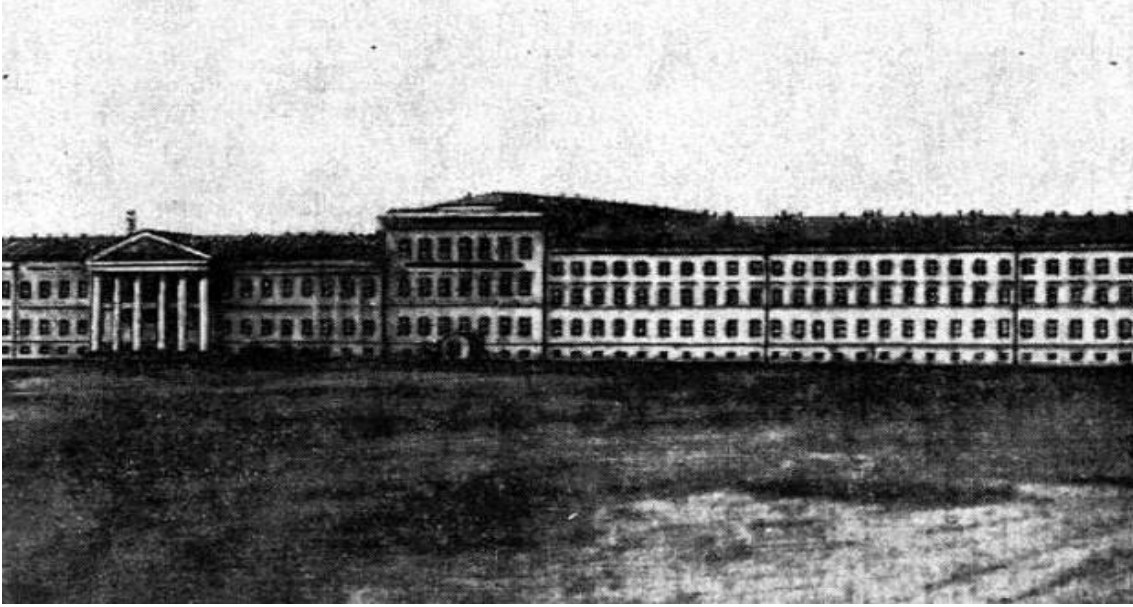
¹³⁵ Charles Dickens (7 Şubat 1812 - 9 Haziran 1870), İngiliz yazar ve Victoria dönemi edebiyatının en tanınmış ve en etkili yazarlarından biridir.

¹³⁶ William Makepeace Thackeray (18 Temmuz 1811 - 24 Aralık 1863), İngiliz yazar ve Victoria dönemi edebiyatının önemli figürlerinden biridir. Thackeray, özellikle hicivli eserleri ve romanları ile tanınır.

¹³⁷ Zhanbota Sashka, XIX. Yüzyılda Kazak Aydınların Din ve Eğitim Görüşleri ve Faaliyetleri, Yüksek Lisans Tezi, Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya-2015, 68

¹³⁸ Vissarion Grigoryevich Belinsky (1811-1848), Rus eleştirmen, edebiyat teorisyeni ve edebiyat eleştirmeni olarak tanınan önemli bir figürdür.

eserlerini okumalarını yasaklıyordu. Ama yine de Şokan, okulda öğrenimi süresince pek çok yasak eseri okumayı başarmıştır.¹⁴⁰

Görsel 2: Ş. Velihanov'un Eğitim Gördüğü Sibiryaya Askeri Okulu Binası

Kaynak: Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/31

Yaz tatillerinde, Şokan Velihanov bozkırdaki köyü Sırimbet'e giderek halkının hayatına daha yakından bakma, türkü, efsane ve masal kayıtları yapma ve günlük hayattan resimler çizme fırsatı bulmuştur. Ayrıca 1847-1852 yılları arasında tatil dönemlerinde pek çok eskiz çizen Şokan için doğadan eskizler, ta o zamandan beri halkın hayatını resimlendirmenin en iyi yollarından biri olmuştur.¹⁴¹ Çizdiği resimler Şokan'ın düşünce dünyasını da geliştirerek ona hayata dair çok boyutlu bir perspektif kazandırmıştır.

Şokan'ın anavatanını ve Doğu ülkelerini inceleme yönelik ilgisi, daha askeri okulda eğitim alırken ortaya çıkmıştır. Öğrencilik yıllarında 'Keşfedilmemiş Asya'ya yönelik büyük bilimsel araştırmaların hayalini kurmuştur.¹⁴² Henüz okuldaki üçüncü ve dördüncü yıllarında, Şokan'ın Kazak ulusal kültürüne ve Doğu araştırmalarına olan ilgisi, gelecekte Türkistan halkları ve diğer Asya halklarının tarihi ve kültürüne ilişkin kapsamlı araştırmalarına yön verecekti. Askeriyede kariyer yapmak ya da sivil

¹³⁹ Alexander Ivanovich Herzen (1812-1870), Rus yazar, düşünür ve sosyalist düşünür olarak tanınır. Herzen, 19. yüzyılın Rus sosyalizminin önde gelen öncülerinden biridir.

¹⁴⁰ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/30.

¹⁴¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/31.

¹⁴² Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/31.

yönetimde bürokrat olmak onun için cazip seçenekler değildi.¹⁴³ Ş.Velihanov'un daha o yaşlarda bu derece idealist bir bakış açısına sahip olması; onun gelecekte yapacağı araştırmaların, yalnızca görevi icabı yazdığı raporlar veya kayıt tuttuğu günlükler anlamına gelmediği; bir idealin gerçekleştirilmesine yönelik bilinçli adımlar olduğunu göstermektedir.

Askeri Okuldaki öğretmenleri, henüz 14-15 yaşlarındayken kendisine gelecekteki bir bilim insanı olarak bakıyorlardı.¹⁴⁴ Omsk'ta nadir basımları olan tarihi ve coğrafi literatür kitapları okutulmaktaydı. Okumaya olan ilgisini gören yetkililer, Şokan'ın merkez kütüphaneden kitap ödünç almasına izin vermişlerdi.¹⁴⁵ Şokan'ın kitaplara olan tutkusu sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1856 yılında Omsk'ta yaşarken onu ziyaret edenler, kendisinin oryantalizm, coğrafya, tarih ve felsefe üzerine kitaplardan oluşan zengin bir özel kütüphane oluşturduğuna şahit olmuşlardır.¹⁴⁶

Şokan Velihanov; 1853 yılında 18 yaşında, çağdaşlarının çoğundan daha ileride bir eğitim almış biri olarak Sibiryaya Askeri Okulu'ndan kornet ordu süvarisi olarak mezun olmuştur.¹⁴⁷ Velihanov askeri okulu tamamladıktan sonra da dilini geliştirmeye devam etmiş; Türkçe, Rusça, Farsça, Almanca ve Fransızcasını geliştirmiş ve şarkiyatçıların yayınlarına odaklanmıştır.¹⁴⁸

1.5. Görev Aldığı Seferler, Bilimsel Çalışmaları ve Ölümü

Çocukluğundan itibaren civar köyleri, bozkırları gezmeyi, kültürel eserleri incelemeyi, sözlü ya da yazılı edebi ürünleri kayıt altına almayı, sanat eserleri biriktirmeyi çok seven ve herkesle de kolaylıkla iletişim kurabilen Şokan Velihanov'un bu çocukluk dönemi tecrübeleri, adeta onun mezuniyeti sonrası gerçekleştireceği bilimsel çalışmaların öncülleri niteliğindedir. Şokan çocukluğunda edindiği pek çok yeteneğini daha sonra bilimsel çalışmalarını hazırlarken de kullanacaktır.¹⁴⁹ Nitekim

¹⁴³ R.B.Suleymenov, V.A.Moiseev, Şokan Velihanov: vostokoved (Almatı:1985), 15,20 akt. Galimcan Adilcanov, İslam as a Part of Kazakh Identity and Chokan Valikhanov,44.

¹⁴⁴ K Aldajumanov, (2010). İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Vremen do Naşih Dney), C. III, Almatı: Atamura,528 akt. Leyla Derviş, Khalida Devrisheva XIX. Yy. Kazak Türklerinin Aydını Şokan Velihanov Hayatı ve Eserleri,129.

¹⁴⁵ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/32.

¹⁴⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/32.

¹⁴⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/31.

¹⁴⁸ Zeki Velidi Togan, A., Bugünkü Türk İli ve Yakın Tarihi,(İstanbul: Enderun Yayınları,2. Baskı),544,akt. Leyla Derviş, Khalida Devrisheva XIX. Yy. Kazak Türklerinin Aydını Şokan Velihanov Hayatı ve Eserleri,129.

¹⁴⁹ Shaldarbekova, "Şokan (Muhammed Hanafiya) Velihanov 19. Asrın Türk Bilgesi", 314.

çocukluğundan beri seyyah bir bilim adamı olmayı hayal eden, bilim ve seyahat tutkusu sıra arkadaşlarınca da çok iyi bilinen Şokan Velihanov, harp okulundan ‘hayatını Doğu’nun araştırılması ve incelenmesine adanmak niyetiyle’ mezun olmuştur.¹⁵⁰

O dönemde Rus İmparatorluğu, başta Kazakistan olmak üzere Türkistan’ın pek çok bölgesinin Rusya tarafından işgal sürecinin tamamlanması amacıyla bölgeyi ve yerli halkı tanımaya yönelik keşif çalışmalarına odaklanmıştı. Bu çalışmaları yerine getirirken bölgeyi bilen yerli halktan görevlilerin bulunması çok yararlı olacaktı.¹⁵¹

Kanaatimizce, böyle bir siyasi zeminde Orta Cüz’ün son sultanının torunu olan, yerli halkça oldukça sayılan ve sevilen, askeri okulda da üstün yetenekleriyle kendini ispatlamış Şokan Velihanov gibi gelecek vaat eden değerli bir şahsiyetten, genç yaşından itibaren yararlanmayı istemeleri ve kendisine önemli görevler vermeleri şaşırtıcı olmamıştır.

Şokan Velihanov, mezuniyetinden sonra resmi olarak, Sibiry Kazak Ordusu'nun 6. Süvari Alayı'na subay olarak atandı. Ancak aslında Batı Sibiry Genel Valisi'nin emrine verilmiş, bir yıl sonra da Batı Sibiry'yı ve Kazakistan'ın kuzeydoğu bölgelerini yöneten General G.H.Gasfort'un emir subaylığına atanmıştır. Aynı zamanda, Bölge Genel Müdürlüğü tarafından Ş.Velihanov'a özel bir görevde bir subay pozisyonu verilmiştir.¹⁵² Aynı yıl içerisinde Omsk'a taşınan Şıngız Sultan’ın Hudut Dairesi'nde çalışmaya karar vermesi üzerine sultanlar ve ihtiyarlar evinde yaşadığını ve belki de Şokan'ın babasıyla birlikte yaşadığını belirtmek gerekir.¹⁵³

Rus İmparatorluğu'nun Kazakistan ve Türkistan ile ilgili planları göz önüne alındığında, Ş. Velihanov'un önemli görevlerde kullanılması beklenmesine rağmen, askeri bürokrasideki entrika ve dedikolar kendisine zarar vermiştir. Genç subay olarak, eğitim aldığı askeri okulun modern ve aydın ortamından, subay ve bürokratların yer aldığı farklı bir çevreye geçiş yapmıştır. Çarlık yetkilileri, Velihanov'un kariyer hedeflerine engel olmuş, Atbasar ilçesindeki kıdemli yöneticilik pozisyonuna atanmasını önlemeye ve Kaşgar seferindeki başarılarını küçümsemeye çalışmışlardır. Bu zorlu çalışma

¹⁵⁰ S.Z.Zimanov, A.A. Atışev, (1965). Politiceskiye Vzglyadı Şokana Velihanova, Alma-Ata: Nauka,76-77,akt. Duisabayeva, Dinara, Tarihi Coğrafyadan Edebiyata Seyahat, Zeynep Bağlan Özer vd. (ed.), Çalışmadilbilim (Tarih – Kuram – Uygulama),(İstanbul, Doğu Kitabevi,2021), 368.

¹⁵¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/34.

¹⁵² Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/32.

¹⁵³ Aytmukhambetova, “Great Names of The Great Steppe. Chokan Valikhanov”, 43.

koşulları, Şokan'ın ciddi sağlık sorunları yaşamasına yol açmış ve sosyal açıdan yararlı işler yapma çabalarını zorlaştırmıştır.¹⁵⁴

1.5.1. 1854-1857 Yılları Arasında Görev Aldığı Seferler ve Bilimsel Çalışmaları

Çarlık yönetimi, Türkistan halklarının yaşam koşullarını, yaşam biçimlerini ve geleneklerine vakıf yerli halktan eğitimli insanlara ihtiyaç duymaktadır. Bu bakımdan Şokan Velihanov henüz onsekiz yaşında genç bir subay olmasına karşın, diğer subaylardan daha üstün bir şekilde Kazak halkının manevi ve maddi kültürü, yaşam tarzı, gelenekleri ve özellikleri hakkında bilgi sahibidir, birçok doğu dilini konuşmaktadır. Bu nedenlerden dolayı, Ş. Velihanov önemli bir göreve atanmıştır. 1854-1857 yılları arasında Şokan, Büyük Cüz Kazakları ile bazı Kırgız kabilelerinin Rusya tarafından ilhak edilmesi sürecinde aktif görev almıştır. Hizmet görevlerini bilimsel uğraşlarla başarılı bir şekilde birleştirmiş; coğrafya, şecere, tarih hakkında çeşitli bilgiler toplamış, Kazak ve Kırgızların geleneklerini, halk şiirlerini yazmıştır.¹⁵⁵

1.5.1.1. Orta Kazakistan, Yedisu¹⁵⁶, Tarbagatay¹⁵⁷ Seyahat Görevi -1855

Ş.Velihanov, 1855'te General G.H.Gasfort'un gezisine katılarak Orta Kazakistan, Yedisu (Semireçi) ve Tarbagatay boyunca uzun bir seyahat yapmıştır. Rotası Omsk'tan Semipalatinsk'e, oradan Ayaguz ve Kapal üzerinden Zailiyskiy Alatau'ya kadar uzanmakta o sırada Verny kalesinin temeli atılmaktadır. Bu seyahat, Ş.Velihanov'un Kazak halkının tarihi ve yaşam tarzları hakkındaki derin bilimsel incelemesinin başlangıcı olmuştur. Şokan çeşitli istatistikler, örf ve âdet hukuku ve Kazakların eski dinleri hakkında materyal toplamıştır.¹⁵⁸ Topladığı materyalleri yazıya aktarmıştır. Bu değerli bilgi ve belgeleri temel alarak pek çok bilimsel makale yazmıştır.¹⁵⁹ Bu geziden, Kazak sözlü kültürünün eserlerini ve Kazak tarihi ve etnografisi üzerine belgeleri toplayarak dönüş yapmıştır. Bu gezi, genç Velihanov üzerinde silinmez bir etki

¹⁵⁴ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/33.

¹⁵⁵ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/35.

¹⁵⁶ Yedisu bölgesi, Türkistan'da günümüzde Kazakistan'ın güney-doğu parçası olan bir bölgedir.

¹⁵⁷ Tarbagatay Dağları, Çin ve Kazakistan arasında bulunan bir sıradağdır.

¹⁵⁸ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/35

¹⁵⁹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/41

bırakmıştır. Bu seyahatten sonra G.H.Gasfort bile genç bir subay-bilim insanının bilgeliği ve yetenekleri konusunda hakkını teslim etmeden duramaz. ¹⁶⁰

1856'nın başında Ş.Velihanov'a teğmen rütbesi verilmiştir. Daha sonra, Kırgızistan ve Doğu Türkistan'a yönelik seyahat ve keşif çalışmalarının başarıyla tamamlanmasıyla ilişkili olarak ayrıca terfi ettirilir. Omsk'a döndükten sonra Şokan, toplanan materyalleri derlemeye devam etmiş ve bunlara dayanarak arazi kullanımı, klan ve aile ilişkileri ve Kazakların eski dinine ilişkin resmi notlar derlemiştir. ¹⁶¹

1.5.1.2. Issık-Köl¹⁶² ve Cungarya¹⁶³ Seyahat Görevleri -1856

1856'da Ş.Velihanov, Albay M. M. Khomentovsky önderliğinde düzenlenen büyük bir bilimsel seferde görev alır. Gezinin amacı Kırgız halkı ve Issık-Köl havzasının topografik araştırmasını yapmaktır. Ş.Velihanov, 'Bu sefere katılmaktan onur duyduk ve Kırgızlar arasında iki ay süreyle çeşitli pozitif bilgiler toplamayı başardık, özellikle onların efsanelerini ve dilini inceledik.' şeklinde yazmıştır. ¹⁶⁴

Şokan'ın bu gezi sırasında ve sonrasında bu geziye dair gözlemlerini ve tespitlerini anlattığı makaleleri, çizdiği resimleri, topladığı koleksiyonları, günümüz Kırgız halkına miras kalmıştır. Bu anlamda Şokan Velihanov, yalnızca Kazak değil Kırgız halkının da tarihine yönelik çalışmaların temel taşı koyanlardan birisi denebilir. ¹⁶⁵

Şokan, gezi sırasında, önemli bilgileri, gözlemlerini, toplantılarını, konuşmalarını ve birçoğu Issık-Köl Gezi Günlüğü'ne yansıyan eskiz manzaralarını ayrıntılı olarak açıklayan bir günlük tutmuştur. M.M.Khomentovsky'nin resmi raporlarından ve şikayetlerinden oluşan Issık-Köl seferiyle ilgili bir dosya bulunmaktadır. Sunum tarzına ve stiline bakıldığında, bunların önemli bir kısmının Şokan Velihanov tarafından derlendiği tahmin edilmekte ve içerik açısından da Velihanov'un temelde Issık-Köl günlüğünün verileriyle örtüştüğü görülmektedir. ¹⁶⁶

¹⁶⁰ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/35

¹⁶¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/36-37

¹⁶² Issık-Köl, Kırgızistan'ın kuzey kesiminde Küngey Ala, Terskey Ala, Kızıl-Ompul ve İçke Tasma dağlarının arasında bulunan bir göldür

¹⁶³ Cungarya, Kuzeybatı Çin'de, Sincan'ın kuzeyini ifade eden coğrafi bir bölgedir.

¹⁶⁴ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/37

¹⁶⁵ Lazzat Bazarbayeva, *Şokan Velihanov (Eserleri)*, 12.

¹⁶⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/37.

1856 Mayıs'ın ikinci yarısında, M.M. Khomentovsky'nin keşif gezisinin bir parçası olarak Ş.Velihanov yolculuğuna başlamıştır. Rotası Alaköl'den Orta Tien-Şan'a ve Issık-Köl'e uzanmaktadır. Önce Zailiyskiy Alatav'ı

ziyaret etti ve onun geçitlerinden Kungey'e, ardından Terskiy Alatav'a gitti, Issık-Köl'un kuzey ve doğu kıyılarını ziyaret eder. Ardından Cırgalan Nehri vadisini, Khan Tengri'nin görkemli panoramasını görebildiği Orta Tien-Şan'ın zirvelerine tırmanır. 'Benim yolculuğumu arazinin doğası gereği iki döneme ayrılabiliriz'diye yazmıştır. Ş.Velihanov ayrıca şunları yazmıştır:

“İlk dönem, yolumu Cungarya'ya, yani Semireçi, Trans-İli bölgesi ve Issık-Köl'e kadardır. 1856'da ilk kez Cungarya'yı ziyaret ettim ve Albay Khomentovsky'nin Issık-Köl'e yaptığı ilk seferde yer aldım. Sonra üç ay Kulca'da yaşadım. Toplamda, beş ay boyunca Cungarya'daydım ve Alaköl'den o yıl Cırgalan nehri boyunca tırmandığım Tien-Şan'a kadar bu bölgeyi görüp incelemeyi başardım.”¹⁶⁷

Bu gezi sırasında, Şokan bir orpitolojik ve entomolojik koleksiyon toplayarak bir herbaryum derler. Semireçi ve Issık-Köl'ün flora ve faunasını inceler. Issık-Köl araştırmasına katılır ve bunun sonucunda kıyıların şekli ve sınırları yeni haritada değiştirilir.¹⁶⁸

Bu seyahatinde Ş. Velihanov, Kırgız tarihiyle ilgili konuları, Kırgızların Yenisey vadisini¹⁶⁹, Pamir¹⁷⁰ ve Altay¹⁷¹ Dağlarının onlar için bir zamanlar nasıl bir yaşam alanı olduğu konusu üzerinde yoğunlaşarak araştırmalar yapmıştır.¹⁷² Ş.Velihanov, Semireçi¹⁷³ ve Tien-Şan'da¹⁷⁴ karşılaştığı antik kültürün eşsiz anıtlarından derinden etkilendi. Özellikle Issık-Köl'deki antik kentlerin tarihi kalıntıları, antik sulama sistemlerinin izleri, mimari yapıtlar, yazıtlar ve taş heykellerle ilgili çalışmalar yapmıştır. Bu anıtların incelenmesi, Ş.Velihanov'un, geçmişte Issık-Köl havzasında ve

¹⁶⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/37.

¹⁶⁸ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/38.

¹⁶⁹ Yenisey Vadisi, Rusya'da yer alan önemli bir nehir vadisidir ve Yenisey Nehri boyunca uzanır.

¹⁷⁰ Pamir Dağları, Tacikistan, Kırgızistan, Afganistan ve Çin'in sınırlarında yer alan büyük bir dağ sırasdır.

¹⁷¹ Altay Dağları, Rusya, Moğolistan, Çin ve Kazakistan'ın sınırlarının kesiştiği bölgede yer alan bir dağ sırasdır.

¹⁷² Shaldarbekova, “Şokan (Muhammed Hanafiya) Velihanov 19. Asrın Türk Bilgesi”, 319.

¹⁷³ Semireçi veya Semireçensk, Türkistan'ın tarihi coğrafi bir bölgesidir. Bu bölge, bugünkü Kazakistan'ın güneydoğusunda, Çin sınırına yakın bir konumda yer alır.

¹⁷⁴ Tien Şan, Türkistan'ın büyük ve önemli bir dağ sırasdır.

Semireç'i'nin tüm topraklarında yaşayan halkların yaşamlarının resmini olabildiğince tam olarak çıkarmasına fırsat verdi.¹⁷⁵

Bu gezi sırasında Ş.Velihanov Cungarya'da yerleşik yaşamın izlerini keşfetti ve bu konularla ilgili halk arasında dolaşan efsaneleri derledi. Şokan şöyle yazmıştır:“ Eski Almalık kalıntılarında yer alan bazı altın eşya ve sikkeyi de elde etmeyi başardım. Bu konuyla ilgili yapacağım bir çalışmada sizlere sunmak niyetindeyim.” Issık-Köl ve merkezi Tien-Şan boyunca seyahat ederken, Kırgız köylerini ziyaret eden Şokan, Bugu, Sarıbağış ve Soltu kabilelerinin yaşamıyla ilgilenmiştir. Aralarında uzun süre yaşarken, sık sık Kırgız antik çağının bilginleri ile konuşur, Kırgız yırçının (hikâye anlatıcılarının) şarkılarını ve hikâyelerini dinler, yorulmadan halk efsanelerini, tarihi ve soy efsanelerini, peri masallarını ve Kırgız'ın destansı şiirlerini yazar.¹⁷⁶

1.5.1.3. Kulca Diplomatik Misyonu-1856

1851'de Rusya'nın Kulca'da ticaret yapabilmesi, buna izin veren bir Rus-Çin anlaşmasının imzalanmasıyla mümkün olur.¹⁷⁷ Şokan, Tien Şan'ın Kırgızları ve Issık-Köl havzası arasında bilimsel araştırmalar yürütürken, Rusya'nın başkenti St. Petersburg'ta Çuguçak şehrindeki Rus fabrikasının yangından dolayı tahrip olmasından sonra kesilen ticari ilişkilerin yeniden tesis edilmesi amacıyla Çinli yetkililerle görüşme yapılmasına karar verilmiştir. Müzakere sürecini yürütmek üzere bir yetkilinin Kulca'ya¹⁷⁸ gönderilmesi kararlaştırılır.¹⁷⁹Büyük Cüz Kazaklarının mübaşiri Yarbay M.D.Peremyshlskiy, başlangıçta Rusya'dan bir temsilci olarak atanır ancak daha sonra bu görev Şokan Velihanov'a verilir. Bu bağlamda, General G.H.Gasfort, M.M. Khomentovsky'ye Issık-Köl seferinin çalışmalarını bir an önce tamamlaması ve seferden dönmesi için acil bir emir verir. Buna cevaben Khomentovsky şöyle yazar: ‘Ekselansınızın Issık-Köl'den geri dönüşü ile ilgili emrini aldıktan sonra, o tarihte Aksu Nehri'nden tüm müfrezeyle yola çıktım ve Verny surlarına gittim. 13 Temmuz'da Şokan

¹⁷⁵ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/38.

¹⁷⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/39.

¹⁷⁷ Scott C. Matsushita Bailey, *Travel, Science and Empire: The Russian Geographical Society's Expeditions to Central Eurasia,1845-1905*, (Hawaii, ABD, Univesity of Hawaii, Doktora Tezi,2008), 156.

¹⁷⁸ Kulca günümüzdeki adıyla Yining, Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde bulunan bir şehirdir.

¹⁷⁹ Dinçer Koç, “Şokan Velihanoğlu'nun Mançu Hâkimiyetindeki Doğu Türkistanlıların Sosyo-Kültürel Durumuna Dair Mülâhazaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*,123/242 (Eylül-Ekim 2019), 145

günlüğüne şunları yazdı: ‘Issık-Köl'den ayrılmaya karar verdim. Görmem ve bilmem gereken her şey çoktan bitmişti.’¹⁸⁰

Şokan, Temmuz’un ortasında Verny’e döner ve oradan Kulca misyonunun diğer üyeleri ile birlikte arkadaşı M. M. Khomentovsky da Kapal'a gider. Ağustos 1856'nın başlarında Şokan Velihanov Kulca'ya gider. Ş.Velihanov, tartışmalı sorunları çözmek ve Çin ile normal ticari ilişkiler kurmakla ilgili zor bir diplomatik görevi yerine getirmek için elinden geleni yaparak bu önemli görevi mükemmel bir şekilde yerine getirir. Kulca'da Çinli yetkililerle gerçekleştirilen bir dizi görüşme sonrasında, hükümet Çin ile olan ticari bağları yeniden düzenlemeyi ve iki ülke arasındaki dostane ilişkileri tekrar tesis etmeyi başarmıştır. A.K.Gaines'in ifadesine göre, Ş.Velihanov'un Kulca'ya yaptığı gezi ‘Tarbagatay Antlaşması'nın ve Kulca ve Çugucak'taki konsoloslukların açılışının’ temelini atar. Ş.Velihanov, Kulca bölgesinde yaklaşık üç ay süreyle orada kalarak sonbaharın ilk günlerinde Omsk'a döner.¹⁸¹

Velihanov'un Kulca görevindeki başarısı, onu Rus elitleri arasında daha da büyük beğeni toplar. Bu görev aynı zamanda daha sonraki, daha tehlikeli, gizli Kaşgar gezisi için bir ısınma görevi görür.¹⁸²

1.5.1.4. Alatav Kırgızları Seyahat Görevi-1857

1857'de yine Alatav Kırgızlarına düzenlenen bir seyahate katılır. Bu yolculuğunun temel sebebi, o dönemde Kaşgar'da meydana gelen isyan ve bunun doğurduğu sonuçlar hakkında istihbarat toplamaktır.¹⁸³ Velihanov'un bu gezisi hakkında Batı Sibirya Genel Valisi G.K.Gasfort, Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu raporun bir kesitinde aşağıdaki ifadeler vardır:

“Benim birlikteki teğmen Sultan Velihanov, yakın gözlem için çoktan Kırgız göçebelerine gönderildi. Batı Çin'in güney sınırımıza bitişik bölgelerindeki gidişat - Kaşgar ayaklanması hareketi- Çin hükümetinin bunu bastırma önlemleri ve Kulca ve Aksu şehirleri yakınlarındaki nüfusun ruhu, yani bildiğiniz gibi Çin Kırgız ve Sart kabilesine, Mançu hanedanından herkes az ya da çok memnun değil.”¹⁸⁴

¹⁸⁰ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/38.

¹⁸¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/41.

¹⁸² Scott C. Matsushita Bailey, *Travel, Science and Empire: The Russian Geographical Society's Expeditions to Central Eurasia,1845-1905*, 155.

¹⁸³ Koç, “Şokan Velihanov'un Mançu Hâkimiyetindeki Doğu Türkistanlıların Sosyo-Kültürel Durumuna Dair Mülâhazaları”, 145.

¹⁸⁴ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/41.

Velihanov, Alatau Dağları'ndan geçerken kendi yerli bozkırıyla karşılaştığı, 'kişinin isteklerinin ve işlerinin kaygısız olduğu' uçsuz bucaksız bir alan olarak romantikleştirir. Velihanov, Issık-Köl seyahatnamesinde de yaptığı gibi, araziden geçerken karşılaştığı zorlukları ve bunların nasıl üstesinden gelindiğini tartışarak, yine gelecekteki Rus askeri ilerlemesinin önünü açacaktır.¹⁸⁵Ş.Velihanov'un Rus yayılcılığına yönelik bu tür katkıları görevi icabı yerine getirdiğini vurgulamakta fayda vardır.

Tien-Şan dağlarında kaldığı süre boyunca Şokan Velihanov Kırgız halkının yaşamı ve tarzı hakkında bilgi toplamaya devam eder, tarihini, etnografik yapısını ve halk şiirini daha ayrıntılı bir şekilde araştırır. Gece gündüz sürdürdüğü çalışmalarının bir ürünü olarak, Kırgız halkı hakkında kapsamlı tarihi ve etnografik materyaller biriktirir. Şokan Velihanov, 'Etnografik denemeler, istatistiksel bilgiler, tarihi haberler, Uisunlar ve Vahşi Taş Orda halk edebiyatı anıtları, notlarımda birkaç defter oluşturuyor'diye yazmıştır.¹⁸⁶

1.5.1.5. 1854-1857 Yılları Arasındaki Seyahatleri Sırasında Gerçekleştirdiği Bilimsel Çalışmaları

Ş.Velihanov'un Sibiryası Askeri Okulu'ndan mezuniyeti sonrası bilimsel çalışmaları kendini göstermeye başlamıştır. Son derece çalışkan ve üretken bir zihne sahip olduğu, yirmili yaşlarından itibaren yaptığı çalışmalardan anlaşılmaktadır. 1854-1857 yılları arasındaki çalışmalarının bir kısmı ilk bilimsel seyahatinden de öncedir. Diğer çalışmaları büyük ölçüde seyahat günlüklerinden yararlanarak ortaya çıkmıştır. Ş.Velihanov'un bilimsel çalışmaları ile ilgili ayrıntılı bilgilere daha sonraki bölümlerde yer verilecektir. Ancak burada, çalışmamızda temel kaynak olarak ele aldığımız Şokan Velihanov'un eserlerinin A. H. Margulan başkanlığındaki Kazakistanlı bilim insanlarınca derlenerek kitap haline getirildiği 'Sobraniye Soçinenii v Piyatih Tomah'adlı 5 ciltlik külliyyatın ikinci cildi, Ş.Velihanov'un Semireçi(Yedisu) bölgesi ile Issık-Köl'e düzenlediği geziler ile Çin'in batı bölgeleri ve Kulca seferinden sonra yaptığı çalışmaları içermektedir.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Scott C. Matsushita Bailey, *A Biography in Motion: Şokan Velihanov and His Travels in Central Eurasia*, (Ab Imperio, 1/2009.),176.

¹⁸⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/41.

¹⁸⁷ Turatbek Mantayev, "Bir Tarih Kaynağı Olarak Muravyev ve Velihanov'un Eserleri", (İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2010), 28.

Buna göre Şokan'ın 1856-1857 yıllarında kaleme almış olduğu 'Kırgızlar Hakkında Notlar', 'Köketaş'ın Ölümü ve Onun Ayin Töreni' ile 'Kırgızların Şeceresi' adlı eserleri, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkistan halklarının etnik yapısı, kültürü ve örf-âdeti, etnografyası, folkloru ve bölgenin coğrafyası hakkında geniş bilgiler içerir. Külliyatta yine, Şokan'ın Çin'in Batı bölgelerine ve Kulca'ya yaptığı seyahatlerin ürünleri olarak, Ş. Velihanov'un Çin'in Batı Bölgeleri ve Kulca Şehri' adlı Kulca seferinin günlüklerinden (1856) ve ayrıca aynı bölgelerle ilgili kaleme aldığı iki makalesi 'Çin İmparatorluğunun Batı Bölgeleri Hakkında', 'Kulca ve Çuguçak'taki Ticaret Hususunda' isimli makalelerine yer verilmiştir.¹⁸⁸ Bu değerli çalışmalarla ilgili ayrıntılı bilgilere çalışmanın daha sonraki bölümlerinde yer verilecektir.

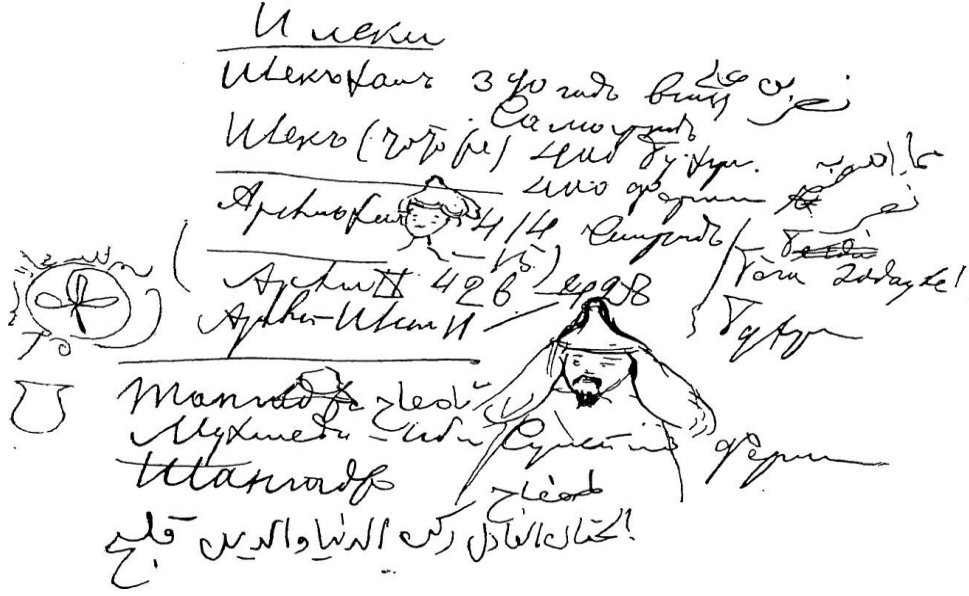
Bu eserlerle, Şokan Velihanov kendisini Tien-Şan ve Semireçi coğrafyası, eski zamanlarda bu bölgelerde yaşayan halkların tarihi hakkında derin bilgiye sahip, gözlemci ve bilgili bir bilim insanı olarak göstermektedir. Tien-Şan ve Semireçi'nin doğası, bölgenin orografisi, bitki örtüsü ve fauna hakkındaki açıklamaları büyük ilgi görmüştür. Özellikle ilginç olan, 1856 tarihli Kulca günlüğü, Kulca gezisinin ayrıntılarını, Cungarya sınırında yaşayan halkların (Çinler, Solonlar, Kalmuklar, vb.) yaşam tarzını ve günlük yaşamını büyüleyici ve canlı bir dille ifade etmiştir.¹⁸⁹

Şokan Velihanov, Kırgız halkının eski tarihi ile ilgilenmiş, özellikle Kırgızların Yenisey'de ve Tien-Şan ve Pamir-Altay dağlarında aynı anda ikamet etmesi gerçeği üzerinde durmuştur. Kazak aydın, Kırgız halkının Sayan sırtı ile Tien-Şan arasındaki göçebe yaşamlarına ilişkin tarihi gerçekleri, araştırılması gereken bilimsel bir mesele olarak görmüştür. Bu meselenin ancak yazılı kaynaklar, soy ağacı gelenekleri ve efsaneler temelinde analiz edilebileceğini çok iyi anlamıştır. Ş. Velihanov, Kırgızların 17.-18. yüzyıllar tarihine ışık tutan bilgileri onlarda bulma umuduyla arşiv kaynaklarına başvurmuştur.¹⁹⁰

¹⁸⁸ Turatbek Mantayev, *Bir Tarih Kaynağı Olarak Muravyev ve Velihanov'un Eserleri*, 28.

¹⁸⁹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/42.

¹⁹⁰ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/43.

Şekil 3: Karahanlı Sikkelerinin Efsaneleri, Ş.Velihanov Tarafından Çözümlemesi
(İmza)

Kaynak: Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/42.

Toplanan kaynaklara dayanarak, Ş.Velihanov, Tien Şan Kırgızlarının bu bölgenin yerli halkı olduğunu ve çok eski zamanlardan beri burada yaşadığını kanıtlayan ilk kişi olmuştur.

Eski dönemlerde, Yenisey bölgesi ile Altay, Cungar bozkırları ve Kırgız kabilelerinin göçebe yollarının güneyden kuzeye geçtiği Tien-Şan arasında, tek bir coğrafi bütünlük oluşturan bağlantılar bulunmaktadır. Şokan Velihanov, eski Kırgız tarihinin aydınlanması amacıyla coğrafyacılar K.Ritter, A.Humboldt ve oryantalistler V.Schott ve G.Y. Klaprot'nın bazı çalışmalarında yapılan yanlışları da eleştirmiştir.¹⁹¹

Genç araştırmacının 1857 tarihinde Alatau Kırgızları seyahatinde, ilk olarak Kırgız halkının destansı yaratıcılığının ünlü anıtı 'Manas'a dikkat çekmesi, ilk bilimsel kaydını yapması ve Rusça'ya kısmi bir çeviri yapması özellikle önemlidir. 'Manas'destanını ilk kez tarihsel ve edebi analizlere tabi tutmuş, efsanevi kahramanı Manas'ın ve Kırgız folklorunun diğer karakterlerinin imajını analiz etmiştir. Ş.Velihanov, Manas destanı için şunu yazmıştır:

“Bu bozkır İlyadası gibi bir şey. Kırgızların yaşam tarzı, gelenekleri, adetleri, coğrafyası, dini ve tıbbi bilgileri ve uluslararası ilişkileri bu büyük destanda ifade bulmuştur. 'Manas'bir bütün gibi görünen birçok ayrı bölümden oluşmaktadır. Bir

¹⁹¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/44.

başka destansı 'Samyatei', 'Manas'ın devamı niteliğindedir ve bu Burut'un 'Odysseya'dır.'¹⁹²

Ş. Velihanov'un Manas Destanı ile ilgili yapmış olduğu çalışmalar, gerek Rus gerek Batılı araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bu destana yönelik ilginin artmasına yol açmıştır. ¹⁹³ Velihanov Manas Destanı'nı, Kırgızların hayat tarzı, Kırgızlar hakkında çok sayıda tarihi, etnografik, hukuki, uluslararası ilişkiler zemininde pek çok bilginin bir araya getirildiği bir ansiklopedi olarak da değerlendirmiştir.¹⁹⁴

Ş. Velihanov ayrıca Kazakistan topraklarında yaşayan eski boylar arasındaki ilişkilere dair veriler nedeniyle çok sevdiği 'Köketaş Han'ın Ölümü ve Anılması'adlı ilginç bir parçayı tercüme etmiştir. Bu parça, Kırgız'ların güney Sibirya'dan Tien-Şan'a giden eski göçebe yolunu canlı bir şekilde anlatmaktadır.¹⁹⁵

1.5.1.6. Çalışmalarının Bilim Çevrelerinde Yansıması ve Rus İmparatorluk Coğrafya Derneğine Üye Kabul Edilmesi -1857

Genç bir Kazak bilim insanının coğrafya ve tarih alanındaki araştırmaları, P.P.Semenov-Tien-Şanskiy aracılığıyla St. Petersburg'un bilim çevrelerinde tanınmıştır. 27 Şubat 1857'de Şokan Velihanov, Rus İmparatorluk Coğrafya Derneği'nin aktif üyeleri arasına seçilmiştir. Ş.Velihanov'un bu derneğe üye kabul edilmesinin anlamını doğru tespit edebilmek için bu derneğin kuruluş amacı üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Rusya'da Doğu bilimleri (Oryantalizm/Şarkiyatçılık), XVIII. asrın başlarından itibaren gelişmeye başlamış, Rus yayılma siyasetinin Asya'ya yönelmesi, bu amaçla diplomatik ve ticari seferlerin yanı sıra bu coğrafyayı tanımaya dönük ilmi keşif seferleri de başlamıştır. İلمي keşif seferlerinin kurumsal bir yapıda yönlendirilmesi amacıyla 1845'te İmparatorluk Rus Coğrafya Derneği kurulmuştur. Bu dernek aracılığıyla, gelecekte işgali planlanan bölgelerin coğrafı, siyasi, sosyal ve ekonomik resimleri çizilerek olası risklerin en aza indirilmesi ve gerek işgal sürecinin gerekse işgal sonrası yönetimin sorunsuz şekilde sürdürülmesinin altyapısı hazırlanmak istenmiştir. Rus

¹⁹² Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/42.

¹⁹³ Akayev, A., *Kırgız Devlet Geleneği ve Manas*, İstanbul: Da Yay.2003,179 akt. Leyla Derviş, Khalida Devrisheva, "XIX. Yy. Kazak Türklerinin Aydını Şokan Velihanov Hayatı ve Eserleri",130.

¹⁹⁴ Leyla Derviş, Khalida Devrisheva , "XIX. Yy. Kazak Türklerinin Aydını Şokan Velihanov Hayatı ve Eserleri",130

¹⁹⁵ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/42.

emperyalizminin bir yansıması olarak kurulan bu derneğin öncülük ettiği bilimsel keşif seyahatleri olumlu sonuçlar da doğurmuştur. Bunlardan birincisi, Şokan Velihanov gibi Türkistan'da yetişen aydınlar da bu derneklere üye olup bilimsel çalışmalara aktif olarak katılmışlardır. Diğer taraftan bu çalışmalar, Türkistan halklarının tarihi ve kültürünün ortaya konulmasında etkili olmuştur.¹⁹⁶Şokan Velihanov'un katıldığı bilimsel keşif seferlerinin tümünde bu derneğin etkin rolü olduğu görülmektedir.

Genç bilim insanının böylesine önemli bir derneğe üye olarak kabul edilmesinde P.P.Semenov-Tien-Shansky¹⁹⁷ ve V.İ.Lamanskiy'in¹⁹⁸ sözlü referansları etkili olmuştur. Onlar, Ş.Velihanov'u özellikle Kazakistan ve Türkistan'ın bu zamana kadar keşfedilmemiş ülkelerinin incelenmesinde yararlı olabilecek yetenekli bir araştırmacı olarak önermektedirler. Protokol kaydında saklanan P.P.Semenov-Tien-Shanskiy yorumlarında "Şokan Velihanov, paylaşmaya hazır olduğu Kırgız bozkırları hakkında zengin bir coğrafi, etnografik ve tarihi malzeme stoğu topladığı Issık-Köl'un doğu kıyılarına bir gezi yaptı." demiştir. Şokan Velihanov'un Rus İmparatorluk Coğrafya Derneği'nin aktif üyeliğine seçilmesi, onun Türkistan'ın keşfine ve Rus bilimine yaptığı katkıların takdir edildiği anlamına gelmektedir.¹⁹⁹

1.5.2. Kaşgar Keşif Seyahati- (1858-1859)

Ş.Velihanov'un bilimsel çalışmalarının zirve noktası, 1858 yılı sonlarında başlayıp 1859 yılı ortalarında biten ve onun yalnızca Rusya'da değil Avrupa'da da tanınmasına vesile olacak olan Kaşgar²⁰⁰ keşif seyahati olmuştur. O dönemde Avrupa'da neredeyse hiç bilinmeyen bir ülkenin coğrafyasını, tarihini, siyasi yapısını, kültürel özelliklerini inceleyen Ş.Velihanov, Doğu Türkistan'ın bilimsel çalışmasına büyük katkıda bulunmuştur.²⁰¹

¹⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Çelebi, Begimbayeva Zhibek Saginbaevna, "Çarlık Rusya'sı Akademik ve İlmî Kuruluşlarında Avrasya Göçebelerinin Tarihi ve Kültürü'nün Araştırılması Üzerine Tespitler (XVIII-XX. Yüzyılın Başları)", İlbahar 2020, 183-206.

¹⁹⁷ Pavel Petrovich Semenov-Tien-Shansky (1797-1872), Rus coğrafyacı, doğa bilimci ve kâşif olarak bilinir. Adı, onun Kırgızistan'da Tien Shan Dağları'nı (Tien-Shan veya Tien Shan olarak da bilinir) keşfetmesiyle özdeşleşmiştir.

¹⁹⁸ Vladimir İvanoviç Lamanskiy, (1833-1914), Güneybatı Slavları tarihi üzerine dersler veren bir bilim insanıdır.

¹⁹⁹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/44.

²⁰⁰ Kaşgar (Kashgar veya Kashi olarak da bilinir), Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde bulunan tarihi bir şehirdir.

²⁰¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/44.

Kaşgar'da uzun süredir devam eden düzen nedeniyle bu ülke Avrupalılara kapalı kalmıştır. Şokan'dan bir yıl önce Kaşgar'a girebilen ünlü coğrafyacı Adolf Schlagintweit²⁰², Hoca Velikhan-Tyure tarafından kafası kesilerek idam edilmiştir. Şokan, kaderi tüm bilim dünyasını heyecanlandıran bir bilim insanının trajik ölümü hakkında ilk doğru ve güvenilir bilgiyi getirir. Şokan Velihanov, Altışahar'ın tümünün durumu hakkında değerli materyaller toplar ve ilk olarak Ad. Schlagintweit'in ölümünün nedenlerini ve koşullarını araştırır. Kaşgar gezisi çok tehlikelidir. O dönemde Doğu Türkistan'ın tamamı, yerel halklarının (Uygurlar, Çungarlar, Kırgızlar vb.) ayaklanmalarıyla sarsılmaktadır.²⁰³

1.5.2.1. Seyahatin Planlanması

Şokan Velihanov'un Kaşgar seyahati fikrini ilk ortaya atanlar Rus bilim insanları Y.P.Kovalevsky²⁰⁴ ve P.P.Semenov-Tien-Shansky olmuştur. Tien-Şan seferinden dönen P.P.Semenov Tien-Şansky, G.H.Gasfort'a, Kaşgar'a keşif gezisi için hazırlık yapılması ve bu görevin Ş.Velihanov'a verilmesini tavsiye etmiştir. Tien Shansky, 'General Gasfort'un özel dikkatini bu genç yetenekli adama çekmeyi görevim olarak gördüğümü ve Tien Şan'a yaptığım seyahatten döndüğümde Velihanov'un Kırgız kıyafetleri içinde Kaşgar'a bir ticaret kervanıyla gönderilmesini önerdim.' demiştir. Bu öneri, kabul görüp bir süre sonra hayata geçirildiğinde, Ş.Velihanov, ulusal Kırgız kostümü ile Kaşgar'a gönderilerek, ilmi altyapısı, iletişim becerileri ve farklı yetenekleri ile sadece Kaşgar'ın değil tüm Altışahar'ın²⁰⁵ şu anki durumu hakkında Rusya için değerli bilgiler toplayıp o dönemde Çin Türkistan'ında yaşanan sıkıntıların nedenlerini açıklayabilmesi hedeflenmektedir.²⁰⁶

Ayrıca, Rus askeri ve entelektüel seçkinleri, bölgedeki Türk nüfusu ve Kazaklar gibi etnik azınlıklarla olan yakın dilsel ve kültürel bağları göz önüne alındığında, şu anda Doğu Türkistan'da bulunan halkların Rus etkisine açık olabileceğini tahmin etmektedir. Gerçekten de, Kazaklar da dâhil olmak üzere birçok Orta Avrasya göçebesinin göç

²⁰² Adolf Schlagintweit (1829-1857), Alman doğa bilimcisi ve coğrafyacısıdır.

²⁰³ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/44.

²⁰⁴ Yuri Petroviç Kovalevsky (1842-1883), Rus biyolog ve evrimsel biyolojinin öncülerinden biri olarak kabul edilen bir bilim insanıdır.

²⁰⁵ Altışahar, altı şehir anlamına gelir. Terim Kaşgarya olarak da bilinir. Tarım Havzası bölgesi için 18. ve 19. yüzyıllarda kullanılan tarihi bir isimdir. Terim, günümüzde Çin'in Güney Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yer alan Kaşgar da dâhil olmak üzere Tarım'ın kenarı boyunca kurulmuş olan vaha kasabalarına atıfta bulunur..

²⁰⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/43.

kalıpları, iki imparatorluğun sınırlarına aldırış etmemekte ve birçok göçebe, sınırlar arasında gidip gelmektedir. Ş.Velihanov'un Kaşgar'a yapacağı gizli görevin, durumu olabildiğince ayrıntılı bir şekilde gözlemleyerek Rusların bölgeye ilişkin değerlendirmelerini ilerleteceği umulmaktadır.²⁰⁷

Aynı zamanda, P.P.Semenov-Tien-Shansky ve K.K.Gutkovsky, Doğu Türkistan çalışmasına kaynak toplamak amacıyla bir program hazırlar. G.H.Gasfort, bu öneriyi kabu eder ancak P.P.Semenov-Tien-Şansky'den, hükümet çevrelerinden böyle bir keşif gezisinin düzenlenmesine olumlu bakılmasını sağlama konusunda yardım ister.²⁰⁸

P.P.Semenov-Tien-Shansky, St. Petersburg'a vardığında bu soruyu gündeme getirir. Kendisi, Doğu bilim insanlarının yanı sıra, yakın zamanda Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi'nin müdürü olan gezgin Y.P.Kovalevsky tarafından da desteklenir. Coğrafya Kurumu'ndan onay aldıktan sonra Y.P.Kovalevsky, 1857 baharında, Dışişleri Bakanı A.M.Gorchakov'a, bu gezinin hem bilimsel hem de politik açıdan büyük bir önemi olduğunu ifade eder. Arşivler, Ş.Velihanov'un Kaşgar keşif gezisinin yalnızca belgesel materyallerini değil, aynı zamanda biyografisi ile ilgili önemli bilgiler içeren kapsamlı bir dosya içermektedir.²⁰⁹

Kaşgar Seyahati'nin Rusya Dışişleri Bakanlığı Asya Departmanı ve Rusya Genelkurmay Başkanlığı tarafından planlanmış olması, seyahatin asıl amacının istihbarat niteliğinde bilgi ve belge toplamak olduğunu göstermektedir. Çin tarafının yirminci yüzyılın sonunda bile Kaşgar seyahatini istihbarat açısından ele alması dikkat çekicidir.²¹⁰ Örneğin Şokan hakkındaki Çin yayınlarından 'Shixze Lishi'('Dünya Tarihi') dergisinde, Çinli yazarların onu Batı Çin'den paha biçilmez kültürel eserleri kaçıran başka Avrupalı bilim insanlarıyla aynı kefeye koydukları 'Güney Sincan'daki İlk Çarlık Casusu' ismiyle Şokan hakkında bir makale mevcuttur.²¹¹

Uzun zamandır uzak ve az bilinen ülkelere, örneğin Doğu Türkistan ve Tien-Şan ve Pamirs'in komşu bölgelerine seyahat etmeyi büyük bir heyecanla hayal eden Şokan Velihanov, Kaşgar'a bir sefer düzenleme teklifini kabul etmiştir. Keşif için fiilen hazırlıklar Omsk ve St. Petersburg'da başladığında, Ş. Velihanov Kırgızların işleri

²⁰⁷ Scott C. Matsushita Bailey, *Travel, Science and Empire: The Russian Geographical Society's Expeditions to Central Eurasia, 1845-1905*, 178.

²⁰⁸ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/44.

²⁰⁹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/44.

²¹⁰ Aytmukhambetova, "Great Names of The Great Steppe, Chokan Valikhanov", 44.

²¹¹ Aytmukhambetova, "Great Names of The Great Steppe. Chokan Valikhanov", 45.

nedeniyle Tien-Şan dağlarındadır ve 1858 yazına kadar Semireçi'den ayrılmaz. Sefer kervanının gelmesini beklemektedir.²¹²

1.5.2.2. Seyahatin Gerçekleştirilmesi ve Kaşgar'a Varılması

Seferin başlangıç noktası, Kapal'dan 30 km uzaklıktaki Karamula dağ eteğindeki Sarybaş köyü olarak belirlenir. Şokan, 28 Haziran 1858'de Karamula'ya gelir, Semipalatinsk'ten gelen ve 43 kişi, 101 deve, 65 binicilik ve yük atı ve 6 kamp yurdundan (koshes) oluşan bir ticaret kervanına katılır. Şokan kafasını kazır, Kazak milli kostümü giyer ve kendisini Kapalı kervan-başı Musabay'ın akrabası Alimbay olarak tanıtır. Karavanın resmi hükümet izni vardır ve tüm vergi ve harçlardan muaf tutulmuştur.²¹³ Zeki Veli Togan, Şokan'ın Kaşgar seyahatini kimliğini gizleyerek gerçekleştirdiği görüşüne itiraz eder ve o dönem Kaşgar'da yaşayıp 1913 yılında hayatta olan bir kişinin Şokan'ın, kendi ismi ve Şıngız Sultan'ın oğlu ve Kazak Sultanı namıyla Kaşgar'da bilindiğine şahit olduğunu delil olarak sunmaktadır.²¹⁴

1 Temmuz'da kervan Altın-Emel sırtını geçer ve İli Nehri vadisine yönelir. O sırada İli'nin geçişi çok zordur. Nehrin üzerinde köprü yoktur ve kervan, Alan Boyu Kazaklarının hizmet ettiği eski tarz sandalların yardımıyla geçilir. Ağustos ayı başlarında, kervan, kısa bir süre önce gönüllü olarak Rus vatandaşlığını kabul eden Bugu soyunun Kırgız ulusuna taşınır. Bugu soyunun birçok neslinin bir araya geldiği Tekes, Karkara ve Kokzhar vadilerinde, Ş.Velihanov tüm Ağustos ayı boyunca yaşar ve yüce manap Buranbai için yapılan yıllık anma merasimini izler. Aynı zamanda burayı ziyaret eden Kaşgarlılarla da ticaret yapar. Şokan Velihanov ve arkadaşları Kaşgar tüccarları ile iş bağlantıları kurar ve birlikte Kaşgar'a gitmeyi kabul ederler.²¹⁵

Şokan ve arkadaşları Orta Tien-Şan Sırt'ı boyunca Aksay yolundan Kaşgar'a hareket ederler. Bu eski kültür bölgeleri arasında uzun süredir önemli bir iletişim aracı olarak kullanılan büyük bir kervan yoludur. Zaukinskaya vadisinde, geçit boyunca tırmanış çok zordur. Geçide tırmanışın olduğu gün kar yağmaktadır. Sürü atlar ve develer ıslak taşların üzerinde süzülür. Kervan beş deve ve iki at kaybeder. Şokan defterine aşağıdaki şekilde bir not yazmıştır:

²¹² Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/44.

²¹³ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/46.

²¹⁴ Zeki Veli Togan, *Bugünkü Türk ili Türkistan ve Yakın Tarihi*, (İstanbul,1981),543, akt. Turatbek Mantayev, "Bir Tarih Kaynağı Olarak Muravyev ve Velihanov'un Eserleri", 24.

²¹⁵ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/45.

“Bugün Zauku’yu geçtik, gizli ve bilinmeyen ülkelere gidiyoruz. Bu bilinmeyen, daha detaylı ve doğru bir günlük tutmamı sağlıyor. Kervanımız az önce koşları ve çadırları kurmayı başardı. Her yerde dağların beyaz zirveleri görünüyor, vadinin aşağısı siyaha döner, derinliklerinde küçük bir göl görünüyor. Kar yağıyor ve soğuk. Bu satırları kamp ateşinin ışığında yazıyorum.”²¹⁶

Şokan ilk kez orta Sırt'ın coğrafi açıklamasını ve karakteristiklerini sunar, doğal ve iklim özelliklerini detaylı bir şekilde açıklar, orografıyı, flora ve faunayı karakterize eder. Ona göre Tien-Şan Sırt, yaklaşık 4000 m yükseklikte bulunmakta ve bu husus, ikliminin şiddetini belirtmektedir. Ş. Velihanov'un tanımına göre, orta Sırt ıssız, yüksek dağlık bir çöldür. 27 Eylül'de kervan, Çin İmparatorluğu sınırını geçer ve kuleli kerpiç duvarlarla çevrili küçük bir sınır kaleye yaklaşır. Sınır yetkilileri tarafından incelendikten ve sorgulandıktan sonra şehre girmesine izin verilir. Şokan Velihanov, Kaşgar seyahati sırasında kervanbaşı, onları kervansarayında yerleştiren ve koruması altına alan Hokand aksakalı tarafından saygıyla karşılanır.²¹⁷

1.5.2.3. Kaşgar’da Gerçekleştirilen Araştırma ve İncelemeler

Şokan, Kaşgar'da yaklaşık altı ay geçirir(1 Ekim 1858'den 1859'un ortasına kadar). Bu süre zarfında şehri yakından tanımayı ve Altışahar ülkesini iyi incelemeyi başarır. Tien-Şan'ın kuzeyinde ve Kuen-Lunem'in güneyinde dağlarla çevrili Kaşgar, Aksu, Uç-Turfan, Yanisar, Yarkand ve Hotan şehirleri daha sonra Altışahar adı altında bilinmektedir. Ş.Velihanov'un Kaşgar'a gelişi, güçlü bir lider olarak bilinen Muhammed Yakub Bey'in yönetimiyle aynı zamana denk gelir. Yakub Bey ülkenin her yerinde kesin kontrolünü sağlıyordu. Yakub Bey, otoritesinin temelini dinden alıyordu. Türkistan'ın tamamında ‘Mücahit’ olarak anılıyordu. Çünkü savaşları ağırlıklı olarak Çin üzerineydi ve halifenin bölgede yetki verdiği yegâne kişiydi. Ancak, bu yetkililerin gücünü sınırlayan kadıların varlığını da göz ardı etmiyordu.²¹⁸ Ş.Velihanov Kaşgar'da sergilenen insan kafataslarından oluşan bir piramit görmüş ve bunu Yakub Bey'in baskıcı bir lider olmasına kanıt olarak sunmuştur Ş. Velihanov bu piramidi

²¹⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/44.

²¹⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/45.

²¹⁸ Serhat Doğan, *Doğu Türkistan'da Son Osmanlı Hanı Yakub Bey ve Kaşgar Hanlığı* Ötüken Yayınları, İstanbul, 2020, s. 91

gördüğünde oradaki kafataslarından birinin, Marco Polo'dan²¹⁹ bu yana Kaşgar'a ilk ayak basan Avrupalı olarak kabul edilen kayıp Alman gezgin Schlagintweit'e²²⁰ ait olup olmadığını merak eder. Daha sonra Şokan kafataslarından birinin bu kişiye ait olduğunu doğrulama imkânı bulur.²²¹

Şokan ilk günlerden itibaren Hokand²²² halkının özel ayrıcalıklara sahip olduğunu fark eder. Örneğin Çin hükümeti, yabancı ülkelere gelen ürünlere yönelik ithalat vergisi toplama yetkisi verir. Hokand Hanı'nın Kaşgar'da hem ticaret konsolosu hem de siyasi ikamete sahip olan aksakal olarak adlandırılan özel bir memuru vardır. Velihanov Kaşgar'dayken, aksakal Nasreddindir ve ardından Nurmagamet-Dathadır. Her ikisi de Ş. Velihanov'u ve arkadaşlarını çok candan kabul ederler ve onları koruma altına alırlar. Bu çok önemlidir. Aksakalların koruması olmasaydı, Ş. Velihanov'un da başına Ad. Schlagintwait ile aynı trajedi gelebilirdi.²²³

Ş. Velihanov Kâşgar'a giderken, yolculuk sırasında ve Kâşgar'dayken günlük tutmuştur. Yolculuk sırasında tuttuğu günlüğünü Çin sınırlarına girmeden önce yanına aldığı kitaplar ile birlikte dönüşte geri almak üzere bir yere gömmüş, Kâşgar'dayken de ifşa edilme tehlikesine bakmaksızın, yeni bir günlük tutmuştur. Öte yandan kervansarayda kalması ve sürekli yerli ve yabancı tüccarlarla muhatap olmasının bir getirisi olarak Kaşgar ve komşu ülkelerle ilgili olarak elde ettiği coğrafi, etnografik, ticari bilgileri günlüklerine aktarmıştır. Bu günlüklerinde yer alan bilgileri seyahat sonrasında yazacağı seyahat raporu ve diğer bilimsel çalışmaları için kullanmıştır.²²⁴

Aksakal ve oğlu sayesinde Velihanov, Altışahar'ın geçmişi ve bugünü hakkında en güvenilir bilgileri duyduğu Kaşgar'ın politikacıları, bilim insanları ve şairleriyle farklı ülkelerden tüccarlarla tanışır. Şokan notlarında şöyle yazmıştır: 'Farklı kabilelerden tüccarlarla tanışmış olmak ve farklı ülkelerden gelenler, bana komşu ülkeler hakkında

²¹⁹ Marco Polo (1254-1324), Venedikli bir tüccar ve kâşif olarak bilinir ve Orta Çağ'ın en ünlü seyahatçılarından biridir.

²²⁰ Schlagintweit soyadını taşıyan birkaç ünlü kişi, özellikle 19. yüzyılın ortalarında coğrafya ve doğa bilimleri alanında önemli çalışmalar yapmış olan Schlagintweit kardeşlerdir.

²²¹ Scott C. Matsushita Bailey, *Travel, Science and Empire: The Russian Geographical Society's Expeditions to Central Eurasia, 1845-1905*, 165.

²²² Hokand (veya Fergana) şehri, Türkistan'ın Fergana Vadisi'nde yer alan tarihi bir şehirdir. Bu şehir, Fergana Vadisi'nin merkezinde ve Özbekistan'ın Fergana Vilayeti'nin başkenti olarak önemlidir.

²²³ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 47.

²²⁴ Gulim Shadiyeva, "Şokan Velihanov'un Kâşgar Seyahati, Geçmişten Günümüze Seyahat Edebiyatı" *Elginkan Vakfı 4. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri* (İstanbul, 24-25-26 Nisan 2019), 264

birçok yol, etnografik, istatistiksel, ticari bilgiler elde etmemi sağladı'.²²⁵ Ş.Velihanov ayrıca edebi kaynaklardan, yerel resmi belgelerden ve kitaplardan, yetkililerin ve tüccarların hikâyeleriyle desteklenen tarihi bilgileri toplar. Kaşgar'da kaldığı süre boyunca Ş.Velihanov Uygur dilini öğrenmeye devam eder. Arşivler, Kaşgar'da Uygur dilinde yaptığı kayıtları içermektedir.²²⁶

Şekil 4: Doğu Türkistanlı Uygurların Giyimleri. Ş.Velihanov'un Çizdiği Resim (1859)

Kaynak: Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/48.

1.5.2.4. Kaşgar'dan Dönüş ve Yolda Yapılan İncelemeler

1859 Şubat'ın sonunda, Şokan'ın Kaşgar'da kalması tehlikeli hale gelir. Bir an önce şehri terk etmek gerekiyordu. Ş.Velihanov şöyle yazar:

“Ocak ayının sonunda, Semipalatinsk'ten bizden sonra yola çıkan birkaç Kulca ve Taşkent'li Kaşgar tüccar Kaşgar'a geldi. Kervanda bir Rus ajanı olduğu söylentileri yayıldı... Hokand'da tüccarlar, Rus ajanının develeri sakladığımız çiftlikte, şehir dışında olduğu konuşuyorlardı, bu nedenle Hokand'lı Muhtar, Kaşgar'a gönderilen memuruna çiftliği ve işçilerimizi teftiş etmesi talimatını verdi”.²²⁷

²²⁵ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/ 48.

²²⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/ 48.

²²⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/48.

Sonuç olarak da Şokan yeni edindiği arkadaşlarına kısa bir süre sonra veda eder ve 11 Mart'ta dönüş yolculuğuna çıkar. Aksakal liderliğindeki bir Kaşgar kalabalığı onu yolcu eder. Şokan'ın yolu, Terekty'nin güneyindeki Turgart geçidinden geçmektedir. Mart ayı ortasında, Terekta geçidi hala geçilmezdir, orada derin karlar vardır. Şokan ve arkadaşları güney Kırgızistan'dan geçmeye ve yolda Fergana sırtına bitişik yeni yerleri keşfetmeye karar verirler. Turgart'tan, hakkında pek çok tarihi efsanenin bulunduğu, güzel dağlık Çatır Gölü'ne giderler. Şokan'dan önce buraya tek bir araştırmacı bile ayak basmaz. Oradan, Atbaş ve Uzgen şehirlerinin vadileri boyunca, Ş.Velihanov ve arkadaşları, Narın'ın sağ kıyısında bulunan Hokand tahkimatı Kurtka'ya giderler.²²⁸

Şokan Velihanov, yüksek dağlık Sırt'tan çok daha büyük ekonomik fırsatlara sahip vadiler olan geniş Atbaş, Arpa ve Naryn vadileriyle çok ilgilenir. Gezgin, bu vadilerin güney Kırgızlar'ın ekonomik yaşamında belirleyici bir öneme sahip olduğunu ve bu dağlık ülkenin merkezi olduğunu tespit etmeyi başarır.²²⁹

Ş.Velihanov, 'Sırt yüksek arazisinde, buğday ve arpa yalnızca Atbaş, Arpa ve Naryn'in alçak ve sıcak vadilerinde yetişiyor. Eski zamanlarda bu yerlerde yerleşik ve yarı yerleşik bir halkın yaşadığı varsayılmalıdır, çünkü Kırgızların dediği gibi, Atbaş'ın aşağısında büyük bir şehrin kalıntıları var ve Naryn'de eski ekilebilir tarımın izlerini gördük', diye yazmıştır.²³⁰

Daha sonra kervan kuzeydoğu yönünde, Naryn'e kadar devam ederek, 6 Nisan'da Dzhetyim-Choku bölgesinde, Zaukin geçidinden Issık-Köl vadisine giden büyük kervan yolunu geçer. Yolculuğunu on ay ve on dört günde başarıyla tamamlayan Şokan, 12 Nisan 1859'da Verny tahkimatına (Alma-Ata) ulaşır ve yanında 'Kaşgar hakkında zengin ve ilginç bir bilgi deposu' vardır.²³¹ Yaklaşık bir buçuk ay boyunca burada dinlendikten sonra Semipalatinsk şehrine bir ziyarette bulunur. F.M.Dostoyevski ile görüşür ve toplanan malzemeleri işlemeye başladığı Omsk'a döner.²³²

²²⁸ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/48.

²²⁹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/48

²³⁰ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/48

²³¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/49.

²³² Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/49.

1.5.2.5. Kaşgar Seyahati'nin Sonuçları

Seyahat dönüşü Rus Dışişleri Bakanlığı, Velihanov'dan daha önce bilinmeyen Kaşgar'a yaptığı seyahatle ilgili ayrıntılı bir rapor talep eder.²³³1859 sonbahar sonlarına kadar Şokan, rapor üzerinde çok çalıştığı Omsk'tadır. Çalışmaları esnasında F.M.Dostoyevski²³⁴ tarafından ziyaret edilir. Şokan ona St. Petersburg'a çağrıldığını ve bir ay sonra oraya gideceğini söyler.²³⁵

Ş.Velihanov, Marko Polo ile Portekizli din adamı Benedict de Goes'den sonra bu ülkeye gidebilen 'Avrupalı ilk insan' olmuştur. 19. Yüzyılın ortalarına kadar Avrupa'da ilim çevrelerince dahi pek bilinmeyen Doğu Türkistan gibi bir ülkenin coğrafyasını, tarihini, kültürünü dünyayı ilk defa bu derece ayrıntılı şekilde tanıtan Şokan Velihanov olmuştur. Şokan bu seyahati, Doğu Türkistan üzerine yapılacak bilimsel araştırmalara sağlam bir zemin oluşturmuştur.²³⁶

Ş. Velihanov'un Kaşgar seferi bilim insanları arasında büyük ilgi uyandırır. Şokan, Kaşgar'dan bir dizi benzersiz Doğu tarzı el yazması eser, kaya koleksiyonları, yeşim örnekleri, herbaryum, nümizmatik koleksiyonu ve çok daha başka örnekler getirir. Ş. Velihanov tarafından toplanan kapsamlı materyaller arasında Doğu Türkistan'da yaşayanların tiplerini ve mesleklerini yeniden canlandıran karakalem eskizleri de son derece önemlidir.²³⁷Ş.Velihanov'un Kaşgar seferinden dönüşte getirdiği değerli el yazması eserler arasında Muhammed Haydar Dulatıy'in 'Tarihî Raşidi', 'Doğu Türkistan'daki Kojalar Ailesinin Tarihi', 'Satuk Buğra Han Sultanın Hayatı' gibi eserler bulunmaktadır.²³⁸ Onun Kâşgar'dan getirip, Asya Kütüphanesine teslim ettiği el yazması eserler daha sonra diğer doğu bilimciler tarafından pek çok defa incelenmiş, bazıları farklı dillere tercüme edilerek basılmıştır.²³⁹

Şokan Velihanov, Kâşgar seyahatinden sonra ayrıca şu eserleri kaleme almıştır: 'Kâşgar Günlükleri', 'Cungarya Denemeleri', 'Kâşgardaki Ticaret Yerlerinin Yapısı ve Kâşgar

²³³ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/49.

²³⁴ Fyodor Mihayloviç Dostoyevski (Fyodor Dostoevsky olarak da yazılır) (11 Kasım 1821 - 9 Şubat 1881), Rus edebiyatının en önemli yazarlarından biri olarak kabul edilir ve dünya edebiyatının önemli bir figürüdür.

²³⁵ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/50.

²³⁶ Zeki Veli Togan, Bugünkü Türk ili Türkistan ve Yakın Tarihi, (İstanbul,1981),544, akt. Turatbek Mantayev, "Bir Tarih Kaynağı Olarak Muravyev ve Velihanov'un Eserleri", 22.

²³⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/50.

²³⁸ Ercan Yusupov, Podvig Şokana Velihanova Otkriytiye Kaçkarii, Kosta, Sankt-Petersburg, 2009. 20-25, akt. Lazzat Bazarbayeva, Şokan Velihanov (Eserleri), Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2017, 15.

²³⁹ Gulim Shadiyeva, Şokan Velihanov'un Kâşgar Seyahati, 270,

Yolları Hakkında', 'Kâşgar ve Civarı Hakkında', '1858-1859 Yıllarında Çin'in Nan Lu (Küçük Buhara) Eyaletinin Doğusundaki Altı Şehrinin veya Altışahar'ın Durumu Hakkında'. Bunların arasında en mühimi, bahsi geçen seyahatinin raporu niteliğinde olan '1858-1859 Yıllarında Çin'in Nan Lu (Küçük Buhara) Eyaletinin Doğusundaki Altı Şehri veya Altışahar'ın Durumu Hakkında'adlı kapsamlı çalışmasıdır.²⁴⁰ Bu çalışma, Doğu Türkistan halklarının tarihi, coğrafyası ve sosyal yapısına adanmış, modern bilimin başarıları dikkate alınarak Ş.Velihanov'un yazdığı ilk bilimsel çalışmadır. Yeni materyallerin kapsamı ve yapılan analizlerin genişliği ile derinliği, çalışmaların Rus bilimine önemli bir katkı sunmuştur. Bugüne kadar önemini kaybetmemiştir. Bu dikkat çekici çalışma, genç bilim insanının bilgisini, bir araştırmacı olarak yeteneğini, keskin, meraklı zihnini, edebi gücünü, ince mizahını göstermiştir.²⁴¹

Ş. Velihanov Kâşgar'da bulunduğu süre içinde, bölgenin siyasi, sosyal, ekonomik durumu, tarihi, kültürü, etnografyası, coğrafyası, topografisi, bitki örtüsü ve faunasıyla ilgili çok kıymetli bilgiler toplamıştır.²⁴² O, bu bilgiler dışında metal paralar koleksiyonu, kurutulmuş bitki koleksiyonu, mineral örnekleri getirmiştir. Ş.Velihanov'un topladığı materyaller arasında, Doğu Türkistan'da yaşayanların tiplerini ve mesleklerini yeniden canlandıran karakalem eskizleri önemli yer tutmaktadır.²⁴³

Çağdaş bilim insanları, yazarlar ve askeri uzmanlar - Ş.Velihanov'un Kaşgar üzerine yaptığı araştırmayı çok takdir ederler. 'Avrupalı bilim insanlarının, coğrafyacıların ve oryantalistlerin şimdiye kadar elde ettikleri bilgilerin boşluklarını dolduran bir çalışma'olarak değerlendirdiler. Keşif niteliği taşıyan bu çalışmalar İngilizce'ye çevrildi ve Batı'daki bilimsel topluluklar tarafından büyük bir ilgiyle karşılandı.²⁴⁴

Ş.Velihanov'un raporu daha sonra Kaşgar'da ticaret karakolları kurmak ve Rusya ile Batı Çin arasında ticaret ve kültürel bağlar kurmak için kullanılır. Bilim insanının başarıları, bir madalya ve 500 ruble para ödülü vererek, onu kurmay yüzbaşı rütbesine

²⁴⁰ Gulim Shadiyeva, Şokan Velihanov'un Kâşgar Seyahati, 264.

²⁴¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/50.

²⁴² Gulim Shadiyeva, Şokan Velihanov'un Kâşgar Seyahati, 262.

²⁴³ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/50.

²⁴⁴ Ş. Satbayeva, Şokan Velihanov Adebietşi (Şokan Velihanov Edebiyat Bilimcisi), Gılım, Almatı 1987, 14.akt. Arailym Mendualiyeva Şokan Velihanov'un Eserlerindeki Dini ve Etnografik Konular, 12.

terfi ettirilmesiyle ödüllendirilir.²⁴⁵ Ş.Velihanov'un talebiyle, Kaşgar yolculuğundaki sadık yol arkadaşlarından toplam yirmiüç kişiye ödül verilir.²⁴⁶

1.5.3. 1860-1861 St. Petersburg Dönemi

Ş.Velihanov, 1859'un sonunda St. Petersburg'a gelir. Rus bilim insanları onu cesur bir gezgin, dikkate değer bir araştırmacı, Türkistan ve Kazakistan halklarının yaşamının derin bir uzmanı olarak karşılar. Türkistan konularında tanınmış bir otorite olarak, Ş.Velihanov hem Dışişleri Bakanlığı'nda hem de Genelkurmay Başkanlığı'ndan özel bir konuma sahiptir. Bu kurumların her ikisi de P.P.Semenov-Tien-Şansky'nin Ş.Velihanov'u St. Petersburg'da bilimsel çalışmalar için bırakması fikrini destekler ve bu konuyu hükümetle gündeme getirir. Y.P.Kovalevsky, 3 Nisan 1860 tarihli ve Askeri Bakanına hitaben yazdığı bir mektupta, Dışişleri Bakanlığında alacağı maaş ne olursa olsun, askeri birim ödeneklerinden rütbeye göre maaşını ve nafakasını alması için 'Kurmay Yüzbaşı Velihanov'u Asya Dairesi'nde görevlendirmesini' ister. Y.P.Kovalevsky, gerekirse, Hokand halkına karşı yapılacak sefer için Askeri Bakanlığın herhangi bir birimi karargâh subayı Velihanov'a emanet etmenin mümkün olduğunu ve Dışişleri Bakanlığının iş gezisinin önünde herhangi bir engelle karşılaşmayacağını yazar.²⁴⁷ Dışişleri Bakanı A.M.Gorchakov, Çar II. Aleksandr'a Velihanov'un Askeri Bakanlığında alınıp Asya Departmanına tayini için dilekçe vererek kendisine aşağıdaki önerisini ilemiştir:

“Geçtiğimiz yıl Kaşgar'a bir gezi yapan, Türkistan'ın doğu kesimini yerinde inceleyen ve Türk dilinin epeyce lehçesini iyi derecede bilen Kurmay Yüzbaşı Velihanov, özel bilgileriyle Asya Bölümü için faydalı olabilir. Bu nedenle, Askeri Bakanı ile önceden anlaşarak, Velihanov'un bu departmana dâhil edilmesini öneririm.”²⁴⁸

1.5.3.1. St. Petersburg'ta Gerçekleştirdiği Mesleki ve Bilimsel Faaliyetleri

Ş.Velihanov'un Asya Departmanı'na tayini emri, II. Alexander tarafından 15 Haziran 1860'da onaylanır. Tayin emrinde şu cümle geçmektedir: ‘Ordu süvarilerinde bulunan

²⁴⁵ Bailey, Travel, Science and Empire: The Russian Geographical Society's Expeditions to Central Eurasia, 1845-1905, 167.

²⁴⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/50.

²⁴⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/51.

²⁴⁸ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/51.

Kurmay Yüzbaşı Sultan Şokan Velihanov, ordu süvariliğini bırakarak Asya Departmanı'na atanmıştır.²⁴⁹

Ş.Velihanov'un St. Petersburg'daki bilimsel ve mesleki faaliyetleri çok çeşitli ve çok yönlüdür. Çeşitli kurumlarda çalışmıştır: Genelkurmay Askeri Bilim Kurulu'nda, Asya Dairesinde, İmparatorluk Coğrafya Derneği'nde ve aynı zamanda üniversitede derslere katılmaktadır. Askeri Bilim Kurulu adına Türkistan ve Doğu Türkistan haritalarını hazırlar. Velihanov'un editörlüğünde: 'Balkaş Gölü ile Alatau Dağları Arasındaki Alan Haritası', 'Zailiyskiy Bölgesinin Batı Kesiminin Keşfi'(1856), 'Kulca Şehrinin Planı', 'Issık-Köl '(1856)'e Yapılan Keşif Gezisinin Sonuçlarına İlişkin Rapora Ek Harita', 'Çin İmparatorluğu'nun Batı Bölgesi Haritası' vb. çalışmalar yapılır.²⁵⁰

Şokan, daha askeri Okulunda okurken, üniversite eğitimi alma hayali kurar. V.A.Obruchev 'Şokan, Potanin ile konuşuyorken, sık sık St. Petersburg'a gitmeleri ve geziye hazırlanmak için üniversiteye gitmeleri gerektiğini söylerdi'.²⁵¹ P.P.Semenov-Tien-Shansky 'G.N.Potanin ve Ş.Velihanov gibi yeni gelişen en genç, en yetenekli ve saf kalpli yerel figürler bilgiye olan susuzluklarını derinden aşıladılar, yüksek öğrenimlerini St. Petersburg Üniversitesinde tamamlamaya çalışıyorlardı.' şeklinde yazmıştır.²⁵² St. Petersburg'a gelmeden önce Şokan, Doğu Fakültesindeki derslere katılmayı planlar. Ancak yoğun iş yükü nedeniyle derslerin sadece bir kısmına katılabilir ve yabancı dil okumaya devam eder.²⁵³ St. Petersburg Üniversitesi'nde verdiği bir ders sırasında bir Tatar olan Hüseyin Feyizhan²⁵⁴ ile tanışır. Üniversite derslerine birlikte katılarak zaman içinde çok yakın arkadaş olurlar. Feyizhan, Şokan'ı Arapça, Farsça ve Türk dillerinde yazılmış pek çok kitap ve el yazması ile tanıştır ve Türkçe eserler üzerine yaptığı çalışmalarını gösterir. Velihanov bu konularda Feyizhan'dan sık sık tavsiyeler alır.²⁵⁵

Ş.Velihanov, İmparatorluk Coğrafya Derneği'nde Karl Ritter'in Türkistan kitabının redaksiyonuna ve yayınlanmasına katılır. Kazak bozkırları ve Türkistan'ın coğrafyası ve etnografyası hakkında materyaller hazırlar. Aynı zamanda Ş.Velihanov eserlerini

²⁴⁹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/51.

²⁵⁰ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/56.

²⁵¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/58

²⁵² Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/58

²⁵³ Adilcanov, İslam as a Part of Kazakh Identity and Chokan Valikhanov,53.

²⁵⁴ Hüseyin Feyizhan (1821-1866) Tatar düşünürlerinden biridir. Edebiyat Fakültesinde okutmanlık yapmıştır.

²⁵⁵ Adilcanov, İslam as a Part of Kazakh Identity and Chokan Valikhanov,54.

İmparatorluk Coğrafya Derneği'nin yayınlarında paylaşmak üzere hazırlamaktadır. P.P.Semenov-Tien-Shansky bu konuda ona çok yardımcı olur. Rus bilim insanı, Ş.Velihanov hakkında anılarında şöyle yazmıştır:

‘Gasfort'tan kendisine Kırgız bozkırları hakkında topladığı mükemmel etnografik ve tarihi materyalleri geliştirmek için uzun süre St. Petersburg'a gelme ve Genel Vali'nin hizçalışmada, kalırken fırsat vermesini istedim. Aynı zamanda, Velihanov'a İmparatorluk Coğrafya Derneği'nden geniş bir himaye ve yardım sözü verdim.²⁵⁶

Ş.Velihanov, Rus oryantalistleriyle ve başta ‘Rus İmparatorluk Coğrafya Derneği Notları’editörü Profesör A.N.Beketov, Asya Departmanında E.P.Kovalevsky, F.R.Osten-Saken, St. Petersburg Üniversitesi profesörü, Kulca'daki eski Konsolos I.I.Zakharov ile yakın bağlar kurar. I.I.Zakharov ile birlikte, Türkistan’a seyahat eden insanlara Türk dilleri öğrettiği Asya Bölümü Akademik Çalışmalar Yüksek Okulu'nda çalışır. Ş.Velihanov'un dairesine sık sık oryantalistler V.V.Grigoriev, V.P.Vasiliev, V.V.Velyaminov-Zernov ve diğerleri gelirler.²⁵⁷

1.5.3.2. St. Petersburg’ta Rus Bilim İnsanları ve Yazarları ile Olan İlişkileri

Ş.Velihanov'un St. Petersburg'da kaldığı yıllar, hayatının kariyer olarak en parlak dönemini yansıtmaktadır. Ş.Velihanov, Tien-Şan dağları ve Doğu Türkistan'daki seyahatleri sırasında yaptığı ilginç gözlemlerle zenginleştirilmiş büyük bir bilgi birikimiyle St. Petersburg'a gelmiştir. St. Petersburg’un önde gelen Rus yazar ve bilim insanlarıyla iletişim halinde olan Şokan, birçoğunun Türkistan ve Kazakistan'a ilgisini uyandırır ve bu coğrafyanın halklarına dostane yaklaşımı salık vermiştir.²⁵⁸

Ş.Velihanov bu dönemde, Rus İmparatorluk Coğrafya Derneği'nin Başkan Yardımcısı P.P.Semenov-Tien-Shansky ile sürekli yakın dostluk ve iş bağlarını sürdürür. Onunla tekrarlanan sohbetler Şokan'ın bilimsel ufkunun genişlemesine katkıda bulunur ve Kazakistan ve Türkistan çalışmalarına büyük ölçüde rehberlik eder.²⁵⁹Şokan'ın Semipalatinsk'te F.M.Dostoyevsky ile buluşması, biyografisinin en parlak sayfalarından biridir. Bu görüşmede, bugüne kadar ulaşılan bir fotoğraf çekilir. A.Y.Wrangel şöyle yazmıştır:

²⁵⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/59.

²⁵⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/50.

²⁵⁸ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/59.

²⁵⁹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/57.

“Bizi son zamanlarda ziyaret eden birkaç kişiden, Sibiryaya Askeri Okulu mezunu, genç, yakışıklı Kırgız bir subay Muhammed-Hanafiya Velihanov'un Dostoyevsky'yi görmeye geldiğini hatırlıyorum. F.M.Dostoyevsky ile Omsk'ta İvanov'ların evinde tanıştı ve onu çok sevdi.1856-1858'de bozkıra geziye çıkan Ş.Velihanov, her zaman F.M.Dostoyevsky'ye uğrardı, onunla uzun süre siyasi ve felsefi konular üzerine konuşurdu.”²⁶⁰

Semipalatinsk'teki görüşmelerin ardından bu iki arkadaş uzun bir süreye ayrı kalır ancak aralarında mektuplaşmalar olur. Ş.Velihanov'un mektupları onun kamuoyuna yansıyan görüşlerini, Rus halkına ve Rus kültürüne duyduğu sevgiyi yansıtmaktadır.²⁶¹

F.M.Dostoyevsky bir mektubunda Şokan'a yararlı tavsiyeler verir, onu yerli halkına hizmet etmeye teşvik eder, gazetecilik alanında elini denemesini tavsiye eder. Şöyle yazmıştır:

“Çalışmayı bırakmayın. Bir sürü malzemeniz var. Bozkır hakkında bir yazı yazın. Kaderinizi, vatanınıza son derece faydalı olacak şekilde düzenleyebilirsiniz. Örneğin, büyük bir amaç değil mi? Rusya'da bozkırın ne olduğunu, önemini ve Rusya'ya göre halkınızı açıklamak kutsal bir sebep değil mi? Avrupa eğitimi almış ilk Kırgız olduğunuzu unutmayın. Ayrıca kader sizi mükemmel bir insan yaptı, size hem ruhu hem de yürek verdi. Yapamazsınız, geride kalamazsınız.”²⁶²

Ş.Velihanov, ayrıca Rus düşünür ve yazarların makalelerini de takip ederek Rusya'da cereyan eden farklı türde siyasi kimlik tartışmalarına şahit olmuştur. Bu dönemde Sosyalist, Batıcı, Slavcı ve Milliyetçi aydınlarla birebir görüşme fırsatını bulduğu için Rusya'da yaşanan fikri tartışmaları yakından izleme imkânı bulmuştur.²⁶³

M. Yadrintsev, Ş. Velihanov'un St. Petersburg'taki bilim insanlarının bilime kuru ve resmi yaklaşımında rahatsızlık duyduğunu ve üniversiteden de soğuduğunu ifade etmiştir. Yadrintsev ayrıca, Şokan'ın St. Petersburg'daki arkadaş çevresinin onu çalışma disiplininden uzaklaştırdığını ve ilmi yeteneklerini körelttiğini iddia eder.²⁶⁴

Ş.Velihanov'un zekası, espri yapma ve polemik yeteneği arkadaşlarını, onu yakından tanıyan bilim insanları ve yazarları oldukça etkilemektedir. 1861 baharında, ciddi bir

²⁶⁰ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/50.

²⁶¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/54.

²⁶² Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/ 55.

²⁶³ Turatbek Mantayev, “Bir Tarih Kaynağı Olarak Muravyev ve Velihanov'un Eserleri”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010, (Yüksek Lisans Tezi), 22.

²⁶⁴ Dinara Duisebayeva, Şokan Velihanov'un Eserlerinde “Mesken” ve “Aile”, Altay Toplulukları: Mesken ve Mesken Kültürü, İstanbul 2019, 243.

hastalık Şokan Velihanov'u St. Petersburg'u terk etmeye zorlar.²⁶⁵ St. Petersburg'un nemli havası Velihanov'un sağlığını olumsuz biçimde etkilemiştir. Bu nedenle başkentten ayrılması gerekir.²⁶⁶ Doktorların tavsiyesi üzerine, hastalığından iyileşme umuduyla kendi bozkırına gider.²⁶⁷

1.5.4. 1861 -1864 Ailesine Dönüşü ve Kökşetav Yılları

Şokan'ın, St. Petersburg'da geçirdiği bir buçuk yılın ardından bozkıra dönüşü ailesi için mutluluk verici bir olaydır. Burada Şokan'ın dinlenmesi, zayıflamış sağlığını iyileştirmek için Ş.Velihanov'un tüberküloze iyi geldiğini düşündüğü hava, kımız, koyun eti gibi tüm şartlar mevcuttur. Ancak dinlenmeye vakit bulması oldukça güçtür. Her gün çadırı ziyaretçilerle dolup taşmaktadır. Komşu köylerin sakinleri, genç bilim insanını görmek için buraya akın eder. Birçoğu çeşitli konularda danışmak için ona gelir. Köyde Şokan'ın etrafı sürekli olarak halk şairleri, hikâye anlatıcıları, şarkıcılar, komedyenler ile çevrilidir; şarkıları, performansları ile onu sadece eğlendirmekle kalmaz aynı zamanda ona zengin bilimsel malzemeler de vermektedirler.²⁶⁸

Şokan özellikle kopuz sanatçısı Kurumbay Kangozhin, şarkıcılar Koke Aldzhanov, Shaken, hikâye anlatıcısı Karke, akrobat Abe Togzhanov'u sever. Şokan, sızığı²⁶⁹ ve dombra üzerine halk küyleri ve lirik melodilerin mükemmel bir icracı olan ünlü kopuz sanatçısı Kangozhi'nin performanslarından keyif alır. Şokan Velihanov'un sevdiği diğer bir müzisyen ünlü kopuzcu Tulak'ın oğlu Tolepbergen'dir. Şokan köydeyken babası Şingız, oğluna şarkılarını kaydetmesi için her zaman en iyi sanatçıları evine davet eder.²⁷⁰

Ancak köyde yaşarken, kendi halkının baskı altında yaşadıklarını, eziyet çektiklerini görüp halkına yararlı olmak ümidiyle 1862 yılındaki seçime katılıp Atbasar ilçesinde ağa sultanlık görevine aday olmuştur.²⁷¹ Halkına yapılan baskı ifadesi ile; özellikle soylu sınıftan gelen yönetici ve zenginlerin köylü ve fakir kesime yönelik olarak onların haklarını gözetmeyen, emeklerinin karşılığını yeterince vermeyen ve adil olmayan tutum ve davranışları kastedilmektedir. Yapılan seçimde, yirmidört oy toplar

²⁶⁵ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/59.

²⁶⁶ Kolektif, *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, 336.

²⁶⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/59.

²⁶⁸ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/60.

²⁶⁹ Kamış veya ağaçtan oyularak imal edilen çalgıdır.

²⁷⁰ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/ 60.

²⁷¹ Shaldarbekova, "Şokan (Muhammed Hanafiya) Velihanov 19. Asrın Türk Bilgesi", 316.

ve rakibi ondört oy alır. Son kararı Genel Vali verecektir. Şokan, Vali'nin okuma yazma bilmeyen rakibini değil, kendisini ağa sultan olarak atayacağından emindir. Rakibinin yetkililere rüşvet vermek için Omsk'a gittiği haberini aldığı anda bile, Genel Vali'nin kendisini atamamaktan utanacağına inanarak hiçbir şey yapmaz. Ancak Genel Vali, ağa sultanlık görevini rakibine verir.²⁷² Atbasar'ın yöneticileri seçime hile karıştırmış ve Şokan'ın seçimi kaybetmesi sağlanmıştır. Şokan'a karşı çıkmalarının temel nedeni, aldıkları rüşvetin kesilecek olmasıdır. Şokan 'Ben Ağa Sultan seçildiğim takdirde boyunlarına torbalarını asarak, birer dilenci olacaklardı.' demiştir.²⁷³

Ayrıca adaylık süreci onun akrabalarıyla arasının açılmasına yol açmış, Şokan'ın toplumsal bakış açısı, bilgi ve nüfuzunu halkına yardım etmek için kullanma arzusu, babası ve annesi de dâhil olmak üzere onu akrabalarından uzaklaştırmıştır.²⁷⁴

Akrabalarıyla olan anlaşmazlıklar, Şokan'ın Omsk'a gitmesine ve bir daha geri dönmemesine neden olur. Orada ordudan ayrılmaya ve muhabir olarak çalışmaya karar verir. Bunun için şair arkadaşı Apollon Nikolayeviç Maikov'dan²⁷⁵, Türkistan'da muhabir olarak çalışabilmesi için Sanktpeterburgskie Vedomosti gazetesinin veya Maikov'a yakın başka bir gazetenin editörü ile görüşmesini ister.²⁷⁶ Ancak Sibirya yönetiminin hukuk komisyonuna davet edilir ve bozkırda yapılması planlanan yargı reformu ile ilgili bir komisyon oluşturulmuştur. Şokan, Kazak gelenekleri uzmanı olarak bozkırda birkaç ay süre içinde birçok ağa sultan, asil ve sıradan Kazaklarla görüşerek fikirlerini sorar. Bu çalışmaların sonucunda Rus yönetimini, ağa sultanları ve zengin Kazakları ciddi şekilde eleştirdiği ve yargı reformu yapılırken nelerin dikkate alınması gerektiğini anlattığı en önemli eserlerinden birini kaleme alır.²⁷⁷

1863-1864 yılları arasında Omsk'ta yaşayan Şokan, yeniden Petersburg'a gitmeyi hayal eder, ancak sağlık durumunun zayıf olması ve diğer bazı nedenlerden dolayı bunu yapamaz.²⁷⁸

²⁷² Adilcanov, İslam as a Part of Kazakh Identity and Chokan Valikhanov, 60.

²⁷³ Koç, İlk Kazak Bilim Adamı Şokan Velihanov, s. 369.

²⁷⁴ Süleymanov ve Moiseev, *Şokan Velihanov: vostokeyev*, 51, akt. Adilcanov, İslam as a Part of Kazakh Identity and Chokan Valikhanov, 61.

²⁷⁵ Apollon Nikolayeviç Maikov (1821-1897), Rus şairi ve edebiyatçısıdır. Maikov, 19. yüzyılın ortalarında Rus edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilir ve özellikle lirik şiirleriyle tanınır.

²⁷⁶ Adilcanov, İslam as a Part of Kazakh Identity and Chokan Valikhanov, 62.

²⁷⁷ Bkz. Margulan ed. *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/77-104;

²⁷⁸ Adilcanov, İslam as a Part of Kazakh Identity and Chokan Valikhanov, 62.

1.5.5. Güney Kazakistan'ın Rusya'ya İlhakı Amaçlı Askeri Sefere Katılışı-1864

Velihanov, 1864 yılında General Çernyayev'in daveti üzerine Evliya-Ata'ya gelip, onun yanında bir süre askeri hizmet etmiştir.²⁷⁹ 1864 baharında Ş.Velihanov, Chernyayev'in Güney Kazakistan bölgesini Rusya'ya ilhak etme amacıyla yaptığı keşif gezisine katılır.²⁸⁰ Velihanov Süvari Yüzbaşısı rütbesiyle, bir yandan tercüman görevini ifa ederken, diğer yandan Rus hükümet yetkililerinin yerli halk ile dostane ilişkiler kurmasına ve Kazaklar ile Kırgızlar arasında otlaklar konusunda çıkan anlaşmazlıkların adilane çözülmesine yardımcı olmuştur. Fakat Ş. Velihanov'un bu görevi fazla sürmez.²⁸¹ General Chernyayev'e harekâttan önce yerel halklarla ön müzakerelere girmesi tavsiye edilmiştir. Bu tür müzakerelere katılmak için, Rusça ve Tatarca dillerini derinlemesine anlayan, oldukça birikimli bir Asyalı olan kurmay Yüzbaşı Ş. Velihanov özel bir göreve gönderilir.²⁸² Bununla birlikte, General Chernyayev yerel halka yönelik bir dizi zalim ve insana yakışmayan eylem gerçekleştirir. Ş.Velihanov, doğal olarak, M.G.Chernyayev'in emri altında hizmet etmeye devam etmemiştir. Temmuz 1864'te, M.G.Chernyayev'in eylemlerinden rahatsızlık duyan bir grup subay ile Verny'e dönmüştür.²⁸³ Bu olay, Ş.Velihanov'un halkına yapılan bir zulme karşı net bir muhalif duruş sergilemesi yönüyle kendisinin, halkının menfaatlerini kişisel menfaatlerinin ve kariyerinin önüne koyabilen ilkeli bir aydın olduğunu açık olarak göstermiştir.

1.5.6. 1864-1865 Görevinden Ayrılışı, Hastalanması ve Vefatı

St. Petersburg'tan, Sibiry Kazak ordusunda görev alan subayların siyasi güvenilirliğini araştırmak için, Omsk'a, başta tutuklama olmak üzere çeşitli tedbirler almaya yetkili özel bir heyet gönderilir. Bunun üzerine Ş. Velihanov Omsk'a geri dönmemeye karar verir.²⁸⁴ Verny'den, Alban Boyu Kazak Ordası'nın Ağa Sultanı Tezek'in köyüne gider ve orada Tezek'in, okuma yazma bilmeyen kız kardeşi Aysarı ile evlenir. Tezek, kıdemli

²⁷⁹ Derviş ve Devrishева, "XIX. Yy. Kazak Türklerinin Aydını Şokan Velihanov Hayatı ve Eserleri",131.

²⁸⁰ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/62.

²⁸¹ Kolektif, *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, 337.

²⁸² Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/63.

²⁸³ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/64.

²⁸⁴ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/65.

bir Ağa Sultan olmasına rağmen, medeniyetten uzak, geleneksel bir yaşam anlayışına sahiptir.²⁸⁵

Köyde yaşarken, Büyük Cüz Kazaklarının tarihi efsanelerini inceler. Batı Çin'deki Dungan ayaklanmasının gidişatıyla ilgilenirken, St. Petersburg'ta Batı Sibirya yönetimi ile iletişimini sürdürmektedir. Ölümüne kadar Genelkurmay ve Asya Dairesi'nde görevli olarak kayıtlıdır.²⁸⁶ Şokan Velihanov gün geçtikçe kötüleşen sağlığını düzeltemez. Hastalığında bile düzenli uyku ve bol istirahat yerine kendini çalışmalarına adar. Geceler boyu çalışması hastalığını daha da ağırlaştırır.²⁸⁷ 1865 yılının Nisan ayında Altın-Emel Dağı'nın eteklerine yakın Köçen-Togan vadisinde Tezek'in köyünde vefat eder.²⁸⁸

Ölümünden önce Ş.Velihanov babasına son mektubu yazmıştır. Mektubunda aile ve arkadaşlar için duyduğu özlemi ve gerçekleşmemiş hayallere üzüldüğünü ifade etmiştir. Tezek'in köyünde Ş.Velihanov'un onuruna fırınlanmış tuğladan yapılmış tonozlu bir mezar inşa edilir. Bu mezarın fotoğrafları ve G.N.Potanin tarafından yapılmış bir karakalem resmi günümüze kadar gelmiştir.²⁸⁹

Ş. Velihanov'un ölüm nedeni ile ilgili kuşku uyandıran bir durum gözüküyor olmasa da, böyle çok değerli bir insanın bu kadar genç yaşta ölmesi, bu konuda birçok komplo teorisinin ortaya atılmasına yol açmıştır. Pek çok kişi, göçebe atalara sahip 30 yaşındaki bir etnografin, seferlerinden birinde tüberküloza yakalanıp sonunda vefat ettiğine inanmak istememektedir. En yaygın inanışlardan biri; Çarlık yöneticilerinin, artık çıkarlarına yaramadığı için ona suikast düzenlediğidir. Emekli Albay Bolat Kystaubaev, Şokan Velihanov'un Sırrı kitabında; Pioneer Truth gazetesi muhabiri Irina Strelkova; Almatı yerel tarihçisi Andrey Mihaylov ve birçoğu Velihanov'un suikastını resmi anlatıdan daha olası bulmaktadır. Popüler bir medya kuruluşu olan Informburo. kz, 'Şokan Velihanov'un Gizemi'adlı bir makale yayınlamıştır. O makalenin yazarları, 'Halkının kaderine kayıtsız kalamayan Velihanov, Kazakların zihnindeki 'zararlı'

²⁸⁵ Irina Strelkova, "Poslednii god Şokana", Molodaya Gvardiya, No. 4 (1996), 226 , 227., akt. Galimcan Adilcanov, İslam as a Part of Kazakh Identity and Chokan Valikhanov, 63.

²⁸⁶ Margulan (ed.) Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah,1/ 65.

²⁸⁷ Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu, 18. ve 19. Yüzyıllarda Kazak Türkleri-Rus İşgali ve Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi,106.

²⁸⁸ Margulan (ed.), Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah,1/65.

²⁸⁹ Margulan (ed.) Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah,1/65.

etkisiyle tehlikeli hale geldi.²⁹⁰ Velihanov'un Bozkır'da İmparatorluk ordusunun artan vahşetini onaylamadığı doğru olsa da, Rus yetkililerin onu kasten ortadan kaldırdığına dair sağlam bir kanıt olmadığı belirtilir.²⁹¹

Genç yaşta hayata veda eden Velihanov, on yıldan az bir sürede bilimsel inceleme gerçekleştirmesine rağmen Kazak halkına ve insanlığa büyük bir miras bırakmıştır. Uzun yaşayan birçok bilim insanına göre çok daha fazla eser yazmıştır. Yazdığı eserlerin bilimsel niteliği ise apayrı bir derinlik içerir. Velihanov, topladığı zengin malzemeyi derlemiş, kendi akıl süzgeci, ilmi birikimi ve bilimsel metodolojisi ile harmanlamış, yeni tezler ortaya koymuştur.²⁹² Rus eğitimi görmesine ve Rusça yazmasına rağmen kendi halkı için büyük sevgi beslemiş, yaptığı bilimsel araştırma ve çalışmalarında Kazak ve Türk halklarının manevi, maddi, sosyal ve kültürel değerlerini derinlemesine ele almıştır. Bu noktada Kazakların ulu evladı Şokan Şingizuli Velihanov'un eserlerinin tüm derinlik ve yönleriyle tanıtılması zaruret haline gelmiştir.²⁹³

Yukarıda bahsi geçen tanıtım görevini ifa etmek amacıyla, bir sonraki bölümde Ş.Velihanov'un eserleri hakkında genel bir çerçeve çizilecek, bilim anlayışı, aydın yönü ve günümüze kadar hala değerini yitirmeyen çalışmalarındaki başarının arka planı ve bilim insanının eserlerinde kullandığı bilimsel metodoloji üzerinde yoğunlaşılacaktır.

²⁹⁰ Nazerke Mukhlissova, Reclaiming Historical Past and Collective Public Memory: The Case of Velihanov in Kazakhstan, Central Asian Programme, (Erişim: 10 04.2022)

²⁹¹ Nazerke Mukhlissova, Reclaiming Historical Past and Collective Public Memory: The Case of Velihanov in Kazakhstan,

²⁹² Kenan Koç, "İlk Kazak Bilim Adamı Şokan Velihanov", 366.

²⁹³ Derviş ve Devrisheva, XIX. Yy. Kazak Türklerinin Aydın Şokan Velihanov Hayatı ve Eserleri,132.

2. BÖLÜM: BİLİMSEL MİRASINA GENEL BİR BAKIŞ

Asırlar geçse de hem zamana hem de mekâna tabi olmayan isimler vardır. Bunların arasında Şokan Şıngızuli Velihanov, büyük bir bilim insanı, gezgin, tarihçi, halk ve siyaset adamı olarak hafızalarda yer etmiştir. Onun çok yönlü bilimsel, sosyal ve kültürel faaliyetleri sadece Kazak halkının değil, diğer Türkistan halklarının tarihi için de belirgin bir etki bırakmıştır. Kazak bilim insanı kısa bir yaşam sürmesine rağmen zihninin ve karakterinin erken ve hızlı gelişimi, son derece verimli ve üretken bir hayat sürmesine imkân verdi. Çalışmaları ve büyük seyahatleri, bilim camiası için teorik öneme sahip oldukları için not edilmeyi hak etmiştir. Ş. Velihanov, Doğu ve Batı olmak üzere iki ayrı kültür ve medeniyetin birleşimidir. O görevini yerine getirirken, geride Türkistan halkları, keşfedilmemiş topraklar ve bilinmeyen kültürel anıtlar hakkında değerli gözlem materyalleri ve açıklamalar bırakmıştır.

Şokan Velihanov'un eserleri çeşitli bilim alanlarında 150 yıldan fazla bir süredir bilim dünyasının ilgisini çekmiştir. Araştırmacılar, sosyo-politik yapıların oluşumunu ve toplumun sosyal yaşamının özelliklerini göz önünde bulundurarak defalarca Ş.Velihanov'un çalışmalarına yöneldiler. Şimdiye kadar Ş.Velihanov'un biyografisi ve çalışmaları ile dünya görüşü üzerine çeşitli araştırmalar yapıldı. Araştırmacılar Velihanov'un eserlerinin içeriğini analiz ettiler ve bazen onları açıklayıcı olarak kullandılar.

Ş.Velihanov, arkasında geniş bir ilmi ve edebi miras bıraktı. Kısa yaşamı boyunca Türkistan ve Kazakistan halklarının tarihi, coğrafyası ve etnografyasına adanmış bir dizi eser ve sosyal ve politik konularda oldukça önemli sayıda çalışmalar yazmayı başardı. Çağdaş bilimde yeni bir yolla bir dizi soruyu gündeme getirmeyi başaran, ansiklopedik bir zihniyete sahip, tam anlamıyla seçkin bir bilim insanıydı. Halk gelenekleri, efsaneleri ve çok sayıda belge ve materyal hakkında bilgi sahibi olmanın, ona Kazakistan ve Türkistan tarihini, etnografyasını, coğrafyasını kapsamlı ve derin bir şekilde aydınlatarak aktarmasına fırsat verdi.

Şokan Velihanov'un bilimsel mirası, araştırmamızın ana kaynağı olan beş ciltlik derleme eser olan Külliyyat'ta birikmiştir ²⁹⁴. Bu eserle ilgili açıklamalara geçmeden önce Külliyyatın bilgi potansiyelini belirlemek ve Şokan Velihanov'un bilimsel mirasına

²⁹⁴ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/1-5.

yönelik araştırmayı, Külliyyat'ta yer verilen eserlerle sınırlandırma hususunu değerlendirmek için S.Velihanov'un çalışmalarının derlenmesi ve yayınlanması sürecinin ele alınması yerinde olacaktır.

Ş.Velihanov'un çalışmalarının toplu şekilde külliyyat olarak yayınlanabilmesi neredeyse yüz yıla yakın bir süreci içermiştir. Bilim insanı daha hayattayken yayımlanan eserleri olduğu gibi ölümünden onlarca yıl sonra yayımlanan çalışmaları da mevcuttur. Ş.Velihanov'un vefatından sonra, çalışmalarının kaybolmaması, tahrif olmaması ve eser haline dönüştürülmesi için başta kendisinin yakın arkadaşları olmak üzere, devrin bilim insanlarının gösterdiği çaba çok büyüktür. Gösterilen bu çaba bile Ş.Velihanov'un ne derece önemli çalışmalar ortaya koyduğunun kanıtlarında biridir.

Bu bölümde Ş. Velihanov'un çalışmalarının yayım süreci ele alındıktan sonra Külliyyat'ta toplanan bu çalışmaların türlerine göre sınıflandırılması yapılacak, daha sonra Külliyyat ve ciltleri tanıtılacaktır.

2.1. Çalışmalarının Derlenmesi, Yayınlanması ve Külliyyat Haline Getirilmesi

Ş.Velihanov'un çalışmalarının bir araya getirilmesi, yayımlanması sürecinin tamamlanması neredeyse bir asra yakın sürmüştür. Bilim insanının bilimsel mirasının külliyyat haline getirilmesi, Ş. Velihanov'u araştıranlar için çok büyük kolaylıklar sağlamıştır. Bu süreci ele alarak temel bilgi kaynağı olarak değerlendireceğimiz Külliyyat'ın ne derece güvenilir bir kaynak olduğunu da ortaya koymak istiyoruz.

Ş.Velihanov'un ilk bilimsel çalışması Askeri Okul'da kaleme aldığı, İ. N. Berezin'in Hanskiye Yarlıki [Han Yarlıkları/Fermanlar] adlı kitabına yazdığı bir eleştiri yazısı olmuştur. Rusça basındaki ilk yazısı ise Gutkovski'nin desteğiyle 1857'de Russkiy İnvolid gazetesinde neşredilen Pismo İz Omska [Omsk'tan Mektup] başlıklı, 10 Mart 1857 tarihli mektubu idi. Bu mektupta Bayan Avıl ilçesi betimlenerek ilçenin güzel doğası övülmüştür.²⁹⁵ Ş. Velihanov'un hayattayken yayımlanan bir başka eseri ise 1857 yılında Kazak halkının tarihi hikâyeleri üzerindeki çalışması yayınlanır. Bu çalışma Ş.Velihanov'un öğretmeni Gutkovski tarafından basılır ve bu çalışmasının önsözünde eserde yer alan bilgileri Sultan Teğmen Velihanov'dan aldığını ifade etmiştir. 1860 yılına gelindiğinde Ş.Velihanov'un 'Cungarya Denemeleri' ve 'Altı Şehrin veya Çin'in Nan-Lu Eyaleti'nin Doğudaki Altı Şehrinin Durumu Hakkında' isimli çalışmaları da

²⁹⁵ Duisabayeva, Dinara, Tarihi Coğrafyadan Edebiyata Seyahat, 359.

yayınlanır. Bu çalışmalar çok vakit geçmeden Avrupa dillerine çevrilir. Semyenov-Tien-Şanski'nin Coğrafya-İstatistik Sözlüğü'nde Velihanov'un Kırgız-Kaysak ve Kırgızlar adlı makaleleri de eklenir.²⁹⁶

Her şeyden önce, Kazak bilim insanının eserlerinin ölümünden sonra ilk yayınlarını gerçekleştiren Velihanov'un yakın arkadaşlarını not etmek gerekir. Bu insanlar Rus arkeolog ve oryantalist N.I. Veselovsky (1848-1918), coğrafyacı, etnograf ve halkbilimci G.N. Potanin (1835-1920), Sibiry ve Türkistan araştırmacısı N.M. Yadrintsev (1842-1894). Şokan Velihanov'un yaratıcı mirasının yayınlanması için materyal toplamak için oldukça verimli çalıştılar ve bilim camiası için özel önem taşıyan değerli hatıralar bıraktılar.

Velihanov'un ölümünden sonra Rusya İmparatorluk Coğrafya Derneği 1867 yılında Velihanov'un eserlerinin bir külliyat halinde yayımlanmasına karar vermiştir. P.P. Semenov ve K.K. Gutkovski derleme çalışmalarına başlamış, fakat Gutkovski'nin ölümü üzerine derleme çalışmasına uzunca bir süre ara verilmiştir. Bu çalışma 1887'de Petersburg Üniversitesi profesörlerinden N. I. Veselovskiy editörlüğünde, Potanin'in desteğiyle tamamlanmıştır. Rusya İmparatorluk Coğrafya Derneği'nin süreli yayını olan Araştırma Notları'nın XXIX. Cildi Soçineniya Şokana Çingisoviça Velihanova adıyla yayımlanmış ve uzun yıllar Velihanov hakkında temel başvuru kaynağı olmuştur.

1950'lerin ortalarından itibaren Alkey Hakanovich Margulan (1904-1985), Kazak arkeoloji ve etnografya okulunun kurucusu olarak bilinen bir Kazak arkeolog, tarihçi ve oryantalist, Şokan Velihanov'un yaratıcı mirasını toplamaya ciddi şekilde katılan sistematik bir özel çalışma yürüten ilk kişi olmuştur. Şokan Velihanov'un ilk Kazak biyografi yazarlarından biri olan Alkey Margulan, Kazak aydınının temel eserlerini yayınladı. Velihanov'un faaliyetleri ve mirasının kaderi hakkındaki sözleri, makalesinde doktor ve tarih bilimleri profesörü Zh.A. Yermekbay:

“Önemli bilim insanı, gezgin ve halk figürü Şokan Şingizuli Velihanov'un geniş edebi mirası, halk tarafından uzun süre bilinmedi. Basılı olmayan Şokan Velihanov'un çalışmalarının kaderi hakkında endişeli olan askeri okuldan arkadaşı G.N. Potanin, Velihanov'un el yazmalarının elden ele geçmesi ve böylece bilimsel mirasının kaybolması konusundaki açık endişesini dile getirdi. Grigory Nikolaevich'in bu talimatlarını dikkate alan Kazakistanlı bilim insanları, son yıllarda Velihanov'un arşivlerde gömülü olan imzaları ve el yazmaları için

²⁹⁶ Volkova, “Milli Kültürün Kahramanı Şokan Velihanov”, 82

kapsamlı bir araştırma yaptılar. Sonuç olarak, bir dizi bilinmeyen malzeme keşfedildi”²⁹⁷ demiştir.

Alkey Margulan, bilimsel faaliyeti için pek çok eser yazmakla kalmamış, Şokan Velihanov'un Derleme Eserlerini de yayına hazırlamıştır. Kendisi Leningrad'da okurken bile Kazak bilim insanı hakkında materyaller topladı. Kazak bilim insanının yaratıcı mirasının yayınlanması, materyalleri bulmak ve tanımlamak için çok çalışmayı gerektirdi. Örneğin, raporlarında M.S. Tursunova, (Tarih Bilimleri Kıdemli Araştırma Görevlisi, Tarih ve Etnoloji Enstitüsü) şöyle yazmıştır:

“El yazmalarını okumak son derece zor. Küçük, okunaksız, Şokan'a özgü el yazısıyla, grafiklerle, kelimelerin sürekli kısaltması, harflerin ihmal edilmesi ile yazılırlar; el yazmalarının çoğu, yerlerini ve seçeneklerini belirtmeden, pek çok ekleme ile taslak halinde, tamamlanmadan kaldı; yazmaların çalışmaları çeşitli eski terimler, isimler, ifadeler ile doludur; çok sık olarak farklı Doğu, Batı Avrupa dillerinde yazılmış çalışmalar vardır.”²⁹⁸

Toplanan eserler, Kazak akademisyen Alkey Margulan ve çalışma arkadaşları tarafından yürütülen büyük bir emek-yoğun bilimsel çalışma sonucunda hazırlanmıştır. Çalışmanın asıl değeri, Kazak bilim insanının daha önce yayınlanmamış eserlerinin yayınlanmasında yatmaktadır. Şokan Velihanov'un Toplu Eserler Külliyyatı özenli bilimsel çalışma, dikkatli belgeleme ve gerçeklerin analizi temelinde derlenmiştir. Külliyyat'ta Margulan, en doğru ve eksiksiz olarak kabul edilen Şokan Velihanov'un bir biyografisini de yazdı. Kazak bilim insanına adanmış birçok eser arasında, bu Toplu Eserler Külliyyatı Kazakistan, Rusya ve tüm dünyada temel bir yayın olarak kabul görmektedir.

Külliyyatının yayımının tarihsel süreci şöyle özetlenebilir: 1957 yılı, Margulan'ın Şokan Velihanov'un beş ciltlik eser külliyyatının akademik yayımına başkanlık ettiği sırada, Şokan Velihanov'un yaratıcı mirası üzerindeki çalışmalar için başlangıç yılıydı. 1961-1972 yılları arasında Şokan Velihanov'un eserleri beş ciltlik bir külliyyat olarak ilk kez yayınlanmıştır. Bu külliyyatın gözden geçirilmiş ikinci baskısı ve ayrıca araştırmamızın

²⁹⁷ Yermekbay Z H.A., Abuseitova M.K.H. Şokan Velihanov: issledovaniya i domysly // Istoriya Kazakhstana: innovatsionnyye kontseptsii i periodizatsiya kak prioritet nauchnogo poznaniya: sbornik dokladov mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. Alma-Ata: Yeltanım Yayınevi 2013, 23.

²⁹⁸ Yermekbay Z H.A., Abuseitova M.K.H. Şokan Velihanov: issledovaniya i domysly // Istoriya Kazakhstana: innovatsionnyye kontseptsii i periodizatsiya kak prioritet nauchnogo poznaniya: sbornik dokladov mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. Alma-Ata: Yeltanım Yayınevi 2013, 26.

ana kaynağı olan Külliyyat, orijinal adı ile ‘Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah’, Şokan Velihanov’un doğumunun 150. yıldönümünde beş cilt halinde 1984-1985’te yayınlanmıştır. 2010 yılında Şokan Velihanov’un 175. doğum yıldönümünde Külliyyat; Şokan Velihanov hakkında yapılan çalışmaların eklendiği kapsamlı bir bibliyografya cildi de eklenerek altı cilt halinde ‘Köp Tomdık Şığarmalar Cinağı’ ismiyle Kazak Türkçesine çevrilip yayımlanmıştır.

2.2. Şokan Velihanov’un Eserlerinin Yazı Türleri Bakımından Sınıflandırılması

Şokan Velihanov'un bilimsel mirası olan eserlerinin yazı türlerine göre sınıflandırılması, eserlerindeki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkarır ve eserlerin tutarlılıklarını göstermeye yardımcı olmaktadır. Kazak aydınının yaratıcı mirasının yazı türü, içerik olarak heterojenliği, sınıflandırma yapmayı zorlaştırmaktadır. Bu tez çalışmasının temel amacı göz önüne alındığında, Ş.Velihanov'un eserlerini yazı türlerine göre sınıflandırarak ve içeriklerine göre sistematize ederek, onun bilim insanı kimliği ile ilgili pek çok veri elde etmek mümkün olacaktır.

Şokan Velihanov’un bilimsel mirasının yazı türleri bakımından tanımlayıcı adlandırmalar, onların başlıklarındaki ‘pokazaniye’ [bir tanığın anlattıkları, tutanak], ‘zapiski’ [notlar, makale], ‘oçerk’ [deneme, seyahatname, makale, notlar, portre], ‘zametki’ [not, hatırlatma, haşiye, kısa yazı, kısa gazete haberi], ‘zameçaniya’ [açıklamalar], ‘vıpiska’ [özet, not], ‘dnevnik’ [günlük], ‘slovar’ [sözlük], ‘svedeniya’ [veriler, haberler], ‘çernovoy nabrosok’ [karalama, taslak] ve benzer kelimelerle ifade edilmiştir. Döneminde bilimsel çalışmalar için yaygın olarak kullanılan ‘oçerk’ ve ‘zapiski’ler, ‘makale’ ve ‘kitap bölümü’; ‘zametki’ ve ‘zameçaniya’ adıyla verilen çalışmalar ise birer ‘eleştiri’ olarak nitelendirilebilir.²⁹⁹

Şokan Velihanov’u bilim insanı kimliği ile ortaya koyan çalışmaları temelde birer makale değerinde olan seyahat raporları ve halk edebiyatı sahasındaki derlemeleridir. Bu derlemelerden özellikle manzum olanlar beş ciltlik külliyyatta müstakil bölümler olarak yer almaktayken, efsane ve rivayetler başta olmak üzere sözlü edebiyata ait mensur eserler, onun yazılarında genellikle özetler şeklinde Külliyyat’ta yer almıştır. Bütün bunların yanında günlükleri, mektupları, şecereleri, çizdiği resim, portre, kroki ve

²⁹⁹ Duisabayeva, Dinara, Tarihi Coğrafyadan Edebiyata Seyahat, 359.

haritaları da dikkate alındığında yazarlık açısından çok yönlü bir bilim insanıyla karşı karşıya olduğumuz görülmektedir.³⁰⁰

Bütün bu tanımlamalar dikkate alındığında Ş.Velihanov'un bilimsel mirası yazı türleri olarak aşağıdaki başlıklar altında incelenecektir:

1. Makale ya da Denemeleri
2. Seyahat Notları
3. Gazete Makaleleri
4. Mektupları
5. Derlemeleri ve Eser Özetleri
6. Sözlük Taslakları

Bu başlıklar aşağıda ayrı ayrı alınacaktır.

2.2.1. Makale ya da Denemeleri

Çalışmamız için özellikle önemli olan Şokan Velihanov'un denemelerinin analizidir. Eserlerin belirlenmesinde daha önce yapılan çalışmalar, Şokan Velihanov'un derlenen eserlerinde 24 adet makalenin yer aldığını göstermiştir. Şokan Velihanov'un eserlerinin çoğu deneme ya da makale formundadır. Bu eserler, gerçekliğin mantıksal-akılcı bir yansıması olarak, sorulan soruları çözmeyi amaçlayarak yazılmıştır. Denemeler, Şokan Velihanov'un aşağıdaki eserlerini içerir:

- Tenkri (tanrı)(1854-1855)
- Kırgız-Kayzak Büyük Ordası Hakkında(1854-1855), Büyük Kırgız-Kayzak Ordası Gelenekleri ve Efsaneleri(1855)
- Abılay'ın Şarkısı(1855)
- Kırgız-Kaysak Barutunun Bileşenleri (1855)
- Tarım Hakkında(1855)
- Kırgız-Kayzak Mezarları ve Genel Olarak Eski Eserler Hakkında (1855)
- Trans-İli Bölgesinin Coğrafi Çizimi (1855)
- Kazak Halk Şiirinin Biçimleri Üzerine (1855-1856)
- Büyük Orda'nın Sözleri (1856)
- Büyük Cüz Kazaklarının Yönetimi Üzerine(1856)
- Kırgız Soyağacı (1856)

³⁰⁰ Duisabayeva, Dinara, Tarihi Coğrafyadan Edebiyata Seyahat, 360.

- Kökütay Han'ın Ölümü ve Anılması (1856)
- Çin İmparatorluğu'nun Batı Bölgesinde (1856-1857)
- 1830'da Kaşgar'da Hokand Halkının Çin İle Savaşı Hakkında Bilgi (1858)
- 1825-1826'da Kaşgar'daki Ayaklanma Üzerine (1860)
- 'Abılay (1860)
- Kırgızlar Üzerine Notlar (1861)
- Altışahar veya Kaşgar'ın Tanımı, 1858-1859'da Altışahar Eyaleti Veya Çin'in Nan-Lu Eyaletinin (Küçük Buhara) Altı Doğu Şehri Hakkında (1861)
- Kazaklarda Şamanizmin İzleri (1862-1863)
- Bozkırda İslam Üzerine (1863-1864)
- Yargı Reformu Üzerine Notlar (1864)
- Hokand Hanlığı Üzerine Notlar(1864)
- Kökşetav Kırgızları Hakkında (1864).

Denemeler, farklı konularda sistemleştirilmesi gereken en önemli ve çok sayıda gruptur. Şokan Velihanov'un denemelerinin ayrıntılı bir incelemesi sonucunda aşağıdaki alanlar tespit edilmiştir: Ekonomik, tarihi, etnografik, kültürel, coğrafi ve politik. Makaleler, sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak açıklanmadan önce konularına göre aşağıdaki şekilde sistematize edilmiştir.

Tarih Ağırlıklı Çalışmalar: 'Abılay', 'Kırgız-Kayzak Mezarları (Köstebekler) Ve Genel Olarak Eski Eserler Hakkında', 'Güney Sibirya Kabilelerinin Tarihi Üzerine Notlar', '1825-1826'da Kaşgar'da Ayaklanma Üzerine'.

Coğrafya Ağırlıklı Çalışmalar: 'İli Bölgesinin Coğrafi Tasviri', 'Bayan-ul Bölgesinde', 'Rus İmparatorluğu'nun Coğrafi ve İstatistiksel Sözlüğündeki Makaleler', 'Altışahar veya Kaşgar'ın Tanımı', '1858-1859'da Altışahar Eyaleti Veya Çin'in Nan-Lu Eyaletinin (Küçük Buhara) Altı Doğu Şehri Hakkında.'

Etnografi ve Folklor Ağırlıklı Çalışmalar: 'Kırgız-Kaysak Büyük Ordası Hakkında', 'Kırgız Şeceresi', 'Kırgızlar Hakkında Notlar', 'Kırgız-Kaysak Barutunun Bileşenleri', 'Ulu Cüz Kazaklarının Gelenekleri ve Efsaneleri'

Dini Yaşamı Konu Edinen Çalışmalar: 'Kırgızlarda Şamanizm İzleri', 'Bozkırda İslam Üzerine', 'Tengri (tanrı)'

Dil ve Edebiyat Ağırlıklı Çalışmalar: 'Büyük Orda Atasözleri', 'Kazak Halk Şiirinin Biçimleri üzerine',

Devlet ve Hukuk Ağırlıklı Çalışmalar: ‘Yargı Reformu Üzerine Not’, ‘Hokand Hanlığı Üzerine Notlar’,

Ekonomi Ağırlık Çalışmalar: ‘Kulca ve Çugucak'ta Ticaret Hakkında’

Yukarıda yapılan alan temelli sınıflandırmada elbette bir makale birden fazla alanla ilgili olabilir ancak makalenin en fazla ilgili olduğu alan esas alınarak sınıflandırma yapılmıştır.

2.2.2. Seyahat Notları

Şokan Velihanov'un entelektüel mirasında önemli bir yer, Velihanov'un Türkistan ve Batı Çin'e yaptığı seyahatler sırasında tuttuğu seyahat notlarıdır. Türkistan halklarının tarihi hakkında değerli materyallerdir. Bu kaynaklar aynı zamanda yazarın samimi düşüncelerini ve deneyimlerini de temsil eder.

‘Issık-Köl’e Bir Gezinin Günlüğü’³⁰¹. Bu günlük, 18 Nisan'dan yaklaşık 30 Temmuz 1856'ya kadar günleri içerir. Günlük, keşif grubunun Issık-Köl'e giden yolunu göstermekte, bölgeyi, insanları ve florayı anlatmaktadır. Şokan Velihanov'un diğer eserleri gibi gezi günlükleri de Kazak bilim insanının düşüncelerini anlama fırsatı sunmaktadır.

‘Çin İmparatorluğu'nun Batı Bölgesi ve Kulca Şehri’, Kulca'ya Yapılan Bir Gezinin Günlüğü ³⁰²(1856). Belge, 1 Ağustos - 12 Ekim 1856 tarihleri arasındadır. Kulca'ya yapılan gezinin temel amacı, Çinlilerle bir ticaret meselesinde müzakere etmektir. Günlükte belirtildiği gibi, müzakereler 11 Ağustos'ta, o günden önce ve ikinci oturumdan önce gerçekleşir. Velihanov grupta neler olduğunu ve müzakerelere yönelik hazırlıkları kaydeder, Çinliler hakkındaki izlenimlerini dile getirir. Doğal olarak, görevin tamamlanmasından sonra, bilim insanı bölge hakkında kendi araştırmasını yapma fırsatını kaçırmaz.

‘Kaşgar Günlüğü I’³⁰³(1858); ‘Kaşgar Günlüğü II’³⁰⁴(1858); ‘Kaşgar Günlüğünden Bir Alıntı’³⁰⁵(1858). 14 Eylül 1857'de, Zaukinsky geçidinin tepesinden, gezgin Kaşgar'a yaptığı geziyi kaydetmeye başlar. Şokan Velihanov'u bir gezgin olarak yücelten bir

³⁰¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah* 1/306-357.

³⁰² Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah* 2/174-247.

³⁰³ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*. 3/14-37.

³⁰⁴ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah* 3/38-52.

³⁰⁵ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*. 3/86-87.

seferdir. Şokan Velihanov, Kaşgar seferinden hem devlet hem de bilim dünyası için değerli bilgiler getirir.

Yukarıdaki eserler, yazarın yabancı manzaraları, sakinleri, endüstriyi ve konaklama yerleri gösterdiği bir gezgin notu (seyahat günlüğü) türüne aittir. Ancak bu bağlamda bazı açıklamalar yapmak yerindedir. İlk olarak, Velihanov'un halkların tarihi geçmişine ve anıtlarına kapsamlı ilgisi olduğu belirtilmelidir. Yani notlarında kendisine verilen görevler dışındaki hususlara da yer verir. İkincisi, Kazak bilim insanı önemli nesnelere yakalamak için ustaca bir kalem kullanır ve eskizler çizer.

2.2.3. Gazete Makaleleri

Şokan Velihanov'un gazete makaleleri, 1825-1864 döneminde St. Petersburg'da yayınlanan Rus siyasi ve edebi gazetesi Severnaya Pchela, 'Kuzet Arısı'nda imzasız olarak yayınlandı. Rus yazar, gazeteci ve eleştirmen Faddey Bulgarin tarafından kurulan gazete, ilk olarak 1831'den itibaren haftada üç gün - günlük olarak yayımlandı. Severnaya Pchela muhalif liberal bir gazeteydi, ancak daha sonra hükümet yanlısı bir yayın haline geldi. Kazak bilim insanının 'Kuzet Arısı'gazetesindeki çalışmaları ise aşağıdaki makalelerdir:

- 'Türkistan Hanlıkları: Hive, Buhara ve Hokand ve Rusya ile İlişkileri'³⁰⁶.
- 'Hive ile Rusya İlişkileri'³⁰⁷.
- 'Hive'nin Mevcut Hükümdarı Said-Muhammed'in Saltanatı ve Hive'den Son Haberler'³⁰⁸.

Türkistan hanlıklarının ve Rusya'nın siyasi ve ekonomik ilişkileri üzerine analitik çalışmaları temsil eden 'Kuzey Arı'gazetesinde yayınlanan üç makale de birbiriyle bağlantılıdır. Çalışmanın ana amacı, Türkistan topraklarının sömürgeci şiddete dayalı olarak ele geçirilmesini durdurma fikridir. Şokan Velihanov, tarihsel gerçeklere atıfta bulunarak, üç hanlığın (Hiva, Buhara ve Hokand) siyasi ve ekonomik potansiyellerini ve ayrıca Rusya'ya karşı tutumlarını, Rus nüfuzunu genişletmenin başka bir yolunu anlatır: 'Tabii ki, bu fetih olamaz ve olamaz, olmamalı.'. 'Türkistan'da etkimizi kurmak ve güçlendirmek için zamanla bize büyük faydalar sağlayabilecek başka önlemler almak

³⁰⁶ Velihanov Ş.Ş. "Türkistan hanlıkları: Hiva, Buhara ve Hokand ve Rusya ile ilişkileri", 160, Severnaya Pchela 1861. Sayı 160, 649.

³⁰⁷ Velihanov Ş.Ş., Rusya ve Hiva arasındaki ilişkiler", 174, Severnaya Pchela 1861:705-706.

³⁰⁸ Velihanov Ş.Ş., "Hive Seid-Mohammed'in şu anki sahibinin saltanatı ve Hive", 211, Severnaya Pchela 'dan en son haberler. 1861: 865.

yani bu bölgelerdeki ticaretimizi geliştirmek gerekiyor.³⁰⁹Ş. Velihanov bu ifadeleriyle Rusya'nın Türkistan üzerindeki nüfuzunu genişletme yöntemi olarak güç kullanma ve işgal düşüncesi yerine ticareti geliştirme gibi meşru yöntemleri önermektedir. Burada da aslında Velihanov'un Rusya'nın çıkarlarını düşünüyor gibi gözüküp Türkistan topraklarını Rusya'nın emperyalist emellerinden üstü örtülü şekilde uzak tutma çabası sezilmektedir. Şokan Velihanov'un makalelerinin en dikkat çekici yönlerinden birisi de yazma üslubudur. Burada da Ş.Velihanov, Türkistan hanlıkları ile Rusya arasındaki ilişkileri geliştirmek için olası tüm seçenekleri ele alıp ayrı ayrı değerlendirmesini yapmıştır.

2.2.4. Mektupları

Şokan Velihanov'un bilim insanı kimliğinin yakından anlaşılmasında yazışmaları da önemli bir yer tutmaktadır. Kazak bilim insanının yayımlanmış tüm mektupları Külliyyat'ın³¹⁰beşinci cildinde yer almaktadır.

Şokan Velihanov'un mektup belgelerine başvurmak, kişisel köken kaynaklarının analizi için başlangıç noktasıdır. Hem gönderilen hem de alınan çok sayıda mektup ışığında, seçkin Kazak bilim insanının çeşitli karakter özelliklerinin ve hayatındaki önemli olayların tezahür ettiği, aile ve F. M. Dostoyevski ile yazışmaların dikkate alınması özellikle önemlidir.

Ş.Velihanov, tüm mektuplarında 19. Yüzyıl mektup yazım kurallarına uymuştur. Örneğin, çalışma sadece muhatap değil, aynı zamanda alıcıda bulunan herkes de dâhil olmak üzere nezaket ve dileklerle başlar. Ayrıca, muhatabı ilgilendiren konular hakkında özel bir sunum ve sonuç, bağlılık ve saygı duygularını göstermekten ibarettir.

Külliyat, Kazak bilim insanının 19. yüzyılın ortalarında yazdığı, anıları ve ölüm ilanlarıyla desteklenen hemen hemen tüm el yazısı eserlerinden oluşan bir derleme çalışmasıdır. Gönderilen 30'a yakın mektubu listelemek gerekirse; Ebeveynlere mektup; F.M. Dostoyevski'ye mektup 5 Aralık 1856, Omsk; Peder Şingız Velihanov'a 21 Ağustos 1857, Omsk; Ebeveynlere ikinci mektup 9 Ağustos 1860, Petersburg; Ebeveynlere üçüncü mektup 4 Kasım 1860; Kardeş Yakup Velihanov'a 10 Aralık 1857; K. K. Gutkovsky'e 4 Haziran 1858, Aksu; F. M. Dostoyevski'ye 18 Haziran 1859, Sibirya'dan Petropavlovsk; A.N. Beketov'a 2 Ocak 1862,Sirimbet; F. M.

³⁰⁹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*. 4/182.

³¹⁰ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah* 5./131-232.

Dostoyevski'ye 14 Ocak 1862, Kırgız bozkırı; F. M. Dostoyevski'ye mektup; 15 Ekim 1862, Kökşetav; A. N. Maykov'a mektup: 6 Aralık 1862, Kırgız bozkırlarında Kökşetav; K. K. Gutkovsky'a mektuplar: 6 Şubat 1862; 1 Ocak 1863; 16 Ocak 1863; 11 Mayıs 1863; G. A. Kolpakovsky'a 8 mektup: 14 Ocak 1856, 30 Ocak 1856, 20 Kasım 1864, 1 Aralık 1864, 2 Aralık 1864, 14 Aralık 1864, 27 Aralık 1864, 19 Şubat 1865.

Şokan Velihanov'a ise 21 mektup gönderildi. Şokan Velihanov'un akrabaları, meslektaşları ve arkadaşları ile 1856-1864'te yapılan ve en azından bize ulaşan yazışmaları, bilim insanının kişiliğine, yaşam tarzına ve kişisel ilgi alanlarına yeni bir bakış atmamızı sağlar. Toplanan mektuplar gruplara ayrılabilir: Aile yazışmaları, F.M. Dostoyevski ile yazışmalar. Gutkovski'ye mektuplar. G.A. Kolpakovsky ve diğerleri. Beşinci cilt, birçok insanla yazışmaları içerir, ancak bunların arasında bütünlük ve nicelik ile ayırt edilen Dostoyevski, Gutkovsky ve Kolpakovsky ile yazışmadır.

Aile ile yazışmalar esas olarak 1857-1860 dönemini ifade eder. Velihanov'un biri gençliğinde, 1849'da, ikisi babasından gelen dört mektup korunmuştur. Ebeveynlerle yazışmalar ³¹¹genel incelemeye göre daha az önemlidir ve çalışmamız için önemli bilgiler içermemektedir. Şokan Velihanov'un aileye yazdığı mektupların esas özü, onun varlığı, maddi durumu hakkında bilgi vermesi ve kendisine para göndermesini istemesidir. Mektuplarda Kazak bilim insanının hobileri hakkında bilgi almak mümkün değildir. Harcama raporlarından özel bir sonuç çıkarmadığınız sürece. Velihanov parasının çoğunu kâğıt ve mürekkep satın almaya ve mektup göndermeye harcar. Bu husus, genç yaştaki Kazak bilim insanının yazmaya çok zaman ayırdığını, belki de Şokan Velihanov'un bilimsel faaliyetlerde bulunduğunu doğrulamaktadır.

1860 yılında Velihanov, St. Petersburg'da kaldığı süre boyunca ebeveynlerine mektuplar gönderdi ve kardeşi Yakup Velihanov'a 10 Aralık 1857 tarihli haber, gönderim yerini belirtmiyor. Bununla birlikte, Şokan Velihanov'un, Issık-Köl'e yapılan seferden sonra Tien Shan dağlarında kaldığı süre boyunca mektubu gönderdiğini güvenle söyleyebiliriz. Bu husus, 1857'nin sonunda ve 1858'in başında yolcunun Kaşgar'a bir keşif kervanının gelmesini beklediğini söyleyen Şokan Velihanov'un kişisel kayıtları tarafından kanıtlanmıştır ³¹². Ebeveynlerle yazışmalar, bir Kazak bilim insanının günlük

³¹¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah* 5/132, 136, 142.

³¹² Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah* 3/7.

yaşamının özelliklerini, ünlü bir gezginin oluşumunun açıklamalarını ve mesleki faaliyetlerini göstermektedir³¹³.

Şokan Velihanov'un en ünlü yazışması Fyodor Mihayloviç Dostoyevski'ye gönderdiği dört mektup ve onun Dostoyevski'den aldığı bir mektup yayınlandı (F.M. Dostoyevski'ye Mektup 5 Aralık 1856, Omsk; F.M. Dostoyevski 18 Haziran 1859, Sibirya, Petropavlovsk; F.M. Dostoyevski 14 Ocak 1862, Kırgız bozkırı; 15 Ekim 1862 tarihli F. M. Dostoyevski, 14 Aralık 1856 tarihli Kökşetav ve F. M. Dostoyevski, Semipalatinsk)³¹⁴. Şokan Velihanov ve büyük yazar Fyodor Mihayloviç Dostoyevski'nin yazışmalarında mektup yazma tarzı ilgi çekicidir. Velihanov'un mektupları, ifade edici dilleri ve bilgilendirici içerikleri ile ayırt edilir. Temel olarak, Dostoyevski'nin şahsına olan dostluk ve sevgi duygularını ifade etmek için duygusal kelimelerle donatılmıştır.³¹⁵ Dostoyevski'ye yazdığı ilk mektupta Şokan, Petersburg'dan sonra çok endişeli olduğu kötüleşen sağlığından şikâyet eder. Sonuç olarak, servetine uygun bir iklimde yaşamak için Kaşgar'da konsolos olarak çalışmak ister. Aksi takdirde memleketinde kalacak, sosyal ve siyasi faaliyetlerde bulunarak padişah olacaktır. İkincisi, onun felsefi görüşlerini ve Velihanov'u ağa sultan olmaktan alıkoyan yerel yetkililerin hoşnutsuzluğunu yansıtır. Bu mektup, aynı zamanda sosyal ve yasal konularda özgün fikirler ortaya koyan ünlü eseri 'Yargı Reformu Üzerine Not' ile ilişkilendirilebilir. Şokan Velihanov, arkadaşı Dostoyevski'ye sosyal faaliyetlerini ve yasal reformlar için hükümete karşı mücadelesini anlatmıştır.

2.2.5. Derlemeleri ve Eser Özetleri

Şokan Velihanov, aynı zamanda da bir sözlü edebiyat eseri, nadir el yazması, eski para ve etnografya örneği derleyicisidir. Onun Kaşgâr seyahati on ay on dört gün sürer. Kaşgâr'da bulunduğu zaman zarfında para, bitki ve maden örnekleriyle birlikte el sanatından dokuma ve seramik eserler, müzeli ve antika eşya değeri taşıyan birçok etnografya malzemesi toplamıştır.³¹⁶ Şokan'ın sözlü edebiyat derlemeleri ise, bugüne kadar neşredilenlerden daha fazla olsa gerek. Oçerki Cungarii adlı makalesinde Şokan, Uysun ve Dağlık Kırgızlarla ilgili yazdığı ve derlediği etnogafik makaleler, istatistikî ve

³¹³ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah* 5/131-232.

³¹⁴ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah* 3/132, 143-144, 147-152, 176-179.

³¹⁵ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah* 5/133.

³¹⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah* 1/50,70.

tarihî bilgilerle halk edebiyatı yadigârlarının birkaç defter tuttuğunu belirtmektedir. Onun Kazak edebiyatı sahasına ait derlemelerini ise manzum ve mensur eserler olmak üzere iki grupta değerlendirebiliriz.³¹⁷

2.2.5.1. Manzum derlemeleri

Kozı Körpeş-Bayan Suluv (Kuşmurinskiy Spisok), Oraktıñ Cırlaganı, Obrazets Priçitanıy ve Abılay Tuvralı Cır, bu gruptaki eserlerdir. Bunlardan birincisi **Kozı Körpeş Bayan Suluv** destanının Kusmurın versiyonu, aynı zamanda da onun ilk derlemesi olarak kabul edilir. Bu ve diğer destan derlemeleri ile Kazak destanına dair görüşleri onun Kazak edebiyatı tarihindeki yerini belirlemiştir. Şokan, seyahatlerinden birinde Ayagöz ilçesinde bulunan Kozı Körpeş Bayan Suluv anıt mezarını da ziyaret eder. Derlemelerden ikincisi, **Oraktıñ Cırlaganı** [Orak'ın Söyledikleri] adını taşır. Bu destanda Karavıl boyundan olan Orak Bahadır'ın Rusya seferine katılması, Ruslara esir düşmesi, 10 yıl boyunca hapiste tutulması, daha sonra Rusya'da iken evlenmesi ve çoluk çocuk sahibi olması, vatanını özlediği için memleketine dönmesi ve orada kalması gibi olaylar anlatılır. Üçüncü derleme **Obrazets Priçitanıy** [Ağıt Örneği] başlığını taşımaktadır. Bu derleme Buhar Cırav'ın Abılay Han için yaktığı meşhur ağıttır. Şokan Velihanov onu 1855'te kaydetmiştir. Dördüncü derleme olan **Abılay Tuvralı Cır** [Abılay Destanı] ise Arap harfleriyle kaydedilmiş, 271 dizelik Kazakça bir şiirdir.³¹⁸

2.2.5.2. Mensur Derlemeleri

Şokan Velihanov'un mensur derlemelerinin başında, külliyatta müstakil çalışmalar olarak verilmesi bakımından, Predaniya i Legendı Bolşoy Kirgiz-Kaysatskoy Ordı ve Pogovorki Bolşoy Ordı adlı çalışmaları gelir.

Külliyatın birinci cildinin 273-276. sayfaları arasında yer alan **Predaniya i Legendı Bolşoy Kirgiz-Kaysatskoy Ordı** [Kazakların Büyük Ordasının/Ulu Cüzünün Rivayet ve Efsaneleri], esasında bir derleme metni görünümünde değildir. Şokan Velihanov burada Kazaklardaki 'cüz' yapılanmasının kökenini çeşitli rivayetlerin özetleri ışığında aydınlatmaya çalışmıştır.

³¹⁷ Duisabayeva, Tarihi Coğrafyadan Edebiyata Seyahat,393.

³¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Duisabayeva, Tarihi Coğrafyadan Edebiyata Seyahat.

Pogovorki Bolşoy Ordı [Kazakların Büyük Ordası'ndan/Ulu Cüzü'nden Atasözleri] başlığını taşıyan atasözleri derlemesi, yukarıdaki derlemeyle birlikte ele alınmalıdır. Bu derleme için Şokan Velihanov şu açıklamaya yer vermiştir: 'İ. A. Bardaşyov'un 'Kazak Atasözleri Külliyyatı'ndan. İ. A. Bardaşyov'un çevirisi esas alınmış, düzeltilmiş ve redakte edilmiştir.'der. Bu derlemede otuz iki atasözü var. Atasözleri Arap harfleriyle yazılmıştır. Rusça çevirisi ise her atasözünün hemen altında yer almaktadır. Bu derleme, Şokan'a Kazak atasözlerini kayda geçiren ve inceleyen ilk Kazak âlimi unvanını kazandırmıştır. Yukarıdaki iki müstakil derlemenin dışında, Şokan Velihanov'un beş ciltlik külliyyatın ilk dört cildindeki makale, özet, günlük ve rapor tarzında yazılmış seyahat yazılarının bütününe, daha çok özet hâlinde serpiştirilmiş olarak karşımıza çıkan efsane ve rivayetler de hayli yekûn tutar. Esasında bunlar Şokan Velihanov'un incelemekte olduğu konu itibarıyla naklettikleridir.³¹⁹

Beş ciltlik eserler külliyyatında 'izvleçeniya' ve 'vıpski'(özetler) adıyla verilen bu tür özetlerden "İzvleçeni iz Cami-ut Tevarih" [Cami'ut Tevarih'ten Özetler] ve "İz Tarihi Raşidi" [Tarih-i Reşidî'den] adını taşıyanları, diğerlerinden daha uzun ve hacimli oluşları yönüyle ayırılır. **İzvleçeniya iz Cami'ut Tevarih**, Prof. İ. N. Berezin'in Kazan'da 1854'te neşredilen (II. cilt, 1.bölüm) Djami at-Tavarih, Sbornik Letopisey (Jalayri) adlı kitabının özetidir. Şokan Velihanov, Calayırî'nin Berezin tarafından neşrettiği 117 sayfalık eserinin Kazak yurdu ile ilgili kısmını genişçe özetlemiştir.³²⁰

2.2.6. Sözlük Taslakları

Şokan Velihanov'un iki sözlük taslağı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Slovar Kitayskih, Mongolskih i Tyurkskih Slov [Çince, Moğolca ve Türkçe Kelimeler Sözlüğü] adlı sözlük taslağıdır. Şokan Velihanov, burada Çince ve Moğolca kelimelerden sonra Doğu Türkistanlı Türklerin günlük konuşmalarındaki bazı ses özellikleri ve ses farklılıkları üzerinde durmaktadır. 27 kelimedenden ve onların Rusça tercümelerinden oluşan bir liste verir. Türkçe kelimelerin Arap harfleriyle yazıldığı bu listede Çince ve Moğolca kelimelerin ise önce transkripsiyonu yapılmış daha sonra Rusça karşılıkları yazılmıştır. İkinci sözlük taslağı ise Şokan Velihanov'un 'İzvleçeniya

³¹⁹ Duisabayeva, Tarihi Coğrafyadan Edebiyata Seyahat,394.

³²⁰ Duisabayeva, Tarihi Coğrafyadan Edebiyata Seyahat,394.

iz Cami-ut Tevarih'adlı makalesine Slovar ne Upotrebyayumş-çim(sya) Teper Tataramı Slovam, Popadayuşçimsya v Cami-ut Tavarih adıyla eklediği bir listedir.³²¹

2.3. Toplu Eserler Külliyyatı ve Ciltlerinin Tanıtımı

Şokan Velihanov'un çalışmalarının derlendiği 'Beş Ciltlik Seçkin Eserler Külliyyatı', Kazak akademisyenlerinin 1961-1971 yılları arasında hazırlayıp yayınladıkları en prestijli çalışmalarından biridir. Bu eserler koleksiyonu, Kazak bilim adamı Alkey Margulan tarafından revizyonlar ve ilaveler yapılarak yeniden düzenlenmiş ve 1984-1985 yıllarında tekrar yayımlanmıştır. Kitapta, Şokan Velihanov'un kaleme aldığı makalelerin orijinal kopyaları, herhangi bir değişiklik yapılmadan sistematik bir biçimde basılmıştır. Daha sonra, her bir makaleye açıklamalar eklenerek Rusçaya çevirileri yapılmıştır. Kitapta, Ş. Velihanov'un kendine has şekilde adlandırdığı coğrafi isimler ve makalelerinde kullandığı Kazakça, Kırgızca ve diğer Türk lehçelerine ait özel isimler, hiçbir değişiklik yapılmadan orijinal halinde yayımlanmıştır.

Şokan Velihanov'un 'Beş Ciltlik Külliyyatı'nın ilk cildi üç ana bölüme ayrılmıştır:

İlk bölüm, Şokan Velihanov'un yaşamı ve bilimsel çalışmaları üzerine bir makale, yani Velihanov'un biyografisine yer verilerek hazırlanmıştır. Bu makale, Kazak halkının tanınmış tarihçisi Alkey Margulan tarafından kaleme alınmıştır. İkinci bölümde, Şokan Velihanov hakkında dostlarının yazmış oldukları hatıralar yer almaktadır. Bu bölümde, N.Veselovski'nin 'Kuyrukluyıldız', A. N. Pipin'in 'Şokan Cengizolu Velihanov Hakkında', P. N. Nebolsin'in 'Ç. Velihanov Petersburg'da', . V. Muketov'un 'Şokan Velihanov ve Onun Jeoloji Koleksiyonu', P. P. Semenov, Tienanski ve Dostoevski'nin 'Şokan Velihanov'un Kâgar'a Yaptığı Seferinin Önemi', G. N. Potanin'in 'Şokan Şingizuli Velihanov', Yadrintsev'in 'Ş. Velihanov Hakkındaki Hatıralarım', . R. Michell'in 'Yüzbaşı Şokan Velihanov'un Türkistan Meselelerine Ait Makaleler ve Mütalaaları' gibi anı ve yazıları yayımlanmıştır.

Üçüncü bölümde, Şokan Velihanov tarafından 1853 ile 1855 yılları arasında kaleme alınan günlükler ve yazılar yer almaktadır. 'Kozı-Körpe ve Bayan-Sulu' Kazakça versiyonundaki destanı, 'İli Havzası Bölgesinin Coğrafi Denetimi', 'Büyük Orda'nın Kazakları Hakkında', 'Kazak Barutunun Bileşimi', 'Kırgız-Kazakların Eskiça Mezarlıkları Hakkında', yazar A.Levshin tarafından kaleme alınan 'Kazak Ordası

³²¹ Duisabayeva, Tarihi Coğrafyadan Edebiyata Seyahat,394

Hakkında'tasvirlerinin üçüncü bölüm hakkındaki görüşleri, 'Ulu Cüz Kazaklarının Yönetimi Hususunda', 'Büyük Orda Halkının Atasözleri', 'Kazak Halk Nazminin (iirlerinin) Biçimi Hakkında', 'Tanrı (Huda)', 'XVIII. Asırda Yaamı Olan Kazak Bahadırları Hakkındaki Tarihî Efsaneler', 'Büyük Orda Kazaklarının Efsane ve Destanları', 'Han Yarlıkları'üzerinde çalıtı notları, Prof. Berezin'e yazdığı mektupları, Kazak savaşı Uruk hakkındaki şarkıların Kazakça metni ve Rusça çevirisi, 'Abılay Hakkındaki şarkı', Velihanov'un kaleme aldığı günlüklerden seçmeler ve 'Câmi-at Tevârih'kitabından alınan notlar basılmıştır. Arkasından da çalışmaların yorumları ve genel dizini verilmiştir. Ayrıca eserin her bölümü Şokan Velihanov'un çeşitli dönemlerde kuru kalem veya yağlı boya teknikleriyle yaptığı çizim ve karikatürlerle zenginleştirilmiştir. Ayrıca, eserde Şokan Velihanov'un farklı zamanlarda çekilen fotoğrafları ve portreleri de bulunmaktadır.

Külliyat'ın ikinci cildi, bilim insanının 1856-1857 yılları arasında gerçekleştirdiği çalışmaları içermektedir. Şokan, bu eserlerini Yedisu (Semireçi) ve Issık-Köl bölgelerine düzenlediği gezilerde ve 1856 yılında gittiği Çin'in Batı kısımlarında yürüttüğü çalışmalar sırasında oluşturmuş, Kulca seferlerinden sonra kaleme almıştır. Bilhassa, Şokan'ın 1856-1857 senelerinde, Omsk şehrindeki arşive de bu ciltte yer verilmiştir. İkinci cildin, ilk bölümü Şokan'ın 1856-1857 senelerinde hazırlamış olduğu 'Kırgızlar Hakkında Tezkereler', 'Köketaı'ın Ölümü ve Onun Ayın Töreni'ile 'Kırgızların şeceresi'eserlerinden oluşmuştur. Bu yazılar, Batı Sibiryaya, Türkistan ve Kazakistan'ın halk tarihleri, Kırgız halkının tarihsel efsaneleri ve destanları hakkında derinlemesine bilgi vermektedir. Sonuç olarak, söz konusu eserlerden Türkistan halklarının etnik özellikleri, kültürü, gelenekleri, etnografik yapısı ve folklorü hakkında değerli bilgiler edinilmiştir. İkinci bölüm, bilim insanının 'Çin'in Batı Bölgeleri ve Kulca Şehri' isimli Kulca seferine ait günlüklerden (1856) ve ayrıca iki önemli makalesinden 'Çin İmparatorluğu'nun Batı Bölgeleri Hakkında', 'Kulca ve Çuguçak'taki Ticaret Hakkında' gibi eserlerinden oluşturulmuştur. 'Kulca Günlüklerinde', seyahati boyunca, Şokan kendisini etkileyen çevre ve yaşanan olaylar, Çin'in batı vilayetlerinin o zamanki koşulları ve idari yapıları üzerine notlar almıştır. Özellikle, Doğu Türkistan şehirlerinin yerel yönetim biçimleri, Şokan'ın dikkatini çekmiş ve üzerinde önemli bir izlenim bırakmıştır. 'Kulca Günlükleri', dolayısıyla, Çin'in Batı Vilayetlerinin tarihine ve uygarlığının kilit dönemlerine dair ayrıntılı

bilgilerin yanı sıra, bölge halkının yaşam biçimleri hakkında da kapsamlı bilgiler bu eserde bulunmaktadır. ‘Çin İmparatorluğu’nun Batı Bölgeleri Hakkında’ isimli eserinde, Şokan, bu bölgelerin yönetim yapılarına dair bilgiler sunmuş ve Doğu Türkistan’ın eski çağlarından Çin işgali öncesine kadar olan siyasi tarihine ilişkin bilgiler aktarmıştır. Kazak bilim insanı, ‘Kulca ve Çuguçak Şehirlerindeki Ticaret Hakkında’ adlı bu çalışmasında, 19. yüzyılın başlarında Rusya’nın, Çin ve Bozkır Kazakları ile olan ilişkileri üzerine odaklanmakta ve ticarî ilişkilerine değinmektedir.

Üçüncü Cilt, 400’ü aşkın sayfadan oluşup, Şokan’ın 1857 ile 1860 yılları arasında gerçekleştirdiği eserleri barındırır. Bunlar, onun yazılarını, günlük notlarını, bilimsel çalışmaları sırasında oluşturduğu eskizleri ve çeşitli temalarda yaptığı çizimler ve resimleri kapsar. Bu dönem, bilim insanının ilmi hayatındaki en parlak dönemidir. 1857-1860 senelerinde, Şokan, dünya çapında ün kazanmasını sağlayan, önemli Doğu Türkistan keşif seferini başarıyla yürütmüştür.

O zamanlar dünya genelinde nispeten az bilinen, yüksek dağlarla çevrili ve Çin hükümetinin sıkı denetimi altında bulunan Doğu Türkistan bölgesi, Avrupa bilim insanları için keşfedilmesi zor bir yer olarak kabul ediliyordu. Ancak şaşırtıcı bir şekilde, bu gizli dünyayı keşfetmeyi başarmış ve Doğu Türkistan’ın genel durumunu, tarihini, ekonomisini ve özellikle bölge halkının yaşam tarzını detaylı bir şekilde inceleyen ilk bilim insanı olmuştur. Bu bilim insanı, Doğu Türkistan’ın sınırlarını gün yüzüne çıkararak, bu bölgeyi tüm dünyaya ayrıntılı bir şekilde tanıtan ilk kişi olmuştur. Onun çabaları, Doğu Türkistan’ın daha geniş bir kitle tarafından anlaşılmasına ve bilinmesine katkı sağlamıştır.

Külliyat’ın üçüncü cildi, Şokan’ın Kâşgar seferine gitmeden önceki hazırlıklarıyla ilgili bilgilere ve bilim insanının kişisel günlüklerine, yazılarına, seyahat sonuçlarına dair hesaplarına, ayrıntılı tasvirlerine, haritalarına ve seyahat rotalarına dayanılarak derlenmiştir. Bu belgeler, Şokan’ın Kâşgar seferinin bilimsel ve coğrafi yönlerini belgelemek için kullanılmıştır.

Dördüncü cilt, Velihanov’un 1860 yılından ölümüne kadar olan süre zarfında gerçekleştirdiği bilimsel çalışmalarını ve en önemli yazılarını ve bilim insanının arşivindeki kaynakları içermektedir. Kazak bilim insanının felsefî ve eğitimsel bakış açısı esas olarak onlarda kendini göstermektedir. Sonuç olarak 47 çalışma toplanmıştır. ‘Kırgızlarda Şamanizmin İzleri’, ‘Bozkırda İslam Üzerine’ ve ‘Yargı Reformu Üzerine

Bir Not'gibi eserler dördüncü cildin eseri olmuştur. Listelenen eserler, Şokan Velihanov'un bilimsel etkinliğinin son eserleridir. Çoğunlukla aydınlatıcı düşüncelerini ve yasal reformlar için yetkililerden memnuniyetsizliğini yansıtmaktadır. Bu konulardaki görüşlerini felsefi olarak ortaya koyması önemlidir. Ayrıca, 'Bozkırda İslam Üzerine' adlı eser yazılmıştır.

Külliyatın beşinci cildi 1985 yılında yayınlanmıştır. Külliyatın son çalışması olan bu eser, Velihanov'un ailesi, meslektaşları ve arkadaşları ile yazışmalarını, resmi ve bilimsel biyografi materyallerini ve ailenin biyografik materyallerini içerir. Beşinci cilt, bilim insanının hayatı, bilimsel faaliyetleri, toplumsal çevresi ve ailesi, özellikle 19. yüzyılın üçüncü çeyreğindeki Rus ve Kazak toplumlarının sosyal ve hukuki konularına ilişkindir.

2.4. Bilim Anlayışı ve Metodolojisi

Şokan Velihanov, genç yaşta kendi ülkesi yararına başlattığı birçok çalışmayı tam olarak sonuçlandıramadan hayata veda etmiştir. Bilim insanı, sadece yedi, sekiz yıl bilimsel araştırma yapmasına rağmen Kazak halkına büyük bir miras bırakmıştır. Ş.Velihanov, XIX. Asrın orta döneminde Kazak bozkırında dünyaya gelmiştir. Onun doğduğu bölgesinin, çıktığı soyunun, terbiye gördüğü ailesinin ve babası Şıngız Velihanov'un üzerinde etkisi olmuştur.³²² Uzun yıllar boyunca Rus bilim insanlarının büyük bir kısmının kasıtlı olarak ilgi göstermediği, yok olup gitmesine göz yumulma siyaseti izlendiği bir tarihte, Şokan Velihanov'un sahadaki malzemeyi kayıt altına alması, Kazak ve Türkistan âlemi için çok kıymetli ilmi bir çalışmadır. Bu tür çalışmalar ilim dünyasının, onlarca yıl sonra farkına vardığı bir gerçek olduğunu da ayrıca belirtmek gerekir. Rus Çarı II. Aleksandr ve Rus Dışişleri Bakanlığı Şokan'ın çalışmalarına çok değer verip, kullanmıştır. Bu sebeple Şokan hakkında olumsuz bazı şaiyeler de söz konusu olmuştur.³²³

Şokan, Türkistan'ın önemli coğrafi bölgelerini, Kazakistan'ı, Doğu Türkistan coğrafyasını, yapısını, tarihini, din, örf-âdetlerini, kendi dönemindeki siyasi ve sosyal durumunu araştırarak, zengin bir miras bırakmış ve pek çok eserini tamamlamadan hayata veda etmiştir. Birçok eseri de köyde kalarak, kaybolmuştur. Henüz elimize

³²² Kadirjan Abuev, Abılay Han Çağdaşları ve Nesilleri, Ş.Velihanov, Kökşetav Devlet Üniversitesi Matbaası, Kökşetav 2016.

³²³ İbrahim Kalkan, Kazakistan'da Siyasi Modernleşmenin Kökenleri (1822-1920), 125

geçmemiş birçok eserinin olduğu bilinmektedir. Bu kadar kısa bir ömre, hem bilimsel nitelik hem de nicelik olarak bu derece değerli eserler sığdırabilmek insanlık tarihinde çok az bilim adamına nasip olmuştur.

2.4.1. Metodolojisi ve Araştırma Teknikleri

Ş.Velihanov, araştırmalarında hem yazılı kaynaklardan yararlanmış, hem de topladığı verileri yazıları kaynaklarla karşılaştırmayı ve teyid etmeyi ihmal etmemiştir. Seyahatlerinden döndükten sonra topladığı verilere titizlikle göz atan Şokan, örneğin bir çalışmasında, A. Şrenk, G. Semenyev, Tatarinov ve Vrangali'nin bilimsel çalışmalarına ve bitki adı listelerine rağmen, Cungarya'nın faunasıyla ilgili bağımsız bir makaleye rastlamadığını ifade etmiştir.³²⁴

Onun '1858-1859'da Altışahar Eyaleti veya Çin'in Nan-Lu Eyaletinin (Küçük Buhara) Altı Doğu Şehrin Durumu Hakkında' başlıklı makalesi şu alt başlıklara bölünmüştür: Coğrafi Yapıya Genel Bakış: Nehirler, Dahilî İletişim Yolları, İklim, Tabii Kaynaklar, Bitki Örtüsü, Hayvanlar Alemi, Şehir ve Köylerin Topografisi, Birinci: Kaşgar ilçesi, Yanisar ilçesi, Yarkend ilçesi, Hotan ilçesi, Aksu ilçesi, (Uş) Turfan ilçesi, Tarihine Genel Bakış, Yerleşim, Bölgenin İdarî Yapısı ve Siyasî Durumu, Sanayi ve Ticaret, Para, Uzunluk ve Ağırlık Birimleri. Bu başlıklar, onun ele aldığı konuları ne derece ayrıntılı ve kapsamlı değerlendirdiğini göstermektedir.

Şokan, Andrey Nikolayeviç Beketov'a yazdığı 2 Ocak 1862 tarihli mektubunda³²⁵Çarlık Rusya Coğrafya Cemiyeti'nden kendisi için, henüz iyi incelenmemiş olan bozkıra barometre, psikrometre ve birkaç termometre göndermeleri konusunda talepte bulunmasını ve talebinin neticelenmesi için destek olmasını rica eder. Bu da onun çalışmalarında gerekli teknik araçları kullandığını göstermektedir. Onun özelliklerinden biri, hakkında bilgi verdiği bölgenin daha önce Kaşgar'a kadar izlenen yolun geçtiği bölgenin (Yedi Su, Trans İli ve Issık Göl) fiziki özelliklerinin daha önce Sibiryaya Karargâhı tarafından çekilen fotoğraflardan çok iyi tanıdığını ve bu bölgenin bilimsel olarak A. İ. Şrenk, Vrangali, S. M. Semenyov ve Golubev tarafından incelendiğini kaydeder.³²⁶Ancak bu bilgilerin bölgenin fizikî yapısının betimlenmesi ile sınırlı kaldığını etnografyasına değinmediğini de eklemeyi ihmal etmez.) Makale, rapor ve

³²⁴ Dinara Duisebayeva, "Şokan Velihanov'un Eserlerinde "Mesken" ve "Aile", 244.

³²⁵ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah* 5:145-147

³²⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah* 5:146

notlarında etnografyaya da önem vermiştir. O, kendinden önceki seyahatçi ve bilim adamlarının gözünden kaçan konular üzerinde duracağına dikkat çekmiştir.

Şokan, okuduğu kaynaklardan ‘özet’ler de çıkarmış, bazılarının sonuna açıklamalar da yazmıştır. Örneğin ‘İz Zameçaniy Poruçika Subhankulova’ başlıklı yazı, onun Subhankulov’un 1809 yılındaki Buhara seyahati notlarından çıkardığı özettir.³²⁷ Bunlar Şokan’ın seyahate çıkmadan önce ciddi bir ön hazırlık yaptığını göstermektedir.

Ş.Velihanov’un çalışmaların arkasında yatan bilimsel yöntemler, onun gözlemlerine dayalı analitik yaklaşımını ve yerel kültürlerle olan derin ilgisini yansıtmaktadır. Bu genel çerçeveden sonra Ş. Velihanov’un bilim metodolojisi aşağıdaki başlıklar altında ele alınacaktır:

2.4.1.1. Veri Toplama Süreci

Ş. Velihanov’un saha araştırmaları sırasında topladığı veriler, genellikle yerel halkın yaşam tarzları, gelenekleri, inançları ve coğrafi özelliklerle ilgiliydi. Örneğin, bir seyahatinde yaptığı günlük gözlemler, halkın günlük işleri, giyim tarzları, yiyecek alışkanlıkları ve sosyal etkileşimler hakkında detaylı bilgi sağlardı.³²⁸ Bu veriler, daha sonra analiz ve yorum aşamasında değerli bilimsel bilgiye dönüşecekti.

2.4.1.2. Veri Analizi ve Sınıflandırma

Topladığı verileri analiz etmek için, Ş. Velihanov sistematik bir yaklaşım benimserdi. Örneğin, coğrafi verileri sınıflandırarak belirli bölgelerin jeolojik özelliklerini ve iklim koşullarını incelemek için kullanırdı.³²⁹ Etnografik verileri ise demografik faktörlere, geleneklere ve dil gruplarına göre sınıflandırarak derinlemesine anlamaya çalışırdı.

2.4.1.3. Verilerin Karşılaştırılması ve İlişkilendirilmesi

Ş. Velihanov, farklı veri setlerini karşılaştırarak benzerlikleri ve farklılıkları belirlemeye çalışırdı. Örneğin, farklı Kazak boylarının gelenekleri veya farklı bölgelerin coğrafi özellikleri arasında benzerlikleri gözlemlenmek için verileri kıyaslar ve bunları anlamlandırmaya çalışırdı. Bu şekilde, benzer koşullar altında yaşayan farklı grupların

³²⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah* 3/305.

³²⁸ Etnografya ve folklor kategorisindeki bütün çalışmalarında bu konulara rastlamak mümkündür.

³²⁹ Bkz. “1858-1859’da Altışahar Eyaleti veya Çin’in Nan-Lu Eyaletinin (Küçük Buhara) Altı Doğu Şehrin Durumu Hakkında” adlı eseri. Bu çalışmada buna ilişkin örnekler mevcuttur.

nasıl farklılaştığını ve birbirinden etkilendiğini anlamaya çalışırdı.³³⁰ Şokan Velihanov, farklı kaynaklardan veriler alarak bunları kontrol etmeye ve verilen verileri karşılaştırmaya çalıştı.³³¹

2.4.1.4. Verilerin Yorumlanması ve Anlamlandırılması

Verilerin analiz edilmesinin ardından Ş. Velihanov, bu verileri geniş bir bağlama yerleştirerek yorum yapardı. Örneğin, yerel halkın yaşam tarzlarını ve geleneklerini analiz ederken, bu geleneklerin tarih boyunca nasıl değiştiğini veya nasıl sürdürüldüğünü anlamaya çalışırdı. Ayrıca, coğrafi verileri tarih ve kültürle nasıl ilişkilendirebileceğini de incelerdi.³³² Bu yöntem, günümüz araştırmacılarına da veri analizi ve yorumlama süreçlerinde ilham kaynağı olabilir.

Şokan Velihanov'un "Yargı Reformu Üzerine Notlar" adlı makalesi, araştırma metodolojisinin çeşitliliği ve etkinliği bakımından dikkate değer bir çalışmadır. Bu eserde, yazılı kaynakların titizlikle incelenmesi, saha araştırmaları, olayların doğrudan gözlemlenmesi, tanıkların ifadelerinin alınması, konunun tarihsel evrimine odaklanma, çok boyutlu bir analiz yaklaşımı ve mevcut sistemlerle önerilen alternatiflerin karşılaştırılması gibi yöntemler ustaca kullanılmıştır. Velihanov'un bu çalışması, yargı reformu konusunda kapsamlı bir bakış açısı sunarken, aynı zamanda araştırma metodolojisinin nasıl etkili bir şekilde uygulanabileceğini de gösteren örnek bir eser olarak öne çıkar.³³³

2.4.1.5. Yerel Halkla Etkileşimi ve Gözlem Yetenekleri

Ş. Velihanov, Türkistan'ın etnografyası, dilbilimi ve coğrafyası konularında yaptığı çalışmalarla tanınan bir bilim insanıdır. Bilimsel çalışmalarının temel taşlarından biri, yerel halkla yakın etkileşimler kurarak elde ettiği gözlem yetenekleriydi. Ş. Velihanov, bu etkileşimleri kullanarak yerel kültürleri daha iyi anlamaya çalışmış, etnografik ve coğrafi verileri derinlemesine inceleme fırsatı bulmuştur.

Ş. Velihanov, bilimsel araştırmalarının temel taşlarından biri, yerel halkla samimi ilişkiler kurarak onların güvenini kazanma ve derinlemesine anlamaya çalışma

³³⁰ Bkz. "Kırgızlar Üzerine Notlar" adlı eseri. Bu çalışmada buna ilişkin örnekler mevcuttur.

³³¹ Farklı kaynaklarla karşılaştırma, Velihanov'un hemen her çalışmasında mutlaka kullandığı bir yöntemdir.

³³² Bkz. "Kırgızlar Üzerine Notlar" adlı eseri. Bu çalışmada buna ilişkin örnekler mevcuttur.

³³³ Dinara Duisebayeva, "Şokan Velihanov'un Eserlerinde "Mesken" ve "Aile", 244.

yaklaşımıydı. Bu yöntem, Ş. Velihanov'un veri toplama ve analiz süreçlerine değerli katkılar sağlamıştır.

Ş. Velihanov, saha araştırmaları sırasında yerel halkın günlük yaşamlarına katılarak, onların deneyimlerini doğrudan paylaşma amacı güderdi. Yerel halkla birebir görüşmeler yaparak sözlü gelenekleri ve hikâyeleri toplamıştır. Görüşmeler sırasında yerel halkın yaşam hikâyelerini, efsanelerini, halk hikâyelerini ve mitolojilerini dinlemiş ve kaydetmiştir.³³⁴ Bu yöntem, toplulukların değerlerini, inançlarını ve tarihlerini daha iyi anlamasına olanak sağlamıştır. Örneğin, bir köyün yaşam tarzını incelemek istediğinde, köy halkının günlük işlerine katılır, onlarla sohbet eder ve yaşam tarzlarına dair doğrudan gözlem yapardı. Bu tür katılımlar, yerel halkın yaşam tarzını daha derinlemesine anlamasına ve verileri daha zengin bir bağlam içinde yorumlamasına yardımcı olmaktadır. Bu samimi etkileşimler, Ş. Velihanov'un bilimsel çalışmalarını sadece dışarıdan bir gözlemci olarak değil, içeriden bir katılımcı olarak sürdürmesine olanak tanımıştır.

Ş. Velihanov, etnografik gözlem ve görüşmeleri kullanarak kültürel değişimleri izlemiştir. Özellikle modernleşme süreçlerinin yerel toplulukları nasıl etkilediğini incelemiştir. Bu değişimleri, geleneklerin nasıl adapte olduğunu, yeni kültürel öğelerin nasıl entegre edildiğini ve toplumsal yapıların nasıl şekillendiğini gözlemlemiştir.³³⁵ Topladığı etnografik gözlem ve görüşmeleri yazılı raporlar haline getirerek bilimsel topluluğa sunan Ş. Velihanov, bu yöntemle elde ettiği verileri sistematik olarak düzenlemiştir. Bu raporlar, Türkistan'ın etnik, kültürel ve toplumsal yapısını daha iyi anlamak isteyen araştırmacılar için önemli bir kaynak haline gelmiştir.³³⁶

2.4.1.6. Coğrafi ve Kartografik Gözlemleri

Ş. Velihanov'un coğrafi çalışmaları, coğrafya ve jeolojiye olan detaylı ilgisini yansıtmaktadır. Örneğin, bir bölgenin coğrafi yapısını incelemek istediğinde, sadece yüzeydeki özellikleri değil, aynı zamanda dağların, vadilerin ve platoların yapısını anlamaya çalışmıştır. Ayrıca, doğal kaynakların kullanımını incelemiş ve bu kaynakların nasıl şekillendirdiğini gözlemlemiştir. Bu gözlemler, coğrafi verilerin daha

³³⁴ Çocukluğundan itibaren sözlü eserleri kaydetme ve derleme çalışmalarına ilişkin Külliyyat'ta pek çok örnek mevcuttur.

³³⁵ Bkz. Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah* 4/83-114.

³³⁶ Velihanov'un seyahatleri sonrasında düzenlediği raporlar içerikleri itibarıyla resmi niteliklerinin ötesine geçmiştir.

derinlemesine anlaşılmasını ve coğrafi faktörlerin kültürel ve ekonomik alanlarda nasıl etkilediğini anlamasını sağlamıştır.

2.4.1.7. Dilbilimi ve Dilin Kültüre Yönüne İlişkin Tespitler Yapması

Ş. Velihanov'un dilbilim ve kültürel çalışmalarında, dilin ve kültürün birbirine nasıl derinlemesine entegre olduğunu gözlemlemiştir. Dilin sadece iletişim aracı olmadığını, aynı zamanda kültürel ifade biçimi olduğunu anlamıştır. Örneğin, bir dilin dilbilgisel yapısını incelediğinde, o dildeki ifade biçimlerinin nasıl yerel kültürün yansıması olduğunu gözlemlemiştir. Bu gözlem, dilin nasıl bir kimlik ve kültür taşıyıcısı olduğunu anlamasına yardımcı olmuştur.

2.4.1.8. Sanat ve El Sanatlarına Yönelik Tespitler Yapması

Ş. Velihanov'un detaylara olan odaklanması, sanat ve el sanatları alanında da kendini göstermiştir. Örneğin, yerel halkın geleneksel el sanatlarını incelemek istediğinde, sadece son ürünü değil, aynı zamanda kullanılan malzemeleri, teknikleri ve sembolleri de gözlemlemiştir.³³⁷Bu gözlemler, sanatın ve el sanatlarının yerel kültürün derinlemesine anlamlandırılmasına nasıl katkı sağladığını göstermiştir.

Ş. Velihanov'un bilimsel yöntemleri, çağının koşullarına rağmen oldukça ileri düzeydeydi ve bugünün modern bilimsel yaklaşımlarıyla benzerlikler taşır. Veri toplama, analiz etme ve yorumlama konusundaki titiz yaklaşımı, onun çalışmalarının bilimsel tutarlılığına katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda, yerel halkla kurduğu yakın ilişkiler ve gözlem yetenekleri, etnografik ve coğrafi verilerin anlamını derinlemesine anlamasına olanak tanımıştır. Onun metodolojisi, günümüzdeki araştırmacılara, bilimsel çalışmalarını zenginleştirmek ve derinlemesine anlamak için ilham kaynağı olabilir.

2.4.2. Ş. Velihanov'un Çalışmalarında Analiz ve Değerlendirme Yöntemleri

Ş.Velihanov'un bilimsel metodolojisinde, verilerin analiz edilmesi ve yorumlanması konusuna kısaca değinilmişti ancak konunun önemi ve Ş.Velihanov'un gerek bilim insanı kimliğinin gerekse bilime katkılarının daha iyi belirlenebilmesi amacıyla bu konuyu ayrıca değerlendirmek yerinde olacaktır. Bilimsel verileri analiz ve değerlendirme konusu aşağıdaki başlıklar altına değerlendirilecektir:

³³⁷ Özellikle Kaşgar seyahatinde sanat ve el sanatları ürünlerine yönelik pek çok gözlemi mevcuttur.

2.4.2.1. Toplumsal ve Kültürel Bağlamda Değerlendirme

Velihanov, toplumsal ve kültürel olguları değerlendirirken yerel halkın inançlarını ve kültürel özelliklerini dikkate alır. Örneğin, ritüellerin ve geleneklerin toplumsal bağlamını anlamak için yerel halkla etkileşimde bulunmuş ve onların görüşlerine yer vermiştir.

2.4.2.2. Karşılaştırmalı Yaklaşım

Velihanov, farklı bölgeler ve toplumlar arasında karşılaştırmalar yaparak ortak noktaları ve farklılıkları analiz eder. Bu yaklaşım, kültürel benzerlikleri ve etkileşimleri anlamak için kullanılır. Örneğin aynı inançların uygulandığı farklı bölgelerde farklı şekilde olduğu tespitini sıklıkla yapar.³³⁸

2.4.2.3. Tarihsel ve Coğrafi Bağlamda Analiz

Velihanov, gözlemlerini ve verilerini tarihsel ve coğrafi bağlamda değerlendirir. Böylece, olayların ve olguların nasıl geliştiğini ve mekânsal etkilerini anlamak için tarihsel ve coğrafi analizleri birleştirir. Özellikle etnografi ağırlıklı eserlerinde bu husus sıklıkla görülür. Örneğin, Kırgızlar Hakkında Notlar eserinde efsaneler ve coğrafya ilişkisine örnekler vermiştir.

2.4.2.4. Kişisel Deneyimler ve Duygusal Tepkilerin Yer Alması

Velihanov, eserlerinde kişisel deneyimlerine ve duygusal tepkilerine de yer verir. Bu husus, onun araştırmalarını daha samimi ve içten kılar. Örneğin, yerel halkın yaşam tarzlarına dair izlenimlerini ve duygusal deneyimlerini aktararak okuyucunun metne daha yakın hissetmesini sağlar.³³⁹

2.4.2.5. Kültürel Bağlamda Dil Kullanımı

Velihanov, eserlerinde yerel halkın dilini ve ifade biçimlerini kullanarak onların kültürel bağlamını yansıtmaktadır. Dil kullanımıyla, onların düşünce tarzını ve değerlerini anlamaya çalışır.

³³⁸ Din araştırmalarına yönelik çalışmalarında bu konuda pek çok örnek görülebilir.

³³⁹ Özellikle seyahat günlüklerinde okuyucuyla sohbet eder havada yazı üslubu oldukça belirgindir.

2.4.2.6. Bilimsel Dilin Kullanımı

Velihanov, eserlerinde bilimsel bir dil kullanırken, yerel halkın ifadelerini de aktarmak için çaba göstermektedir. Bu husus, onun eserlerinin hem bilimsel niteliğini korumasını hem de yerel kültürü yansıtmasını sağlar. Pek çok eserinde yerel halktan aldığı bilgileri değiştirmeden aynen aktardığı görülmektedir.³⁴⁰

2.4.2.7. Diğer Araştırmacıların Görüşleri ve Eserlerden Alıntılar

Velihanov, eserlerinde diğer araştırmacıların görüşlerine ve çalışmalarına da sıkça atıfta bulunur.³⁴¹ Çalıştığı alanlarla ilgili hem kişisel müktesebatının oldukça zengin hem de kaynak eser temini konusunda geniş imkânlarının olduğu anlaşılmaktadır. Bu husus, onun metodolojisinin ve düşünce tarzının diğer bilim insanlarının perspektiflerini de içermesini ve karşılaştırmalı analizlerde bulunmasına olanak tanımıştır.

Ş. Velihanov'un düşünce tarzı ve metodolojisi; gözlem, saha çalışmaları, karşılaştırmalı analizler, tarihsel ve coğrafi bağlamların birleşimini içerir. Ayrıca, eserlerinde yerel halkın yaşam biçimlerine duygusal bir yaklaşımda bulunur. Duygusal yaklaşımını, biraz kendi yaşadığı coğrafyanın insanlarıyla etkileşime girmesine bağlamak mümkündür. Bu bütüncü yaklaşım modern araştırmacılara, farklı disiplinlerden gelen bilgi ve perspektifleri bir araya getirerek daha kapsamlı sonuçlara ulaşma potansiyelini göstermektedir.

2.5. Ş.Velihanov'un Dünya Görüşü

Şokan, bilimsel ve sosyal çalışmalarında 19. Yüzyılın ikinci yarısının toplumsal anlayışına yakındı. Egemen ve sömürücü sınıflar tarafından ezilen Kazak köylü emekçilerinin amaç ve isteklerini destekledi. Egemen sınıftan gelmesine rağmen büyüdüğü ortamdan rahatsızlık duymuştu. Ş.Velihanov'un dünya görüşünün oluşumunun bir başka kaynağı da Kazak halkının asırlık kültürü, siyasi tarihi, kitlelerin özgürlük ve bağımsızlık mücadelesiydi.

Şokan Avrupa'yı sadece Rusya'da tanımadı, Batılı düşünürlerin aydınlanmacı eserlerini derinlemesine okumanın yanı sıra bizzat Londra ve Paris gibi Avrupanın en önemli şehirlerine gitmiştir. A.Y.Vrangel, "Gasfort ve Dostoyevsky'nin arkadaşı Velihanov ile

³⁴⁰ Bunda hem aldığı askeri eğitimin hem de çalışmalarında bilimselliği korumaya olan inancı etkilidir.

³⁴¹ Başka çalışmaya atıf yapma hemen hemen bütün eserlerinde mevcuttur. Bu, ayrıca döneminin bilimsel gerçekliklerini ne derece yakın takip ettiğini göstermektedir.

görüşme” adlı makalesinde Şokan’ı Paris’te gördüğünü anlatmıştır. Şokan, Londra’nın manzaralarını ve binalarını göremeden, hastalanıp geri döndüğünden bahsetmiştir. Nemli, sisli hava sağlığına zarar verdiği için dönmüştür. Musa’nın verdiği parası onun dönmesine tamamiyle yeterliydi. Bir başka mektupta planladıkları ikinci başkenti Paris’i ziyaret etmiştir. Oradan güvenli bir şekilde St. Petersburg’a dönmüştür. Paris’te ünlü yerleri ziyaret ettiğini, onlarla tanıştığını ve şehri birkaç kez ziyaret ettiğini yazmıştır. Şokan’ın Paris ziyareti 4 Kasım 1860’ta babasına yazdığı bir mektupta anlatılır.³⁴²

Ş. Velihanov, eserlerinde Kazak halkının sadece göçebeler grubuna ait olmadığını aynı zamanda tarım, mimari, el sanatları, ticaret ve geçmişte el yazması anıtların varlığını da yazmıştır. Toplumsal özünü uygarlığın tezahürlerini sistemleştirir. Bazı Avrupalı yetkililer, gezginler ve bilim insanları Kazak halkının göçebe yaşam tarzının dünya medeniyeti tarafından modası geçmiş olduğu konusunda spekülasyon yaptılar. Bilimsel gerçekliğe uymayan bu tür fikirleri zengin ayrıntılarla sert bir şekilde eleştirir ve tam tersine Kazak milletinin Dünya medeniyetinin ana özelliklerine sahip olduğunu belirtir. Velihanov’un çalışmaları, Edward Said’in "Oryantalizm" teorisine meydan okuyarak, Rus İmparatorluğu'nun ve daha sonraki Sovyet ve post-Sovyet dönemlerinde Türkistan’daki halkların kimliklerini güçlendirici bir araç haline gelmiştir. Ayrıca, erken dönem Rusça yazarlar, Rus İmparatorluğu ve sömürgeleştirilen halklar arasında sadece "aydın aracılar" olarak değil, aynı zamanda modern ulus kavramına ve siyasi tezahürlerine önemli katkılarda bulunmuşlardır.³⁴³

Velihanov'u yalnızca bir "aydınlatici" olarak tanımlamak, 19. yüzyıl yazarlarının bozkırı kültürel açıdan değersiz bir yer olarak betimlemesine aşırı bir değer atfetmek anlamına gelir.. Onu sadece imparatorluk ajanı, proto-milliyetçi veya Kazakların savunucusu olarak görmek eksik bir değerlendirme olur. Rus İmparatorluğu'nun Kazak soylu ve subayı olarak, iki kültürel alanda eğitim gören Velihanov, rolünde az çelişki bulmuş ve çalışmalarıyla her iki tarafı da desteklemiştir.³⁴⁴ Bailey, birçok araştırmacının Velihanov'u haksız yere "casus" olarak gördüğü yanılığını ele alır. Velihanov'un,

³⁴² “Şokan’ın Gizli Yolları”, Almatı Akşam Gazetesi, (8 Şubat 1999),9

³⁴³ Naomi Beth Caffee, *Russophonia: Towards a Transnational Conception of Russian-Language Literature*, (California, Los Angeles, Slavic Languages and Literatures, University of California, 2013.) Doktora tezi, Erişim tarihi: [10.08.2023]

³⁴⁴ Ian Wylie Cample, *Knowledge and Power on the Kazakh Steppe, 1845-1917* Michigan, ABD, University of Michigan, Doktora Tezi, 2011, 105, (Erişim Tarihi: 10.08.2022).

doğuştan gelen hakları kullanarak araştırma ilgi alanlarını sürdürdüğünü ve sadece kendi milleti hakkında gerçekleri dile getirmeye hakkı olan bir insan olduğunu vurgular. Bu perspektif, Velihanov hakkındaki dar görüşü sorgulayarak onun gerçek bilimsel araştırmaya olan samimi bağlılığını ön plana çıkarır.³⁴⁵

Şokan'ın milli kültürü ve maneviyatı yükseltmeye yönelik eserleri literatürde halen yerini korumaktadır. Şokan'ın kültürel çalışmalar alanında İslam'a özel bir ilgi gösterdiği görülmektedir. Yaşadığı yıllarda Çarlığın bir sömürge politikası aracı olarak Kazakistan'ı etkisi altında tutmak için çok sayıda Tatar ve Buhara imamlarını Kazak bozkırlarına gönderdiği bilinmektedir. Şokan böyle tek taraflı bir din politikasına karşı çıktı ve özellikle Kazak halkının gözünü açmak için daha fazla Rus- Kazak okullarının açılmasını istedi. Şokan, eserlerinde ilahi dinin ve şamanizmin köklerini ve bunların Kazak halkının manevi hayatındaki önemli rolünü göstermiştir. Şokan'ın İslam dini hakkındaki görüşleri 'Kazakların Şeceresi', 'Şona Batur', 'Bozkırdaki Müslümanlık Üzerine', 'Kazaklarda Şamanizmin Kalıntıları' ve daha pek çok eserinde açıkça yansıtılmaktadır. Şokan, bozkır sakinleri olarak özgürce yetiştirilen Kazak göçebelerinin kültürel, manevi ve dini ilkelerini anladı.

Ancak Kazakistan'ın modernleşmesinde Rusya'nın belirleyici rolünün tanınması, bu amaçla Ş.Velihanov'un halkının ulusal bağımsızlığını kaybetme olasılığına izin verdiği anlamına gelmemelidir. N.M.Yadrintsev'in belirttiği gibi, 'Şokan halkını, boyunu sevmeye devam etti. Hayalleri, Avrupa aydınlanmasını birleştirmek ve milliyetini korumaktı.'³⁴⁶

³⁴⁵ Bailey, S. C. M. (2009). A Biography in Motion: Chokan Valikhanov and His Travels in Central Eurasia. *Ab imperio*, 2009(1), 165-190, 180.

³⁴⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/190.

3. BÖLÜM: TARİH ALANINDAKİ ARAŞTIRMALARI

3.1. Tarih Alanındaki Çalışmaları

3.1.1. Abılay Han (Ebu'l-Mansur)³⁴⁷

Kazak tarihinin en önemli şahsiyetlerinden birisi ve Ş. Velihanov'un da atalarından olan Abılay Han'dan daha önce bahsedilmişti. Ş. Velihanov, Abılay Han'la ilgili ayrıca bir çalışma kaleme almıştır. Ş. Velihanov, atası Abılay Han dönemine ciddi anlamda ilgi göstermiş ve araştırmıştır.

3.1.1.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Bu çalışmanın tarih kaydı bulunmamaktadır. Çalışmada, Abılay Han'ın Sibirya'nın sultanı olarak Rus vakayinamelerinde³⁴⁸ yer aldığı belirtiliyor. Abılay Han, 18. yüzyılda yaşamış ve Orta Kırgız-Kaysak Hanlığı'nın lideridir. Ş. Velihanov, Abılay Han'ın dönemini inceleyerek, bu dönemin Kazak halkına barış ve huzur getirdiğini ifade eder. Abılay Han, Rusya ve Çin'in olası tehlikelerini sezmiş ve bu ülkelerle iyi ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Ayrıca Abılay Han'ın Congarlarla olan ilişkileri de araştırmının konularından biridir. Şokan'a göre Abılay, Congarların güçlerini azaltmak amacıyla onların iç çekişmelerini körüklemiş, zaman zaman bir tarafı, bazen de diğer tarafı desteklemiştir.³⁴⁹

Abılay, çocuklarına Çin ile sağlam iletişim kurmalarını, ancak aynı zamanda Rusya ile de iyi ilişkiler geliştirmeleri gerektiğini öğretmiştir. Abılay'a göre, Çin Hanlığı için bir tehdit oluşturmamakta, ancak Rusya'nın potansiyel bir tehlike olabileceğini düşünmüştür.³⁵⁰

Şokan'ın çalışmasına göre, Abılay'ın döneminde Kazaklar, henüz sömürgecilikten etkilenmemiş bağımsız ve özgür bir toplum olarak görülmektedir.. Kırgız-Kaysak kültüründe Abılay ile ilgili birçok efsane bulunuyor; 'Şandı Jorık', 'Korjın Kakpay' gibi

³⁴⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/119-124.

³⁴⁸ Belirli bir olayın veya olayın detaylarını içeren bir rapor veya kayıt.

³⁴⁹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/120.

³⁵⁰ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/121.

eserler, Abılay'ın kahramanlıklarını anlatmakta ve kuşaktan kuşağa aktararak unutulmaması sağlanmaktadır.³⁵¹

3.1.1.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Çalışma, 18. yüzyılda yaşamış Orta Cüz Kazaklarının hanı Abılay'ın hayatını ve liderliğini anlatmaktadır. Abılay, Kazak toplumunun zor zamanlarında liderlik yapmış, Rusya ve Çin gibi büyük güçlerle etkileşimde bulunmuş bir figürdür. Çalışmada, Abılay'ın savaşlardaki cesareti, politik manevraları ve Kazak halkı üzerindeki etkileri vurgulanmaktadır. Özellikle, Kazakların Rusya ve Çin ile ilişkileri ve bu dönemde yaşanan toplumsal değişimler üzerinde durulmaktadır.³⁵²

Kazak-Rus ve Kazak-Çin İlişkileri: Velihanov, Abılay'ın Rusya ve Çin ile olan ilişkilerini inceler. Abılay, Rus hükümetiyle sıkı bir iletişim içinde olmuş, aynı zamanda Çin İmparatorluğu ile de çeşitli anlaşmalar yapmıştır. Velihanov, Abılay'ın bu dış güçlerle olan diplomatik ilişkilerinin Kazak tarihi üzerindeki etkilerini analiz eder. Şokan'ın bu çalışmasına göre, Abılay döneminde Kazakların hala sömürgeciliğe maruz kalmamış bağımsız ve özgür bir halk olduğu görülmektedir.³⁵³

İslam ve Geleneksel İnançlar: Velihanov, Abılay'ın döneminde İslam'ın Kazak toplumuna etkisinin yanı sıra geleneksel inançların ve şamanist³⁵⁴ uygulamaların varlığını da ele alır. Bu dönemde İslam ve geleneksel Kazak inançlarının iç içe geçtiğini ve toplumsal yapıyı şekillendirdiğini belirtmektedir.³⁵⁵

Kazak Efsaneleri ve Müzik: Velihanov, Abılay'ın Kazak efsanelerinde ve halk müziklerinde nasıl bir kahraman olarak tasvir edildiğini detaylandırmıştır. Kırgız-Kaysaklarda Abılay hakkında pek çok destan bulunduğu tespiti de vardır: 'Şandı Jorık', 'Korjın Kakpay' gibi. Bu müzikler Abılay'ın kahramanlığı hakkında olup nesilden nesile unutturmamak için sürekli çalınmıştır. Abılay'ın savaşlardaki cesareti ve liderlik becerileri, Kazak halk müziğine ve destanlarına yansımıştır. Bu müzikler ve hikâyeler,

³⁵¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/124.

³⁵² Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,4/120.

³⁵³ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,4/121.

³⁵⁴ Şamanizm, insanların doğayla, ruhlarla ve manevi dünyayla iletişim kurmalarına ve etkileşimde bulunmalarına yardımcı olma amacı taşıyan inanç sistemidir.

³⁵⁵ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,4/122.

Abılay'ın kahramanlık ve liderlik özelliklerini yüceltir ve onun Kazak tarihindeki önemli rolünü vurgulamıştır.³⁵⁶

Ş.Velihanov, Abılay'ın hayatını ve etkilerini analiz ederken, Kazak tarihi, dini, etnografik ve folklorik unsurların birbiriyle nasıl iç içe geçtiğini ve Kazak toplumunun kimliğini nasıl şekillendirdiğini ortaya koymuştur. Bu analiz, Abılay'ın hem bir lider hem de bir kültürel simge olarak Kazak tarihindeki yerini belirginleştirir.

3.1.2. Kazak Hanları ve Sultanlarının Şeceresi³⁵⁷

3.1.2.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Ş. Velihanov'un 'Kazak Hanları ve Sultanlarının Şeceresi' başlıklı çalışması, Kazak hanları ve sultanlarının soyağaçlarına dair kısa notlar içeren birkaç tablodan oluşmaktadır. Bu soyağaçları, Kazak Hanı Barak'tan başlayarak onun soyundan gelenlerin, üç Kazak cüzünün atalarını kapsamaktadır. Ayrıca, Abılay Han'ın altı eşinden olan torunları ve Şokan'ın büyükbabası Vali Han'ın torunları hakkında bilgiler de yer almaktadır. Ş. Velihanov, bu tabloları derlerken edebi kaynakları ve kendi döneminde yaşayan hanlardan aldığı sözlü bilgileri kullanmıştır.

3.1.2.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Soyağaçları, Kazak toplumunun sosyal ve politik yapısının anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Hanların ve sultanların aile ilişkileri, güç ve nüfuzun nasıl aktarıldığını göstermektedir.

3.1.3. Kırgız (Kazak) Şeceresi³⁵⁸

Ş. Velihanov'un Kazak Hanlığı ve Kazak halkının kökenlerinin araştırılmasına katkısını bilim adamının bilimsel mirası temelinde 'Kırgız (Kaysak) Şeceresi', 'Büyük Cüz Kazaklarının Efsaneleri ve Masalları', 'Cungarya³⁵⁹ Denemeleri' ve diğer eserlerinde, bilim adamı bu zor, özellikle az çalışılmış sorunu çözmeye çalışmaktadır.. Ş. Velihanov 'Kazak halkı hiçbir zaman gerçek bir araştırmanın konusu olmadı' diye yakınmıştır.³⁶⁰

³⁵⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,4/123.

³⁵⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/183-188.

³⁵⁸ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/148-166.

³⁵⁹ Cungarya, Kuzeybatı Çin'de, Sincan'ın kuzeyini ifade eden coğrafi bir bölgedir.

³⁶⁰ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/388.

Ş. Velihanov, kısa ömrü boyunca araştırmacı olarak arkasında zengin bir miras bıraktı. 1855'ten 1856'ya kadar Batı Sibiryaya valisinin yaveri olarak, kroniklerde bulunduğu materyalleri farklı milletlerin yazılarıyla karşılaştırarak Kazakların soyağacını inceledi. Kazakların şeceresini konu alan bu çalışma onun ölümüyle yarım kalmıştır.

3.1.3.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Bu çalışma, Kazak boylarının ve hanlarının kökenleri, soy kütükleri ve etnik bağlantıları üzerine detaylı bilgiler içermektedir. Velihanov, bu çalışmasında Kazakların tarihsel gelişimini ve farklı boyların birbirleriyle olan ilişkilerini ele alır. Çalışmada, Kazakların farklı bölgelerdeki yerleşimleri, sosyal ve politik yapıları, boylar arasındaki ilişkiler ve klan hakları hakkında kapsamlı bilgiler yer almaktadır. Velihanov, bu soyağaçlarını tarihsel kaynaklar, edebi eserler ve sözlü tarihlerden derleyerek Kazak tarihi ve kültürüne dair derinlemesine bir anlayış ortaya koymaktadır.

3.1.3.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İلمي Tespitleri

Çalışmadaki ilmi tespitleri aşağıdaki başlıklar altında ele almak mümkündür:

Kazakların Kökenleri ve Etnik Karışımı: Ş. Velihanov, Kazakların kökenlerinin Türk Kıpçak ve Argın kabilelerinin birleşmesiyle oluştuğunu belirtmektedir. Bu birleşme, Hulagu döneminde gerçekleşmiş ve Kazakların Türk ve Moğol kökenlerinin bir karışımı olduğunu göstermektedir. Moğol etkisinin ağırlık kazandığı bu karışım, Kazakların kültürel ve etnik yapılarını belirleyen önemli bir faktördür.³⁶¹

Şokan Velihanov'un bu eseri, Kazakların Orta Çağ tarihini aydınlatmada kritik bir rol oynar. Velihanov, Kazakların boy yapısı ve bu boyların tarihine dair ayrıntıları ele almıştır. Yine, Kazak hanlıklarının nasıl kurulduğuna dair görüşlerini belirtirken, farklı boyların bir araya gelerek yeni bir politik yapı oluşturduğunu ve bu yapıların merkezlerinin Sarayışık, Taşkent ve Seyhun vadisi olduğunu anlatmıştır.³⁶²

Kazak Efsaneleri ve Kültürel Miras: Velihanov, Kazak efsanelerinin sadeliği ve açıklığına dikkat çekmekte ve bu efsanelerin tarihsel gerçeklikleri yansıttığını vurgulamaktadır. Efsaneler, Kazakların geçmiş yaşamları ve tarihsel olayları üzerine değerli bilgiler sunmaktadır ve Kazak kültürünün anlaşılmasında önemli bir rol

³⁶¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/149.

³⁶² Serubaeva, A. T., & Sarsambekova, A. S. (2013). A Contribution made by Shokan Ualikhanov to the History of Middle Ages in Central Asia. *Journal of Social Science Research*, 4 (1), 442-445, 444

oynamaktadır. Örneğin, çalışmada Abdullah Han'ın hikâyesi anlatılır.³⁶³ Bu hikâyede, cüzzamlı oğlu Alaşa'nın kovulması ve sonrasında Kazakların bağımsızlık ve kimlik arayışları içerisinde onu lider olarak kabul etmeleri detaylandırılır. Velihanov, bu hikâyenin, Kazakların ulusal kimliklerini ve toplumsal yapısını oluşturmadaki rolünü vurgulamaktadır.³⁶⁴

Velihanov ayrıca, Kazak efsanelerinin tarihi doğruluklarına ve onların halkın hafızasındaki yerine işaret etmektedir. Bu efsaneler, Kazakların tarihsel olayları anlamlandırmalarında ve kültürel kimliklerini sürdürmelerinde önemli bir yere sahiptir. Örneğin, Baimbet-Şal kolunun büyük büyükbabası Abılay Han'ın çağdaşı olan ve Kazakların kökenleriyle ilgili tüm efsaneleri bir araya getiren Şal Zır'ı gibi destanlar, Kazak tarihine ve kültürel mirasına ışık tutar.³⁶⁵

Kazakların Sosyal Yapısı ve Liderlik: Velihanov, Kazak reislerinin kendi klanlarının şeceresini bilmelerini ve halk hukukunu özenle incelemelerini belirtmektedir. Bu husus, Kazak toplumunun sosyal yapısını ve liderlik sistemini aydınlatmaktadır. Kazak toplumunda retorik beceri ve atasözleri bilgisinin önemi vurgulanmaktadır.³⁶⁶

Örneğin, Velihanov çalışmada, her saygıdeğer Kazak reisinin kendi klanının tüm şeceresini bildiğini ve iyi yetiştirilmiş ve terbiyeli bir insan olmak için hukuk bilgisiyle tanınan yaşlı ve saygın bir biyin (yaşlı danışman) rehberliğinde halkının hukukunu özenle incelediğini anlatmaktadır.³⁶⁷ Bu husus, Kazak toplumunda liderlerin ve reislerin, toplumun tarihi ve kültürel mirasına olan derin bağlılığını ve bu bilgilerin toplum içindeki sosyal statü ve nüfuz için önemini göstermektedir.

Ayrıca, Kazak toplumunda retorik becerinin ve atasözleri bilgisinin önemi vurgulanmaktadır. Velihanov, Kazak reislerinin retorik becerilerini geliştirmek için çok sayıda deyiş, atasözü ve mizahi hikâyeye ezberlediklerini ve bunları konuşmalarını süslemek için kullandıklarını belirtmektedir. Kendilerinden konuşmalarını sürükleyici ve ölçülü bir şekilde mizahi hale getirmeleri beklenir ki bu da Kazakların sevdiği bir şeydir.³⁶⁸ Bu husus, Kazak toplumunun sözlü kültürünün ve sözlü iletişimin öneminin

³⁶³ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/158.

³⁶⁴ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/158.

³⁶⁵ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/157

³⁶⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/157.

³⁶⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/157.

³⁶⁸ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/158

bir yansımasıdır ve Kazak liderlerinin toplum içindeki etkilerini ve iletişim becerilerini göstermektedir.

Kazak Hanları ve Sultanlarının Tarihi: Velihanov'un çalışmasında Kazak hanları ve sultanlarının tarihi hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Örneğin, Kazak hanlarından Alaşa'nın³⁶⁹ ve onun soyundan gelen liderlerin tarihi, Kazakların bağımsızlık ve kimlik arayışlarında önemli bir rol oynamıştır.

Kazak Aristokrasisi ve Sosyal Sınıflar: Velihanov, Kazak toplumunun 'Ak kemik' ve 'Kara kemik' olarak bölündüğünü açıklar. 'Ak kemik' olanlar, Kazak bozkırlarını fetheden Moğolların torunları ve Cengiz Han'ın torunu Juchi-Tokai-Timur'un soyundan gelen sultanlardır.

3.1.4. Ulu (Büyük) Cüz Kazakların Efsaneleri

Eser, aslında tamamlanmamış bir eser ama ilk kez Kazakların halk hikâyelerini, masallarını ve efsanelerini kayıt altına almaya çalışan biri oldu. G.N. Potanin'e göre Velihanov'un bu konuya ilgisi ilk kez Orenburg'daki Sibirya Askeri Okulu'nda okurken uyandı. Bu husus, onun bilimsel faaliyetinin en erken dönemindeki yaratıcı çalışma tarzını yansıtır ve Kazak hinterlandına³⁷⁰ ilk seyahatlerinin olduğu 1855 yılının başlangıcını ifade eder.

3.1.4.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Bu çalışma, Türkistan halklarının tarihine ve etnografyasına dair önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Bu eser, Ş. Velihanov tarafından derlenmiş olup, Kırgız-Kaysak toplumunun kökenleri, gelenekleri ve efsaneleri hakkında bilgiler içermektedir. Çalışma, Kırgız-Kaysak halkının kendini nasıl tanımladığı ve kendi kökenlerini nasıl gördüğü hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Cengiz Han çağında yaşamış Mayki Biy'in soyundan geldiklerini iddia etmeleri, bu topluluğun Moğollarla olan tarihi bağlantılarını ve kendi soylarına dair oluşturdukları mitolojiyi yansıtmaktadır. Eserde geçen üç Cüz'ün birleşmesi ve İşim³⁷¹ bozkırlarında kaybolan Nogaylar³⁷² hakkında

³⁶⁹ Alaş Han (Kazakça: Алаша хан veya Алаш хан)- Kazak mitolojisinde söylencesel hakan. Alaşa Han da denilir. Alaş boyunun kurucusu ve Kazakların atası olarak kabul edilir.

³⁷⁰ Genellikle bir şehir, liman veya ana yerleşim yerinin çevresinde bulunan, daha az gelişmiş veya daha az nüfusa sahip olan, kırsal veya geri kalmış bir bölgeyi ifade eden bir terimdir.

³⁷¹ İşim Nehri Kazakistan ve Rusya içinden akan nehirdir.

anlatılanlar, Kırgızların etnik ve sosyal yapılarının anlaşılması için de önemli bilgiler sunmaktadır.³⁷³ Ayrıca Nogay isminin kökenine ve kullanımına dair verilen bilgiler, dönemin sosyal sınıflandırma ve etnik aidiyet algılarını anlamak için kıymetlidir. Velihanov'un gözlemleri, bozkır göçebe Tatarları ile yarı yerleşik halklar arasındaki farkları ve bu farklılıkların toplumsal yapı üzerindeki etkilerini göstermektedir.

3.1.4.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Ş. Velihanov'un 'Ulu Cüz Kırgız-Kaysaklarının Gelenek ve Efsaneleri Hakkında Yazılar' başlıklı çalışmasında yapılan tarihsel çıkarımlar, Kazakların ve Kırgızların kökenlerine ve tarihsel geçmişlerine dair somut bilgiler sunmaktadır. Bu çalışma, çeşitli efsaneler ve gelenekler üzerinden Kazak ve Kırgız toplumlarının tarihsel gelişimini ve sosyal yapılarını aydınlatmaktadır.³⁷⁴

Kökenler ve Soyağaçları: Velihanov, Büyük Orda Kazaklarının kendilerini Moğol Cengiz Han'ın çağdaşı olan Mayki Biy'in soyundan gelen Uysunlar'ın torunları olarak gördüklerini belirtir. Bu husus, Kırgız ve Kazak topluluklarının kökenlerine dair önemli bir bilgidir. Uysunlar'ın Kazak tarihi ve kültüründe nasıl önemli bir yer tuttuğu bu efsanelerle anlaşılır.³⁷⁵

Kırgız ve Kazakların Kökenleri: Velihanov, Kırgız ve Kazakların kökenleri ve birliği hakkında farklı görüşler olduğunu belirtir. Bazıları, Kırgızların İsim bozkırlarında kaybolan Nogaylardan geldiğini söylerken, diğerleri atalarının karılarını sadakatsiz Çegen³⁷⁶ halkından çalıncaya kadar bozkırda dolaştıklarını ve Kırgız halkının bu karışımdan geldiğini iddia eder. Bu anlatımlar, Kazak ve Kırgız topluluklarının kökenleri hakkında çeşitli teorilere işaret eder ve bu toplulukların etnik ve kültürel geçmişlerini aydınlatmaktadır. Velihanov'un çalışmasında belirtildiği gibi, Kırgız ve Kazak topluluklarının kökenleri ve birliği konusunda farklı teoriler ve görüşler bulunmaktadır. Bu çeşitlilik, Kırgız ve Kazak toplumlarının kökenlerinin karmaşık ve çok katmanlı olduğunu gösterir.

³⁷² Nogaylar, başta Rusya'nın Kuzey Kafkasya bölgesi olmak üzere, Karadeniz kıyılarından Hazar Denizi'ne kadar geniş bir coğrafi alanda yaşamış Türk halklarından biridir.

³⁷³ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/168.

³⁷⁴ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/169.

³⁷⁵ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/170.

³⁷⁶ Kafkasya'nın kuzeydoğu kesiminde, Sunja ve Argun ırmakları civarında yaşayan yerli Kafkasya halkı.

Velihanov, bazı kaynakların Kırgızların İsim bozkırlarında kaybolan Nogaylardan geldiğini söylediğini belirtir. Bu teori, Kırgızların kökenlerinin Nogaylarla olan bağlantılarına işaret etmekte ve bu toplulukların tarihsel geçmişlerini anlamada önemli bir rol oynamaktadır. Nogayların tarihsel süreç içerisindeki göçleri ve etkileşimleri, Kırgızların etnik ve kültürel gelişimlerine dair önemli ipuçları sunmaktadır.³⁷⁷

Şokan Velihanov, Kazak ve Kırgızların etnik ve kültürel özelliklerini ayırt ederek, bu halkların devlet olarak tanınmasına önemli katkılar sunmuştur. O dönemdeki bazı bilim adamlarının göremediği etnik farkları belirginleştiren Şokan, halk kitlesinin tarih sürecindeki rolünü vurgulayarak tarihçi kimliğini ortaya koymuştur.³⁷⁸

3.1.5. XVIII. Yüzyıl Kahramanları Hakkında Tarihi Efsaneler³⁷⁹

Ş. Velihanov'un Kazak tarihi ile ilgili efsaneleri derleme fikri, Sibirya Askeri Okulu'nda eğitim aldığı dönemde, 1850'li yılların başlarında ortaya çıkmıştır. Velihanov, antik dönemlerden kalan bilgileri kullanarak Doğu'nun zengin ve eski tarihine ışık tutma niyetindeydi.

3.1.5.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Ş. Velihanov'un bu çalışması, Kazak halkının geçmişte yaşamış kahramanlarını, özellikle de Abılay Han ve onun döneminin olaylarını anlatmaktadır. Abılay Han, Kazak halkının önemli bir lideridir ve onun cesur kahramanlarıyla olan ilişkisi, savaşlar ve yönetim tarzı üzerinden incelenmiştir. Eserde ozan Buhar Cıray'ın Abılay Han'a verdiği öğütler ve onun kahramanlık efsaneleri öne çıkmaktadır. Ayrıca, hanın ahlaki kararları ve liderlik yetenekleri, ozanın dizeleriyle sembolize edilmiştir.³⁸⁰

Bu çalışma, Kazak tarihine ve kültürel kimliğine ışık tutması bakımından önemli bir eserdir. Velihanov'un bu efsaneleri toplaması ve kaydetmesi, o dönemin sosyal ve politik yapısını, liderlik anlayışını ve halkın liderlerine olan bağlılığını yansıtmaktadır.

Eser, ayrıca Abılay Han gibi tarihi figürlerin mitolojize edilmesi sürecini ve bu süreçte ozanların (akınların) rolünü de göstermektedir. Efsaneler, ozanların toplum üzerindeki etkisi ve liderlerin halk nezdindeki imajının şekillendirilmesindeki kilit rolünü

³⁷⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/171.

³⁷⁸ Kenan Koç, "İlk Kazak Bilim Adamı Şokan Velihanov", 371.

³⁷⁹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/186-192.

³⁸⁰ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/187.

vurgulayarak, ozanların hem moral hem de siyasi bir güç olarak nasıl işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.³⁸¹ Böylece, bu eser Kazak halkının kolektif hafızasında ozanların ve liderlerin nasıl yer ettiğini ve bu figürlerin halkın kimlik inşasındaki önemini de açığa çıkarmaktadır.

Velihanov'un eserinin değerlendirilmesi sırasında, efsanelerin tarihsel gerçeklikle süslenmiş hikâyeler olup olmadığı, yoksa gerçek olaylara dayanıp dayanmadığı sorgulanabilir. Efsanelerin tarihi ve kültürel bağlam içinde incelenmesi, bu sorulara cevap ararken, aynı zamanda Kazak halkının geçmişteki yaşam tarzını, dünya görüşünü ve sosyal yapısını anlamamıza katkı sağlayabilir. Velihanov'un bu efsaneleri kaydederek yaptığı katkı, Kazak tarihi ve kültürünün anlaşılmasında vazgeçilmez bir kaynak oluşturur ve tarih, etnografya ve ilgili diğer disiplinler için değerli bir araştırma malzemesidir.

3.1.6. Güney Sibirya Kabilelerinin Tarihi Üzerine Notlar³⁸²

Ş.Velihanov'un 'Güney Sibirya Kabilelerinin Tarihi Üzerine Notlar'adlı çalışması, Avrupa Rusyası'nın güneydoğu kesiminden tüm Sibiryaya kadar çeşitli yabancı halkların etnografya, dilbilim, arkeoloji ve tarih açısından incelenmesine yönelik bir bakış sunmaktadır. Velihanov, Fin, Türk ve Moğol kökenlerine sahip veya bu kökenlerin bir bileşimini içeren birçok farklı halkın bu bölgelerde dolaştığını, yerleştiğini veya göç ettiğini belirtmektedir. Ancak bu halkların yaşam tarzları, dilleri ve adetleri hakkında çok az bilgiye sahip olduğunu ifade eder.³⁸³

3.1.6.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Ş. Velihanov, Türkistan, Kazakistan ve Güney Sibirya'daki halkların tarihini ve etnografyasını detaylı bir şekilde incelemiş ve bu çalışmalarını 1850'li yılların ortalarında gerçekleştirmiştir. Bu eserlerinde, o dönemde Rus etnografya biliminin göçebe nüfus konusunda yeterince derinlemesine inceleme yapmaması sebebiyle oluşan eksikliği gidermeye çalışmıştır.

Velihanov, Avrupa Rusya'nın güneydoğu bölgesinden Sibiryanın geniş tundraları, ormanları ve bozkırları boyunca yayılan, yabancı olarak adlandırılan çok sayıda halkın

³⁸¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/248.

³⁸² Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,1/248-258.

³⁸³ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/252.

izini sürmüştü ve bu halkların Fin, Türk ve Moğol kökenlerine ya da bu etnik grupların bir karışımına ait olduğunu belirtmiştir.³⁸⁴ İmparatorluk Coğrafya Derneği bu halklar hakkında etnografik bilgi toplama çabasında olsa da, bu toplulukların yaşam tarzı ve dilleri hakkında genel bilgi eksikliği olduğunu vurgulamıştır. Velihanov, bu konuda yazılmış olan az sayıdaki detaylı makaleye işaret etmiştir.³⁸⁵

Güneydoğu Sibirya'da, Altay ve Yenisey bölgelerinde yaşayan Türk ve Moğol boylarının, bu bölgelerde Moğol-Türk kökenli halkların yaşam tarzı ve adetleri hakkında bilgi sunduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Sibirya'da bulunan akademisyen Castren'in çalışmalarına atıf yaparak, bu bölgelerdeki halkların Samoyed boyuna ait olduğunu ve Sayan Dağları'nın Finlerin kökeni olduğunu aktarmıştır. Velihanov, Fin, Türk ve Moğol kabilelerinin insanlığın gelişimi üzerindeki etkilerini ve dillerindeki ortak özellikleri incelemiştir.³⁸⁶

Velihanov ayrıca, halkın inançları ve dini ritüellerini tanıtan şiirler, Horılan, Mohsogol, Eberen-Emekşin gibi romantik eserler ve Kılınıh-hıs-batır'ın sevgisini öven Ogorodnikov'un Yakut dili üzerine notlarının önemini vurgulamıştır. Bu eserler, Velihanov'un Türkistan ve Sibirya halklarının dil, kültür ve tarihini anlamaya yönelik kapsamlı çalışmalarının bir parçasıdır.³⁸⁷

3.1.6.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İلمي Tespitleri

Velihanov, Güneydoğu Sibirya'daki Moğol-Türk boylarının Türk dilini ve adetlerini hala koruduğunu belirtir. Bu bölgeler, Türklerin ve Moğolların tarihî olarak kök saldıği alanlardır. Moğol filolog Castren, bu bölgelerde Türk ve Moğol kökenli halkları incelemiş ve ortak etkileri olduğunu öne sürmüştür. Velihanov, Fin, Türk ve Moğol kabilelerinin insanlığın gelişimi ve dilleri üzerinde etkileri olduğunu vurgular.³⁸⁸

Velihanov, Müslümanlığın halklar arasındaki milli kimliği ve milli benliği zayıflattığını öne sürer. Özellikle Kazan Tatarları ve Osmanlı Türkleri gibi grupların Müslümanlık altında milli kimliklerini yitirdiğini ve Araplaştığını iddia eder. Aynı

³⁸⁴ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/250.

³⁸⁵ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/251.

³⁸⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/253.

³⁸⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/257.

³⁸⁸ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/250.

zamanda, pagan kabilelerin milli kimliklerini ve dil özelliklerini daha iyi koruduğunu ifade eder.³⁸⁹

Ayrıca, Velihanov, Yakut ve diğer bazı halkların kendi orijinal edebiyatına sahip olduğunu belirtir. Yakut şiirleri ve halk hikâyeleri üzerine örnekler sunar. Ayrıca Türkçe, Moğolca ve Fince³⁹⁰ kelimeler arasındaki ilişkilere dikkat çeker. Bu dillerin benzerliklerinin araştırılması gerektiğini belirtir.

Ş.Velihanov, Türkçe ve Moğolca'nın yazımının zorluklarına dikkat çeker. Özellikle Rus alfabesinin bu dilleri doğru bir şekilde ifade etmekte yetersiz kaldığını ve bu nedenle bu dilleri iyi bilen uzmanların bu konuda çalışması gerektiğini belirtir.³⁹¹

Ş. Velihanov, coğrafi ve tarihsel araştırmaların bu bölgelerde yapılmasının önemine vurgu yapar. Özellikle Yenisey³⁹², Tomsk³⁹³ ve Irkutsk³⁹⁴ eyaletlerinin göçebe kamplarına yönelik ziyaretlerin tarihi açıdan büyük değer taşıyabileceğini ifade eder.³⁹⁵

Ş. Velihanov'un çalışması, Güney Sibirya'daki kabilelerin tarihi ve kültürel mirasına dair önemli tarihsel çıkarımlar içerir. Bu çıkarımlardan bazıları şunlardır:

Moğol-Türk Boyları ve Dilleri: Güneydoğu Sibirya'da, Altay ve Yenisey boyunca yaşayan Moğol-Türk boyları, Türk dili ve adetlerinin saflığını korumuşlar ve bu husus, bu halkların tarihini ve dilini öğrenmek için mükemmel bir fırsat sunmaktadır. Ayrıca, Fin, Türk ve Moğol dilleri arasındaki ilişkilerin, özellikle Türk ve Moğol dilleri arasında, bilim insanları tarafından kabul edildiği belirtilmektedir.³⁹⁶

Kırgızların Kimliği ve Kazak Adı: Kırgızlar kendilerine Kazak demekte ve bu kelimenin antik çağda 'özgür, serbest'anlamına geldiğini ifade etmektedir. Bu husus, Kırgızların tarihsel kimlikleri ve topluluklarındaki özgürlük anlayışı hakkında önemli bir bilgidir.

Dilin Önemi ve Karmaşıklığı: Çalışmada, Çikhaçev'in, çalışılan lehçelerden daha yerli olduğu düşünülen Çağatay dilinin Fince ve yaygın Türk-Moğol kelimelerin bir

³⁸⁹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/252.

³⁹⁰ Fince, Finlandiya'nın resmi dili olan ve aynı zamanda Finlandiya'da ve çevresindeki bölgelerde konuşulan bir Fin-Ugor dilidir.

³⁹¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/255.

³⁹² Moğolistan'ın dağlarından doğarak, Sibirya'nın çok büyük bir alanını sulayarak Kuzey buz denizi tarafındaki Kara Denizi'ne sularını boşaltan Yenisey Nehri'nin oluşturduğu bölüm.

³⁹³ Tomsk, Rusya'ya ait Tomsk Oblastı'nın yönetim merkezi ve şehridir. Tom nehri kıyısındadır. Tomsk, Sibirya'nın en eski şehirlerinden biri olarak kabul edilir.

³⁹⁴ Rusya'nın Irkutsk Oblastı'nın merkezi olan şehirdir.

³⁹⁵ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/256.

³⁹⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/257.

karışımından oluştuğu belirtilmiştir.³⁹⁷ Ayrıca, Türkçe harf seslerinin Rus alfabesinde ifade edilmesinin zorlukları ve dilin önemi vurgulanmaktadır.

Efsaneler ve Hikâyeler: Karagas³⁹⁸, Teleuts³⁹⁹, Kergits gibi halkların efsaneleri ve hikâyeleri de çalışmada yer almaktadır. Bu hikâyeler, bu halkların tarihsel gerçekliklerini yansıtan önemli unsurlardır.

Kırgızların Tarihi ve Kültürel Mirası: Velihanov, Kırgızların tarihi ve kültürel mirası üzerine çeşitli analizler yapmaktadır. Bu analizler, Kırgızların tarihsel önemini ve kültürel zenginliklerini göstermektedir.

Şiir ve Edebiyat: Kırgızlar arasında şiir ve edebiyatın önemi vurgulanmaktadır. Özellikle, ozanların tarihsel olayları nasıl ölümsüzleştirdikleri ve bu eserlerin toplumun manevi yaşamını nasıl yansıttığı üzerinde durulmaktadır.

3.1.7. Cungarya Denemeleri

3.1.7.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Ş. Velihanov'un 1860'da St. Petersburg'da yazdığı en önemli eserlerinden biri olan Semireçye⁴⁰⁰ topraklarından geçen ünlü Kaşgar⁴⁰¹ seyahatinin ilk aşamasını anlatan 'Cungarya Denemeleri' adlı çalışmasını tamamlamıştır.

3.1.7.2. Çalışmadan Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Ş. Velihanov'un 'Cungarya Denemeleri' adlı çalışmasında ele aldığı konular ve yaptığı tespitler aşağıdaki başlıklar halinde incelenebilir:

Cungarya'nın Faunası⁴⁰² ve Florası: Ş. Velihanov, Cungarya'nın zengin fauna ve florasını⁴⁰³, özellikle bölgedeki kuş ve memeli türlerini detaylı bir şekilde incelemiştir. Bölgenin ekolojik çeşitliliği ve kendine özgü türleri üzerinde durmuştur.

Cungarya'nın Coğrafi ve Tarihsel Önemi: Cungarya'nın tarihi, coğrafi ve kültürel önemi ele almış ve bölge halklarının geçmişine dair çeşitli efsaneleri ve hikâyelere yer vermiştir.

³⁹⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/250.

³⁹⁸ Karagaslar Sibirya'da yaşayan ve oldukça az sayıda olan bir Türk topluluğudur.

³⁹⁹ Rusya'nın orta güney bölgesindeki Kemerovo Oblastında yaşayan Türk halklarından biridir.

⁴⁰⁰ Semireçye, Rusya'nın Kugarchinsky Bölgesi eyaletine bağlı kırsal bir bölgedir.

⁴⁰¹ Kaşgar, Çin'de Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin batısında yer alan tarihi bir şehirdir.

⁴⁰² Fauna, belli bir bölgede yaşayan hayvanların tümüne verilen addır.

⁴⁰³ Flora bir ülke, bir bölge veya belirli bir yöredeki bitki, mantar ve bakteri türlerinin tümüne verilen addır.

Cungarya'nın Halkları ve Yerleşimleri: Ş. Velihanov, Cungarya'da yaşayan halkların tarihsel kökenlerini, etnografik özelliklerini ve yerleşim yerlerini incelemiş, bölgenin geçmişteki ve günümüzdeki yerleşim yerleri hakkında bilgi vermiştir.

3.1.8. Türkmenler⁴⁰⁴

Velihanov'un bu çalışması, dönemin Türkmen⁴⁰⁵ toplumunun sosyal yapısını, geleneklerini, yaşam tarzını ve ekonomik faaliyetlerini anlamak açısından kıymetlidir. Velihanov, hem bir gözlemci hem de analitik bir yaklaşım sergileyerek, Türkmenlerin göçebe hayatını, boyların yapılanmasını, sosyal hiyerarşiyi ve kabileler arası ilişkileri detaylı bir şekilde aktarmıştır. Ayrıca, o dönemde Türkmen toplumunun karşılaştığı sosyal ve ekonomik sorunlara, Rusya'nın bölgedeki politikalarının etkilerine ve Türkmenlerin genel olarak Türkistan'daki diğer halklarla ilişkilerine de değinmiştir.⁴⁰⁶

3.1.8.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Velihanov'un bu çalışması, dönemin Türkmen toplumunun sosyal yapısını, geleneklerini, yaşam tarzını ve ekonomik faaliyetlerini anlamak açısından kıymetlidir. Velihanov, hem bir gözlemci hem de analitik bir yaklaşım sergileyerek, Türkmenlerin göçebe hayatını, boy yapılanmasını, sosyal hiyerarşiyi ve kabileler arası ilişkileri detaylı bir şekilde aktarmıştır. Ayrıca, o dönemde Türkmen toplumunun karşılaştığı sosyal ve ekonomik sorunlara, Rusya'nın bölgedeki politikalarının etkilerine ve Türkmenlerin genel olarak Türkistan'daki diğer halklarla ilişkilerine de değinmiştir.⁴⁰⁷

3.1.8.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Ş. Velihanov'un 'Türkmenler' başlıklı çalışmasının tarih bilimine katkıları, Türkmen toplumunun tarihsel, etnografik ve kültürel yapısını detaylıca incelemesi ve bu alanlarda derinlemesine bilgiler sağlaması açısından önemlidir. Bu çalışmanın tarih bilimine somut katkıları aşağıda detaylandırılmıştır:

Etnografik ve Kültürel Detayların Belgelenmesi: Velihanov, Türkmenlerin yaşam tarzı, adetleri ve kültürel özellikleri hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Örneğin, Türkmen evlerinin temizliği ve iç mekân düzenlemeleri, milli desenli kilimlerin

⁴⁰⁴ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/155-157.

⁴⁰⁵ Türkmenler Türkistan'da bulunan bir Türk etnik grubudur.

⁴⁰⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/155.

⁴⁰⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/155.

kullanımı ve çadırlarda saklanan etlerin temiz örtülerle örtülmesi gibi kültürel detaylar⁴⁰⁸, Türkmen toplumunun günlük yaşamını ve estetik anlayışını aydınlatmaktadır.

Tarihi Yapılar ve Arkeolojik Buluntuların İncelenmesi: Velihanov, Mangışlak'ta⁴⁰⁹ bulunan tarihi eserleri ve kale kalıntılarını araştırmaktadır. Bu husus, bölgedeki tarihi savaş aletlerinin resimleri ve yazılı taşlar gibi arkeolojik buluntuların incelenmesi, Türkmenlerin tarihine ve bölgenin geçmişine dair önemli bilgiler sağlamaktadır.⁴¹⁰

Sosyal Yapı ve Toplumsal Dinamiklerin Ele Alınması: Velihanov, Türkmen toplumunun sosyal yapısını ve iç dinamiklerini incelemektedir. Örneğin, Goklander ve yamutlar köylerinin yerel törelerle yönetilmesi, Türkmenlerin hayvancılık ve tarım faaliyetleri, ipek böcekçiliği ve kilimcilik gibi el sanatları, toplumun ekonomik ve sosyal yapısına dair önemli bilgiler sunmaktadır.⁴¹¹

Ticari İlişkiler ve Yerel Yönetimle Etkileşimler: Türkmenlerin ticari faaliyetleri ve yerel yönetimlerle olan ilişkileri, bölgenin ekonomik tarihini ve siyasi yapılarını anlamada önemlidir. Örneğin, Japarbay boyunun petrol ve tuz ticareti yapması, bölgedeki ekonomik dinamikleri ve Türkmenlerin ticaretteki rolünü göstermektedir.⁴¹²

Sosyal Normlar ve Aile İlişkileri: Türkmenlerin evlilik adetleri, aile yapısı ve sosyal normları, toplumsal yapı ve gelenekler hakkında derinlemesine bilgi sunmaktadır. Örneğin, çocukların erken yaşta evlendirilmesi ve evlilik sonrası yaşanan sosyal dinamikler, Türkmen toplumunun aile yapısını ve sosyal değerlerine ilişkin bilgiler sunmaktadır.⁴¹³

3.1.9. Profesör N.İ. Berezin'in 'Han Yarlığı' Kitabına Notları⁴¹⁴

Ş. Velihanov'un "Profesör N.İ. Berezin'in 'Han Yarlığı Kitabına Notları" adlı çalışması, Altın Orda Devleti dönemine ait önemli bir han yarlığını (han fermanı) ele alır ve bu yönüyle Türk ve dünya tarihi için önemli bir kaynak niteliğindedir.

⁴⁰⁸ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/156.

⁴⁰⁹ Mangışlak Yarımadası Kazakistan'ın güneybatısında, Hazar denizi'nin doğu kıyısında bir bölgedir.

⁴¹⁰ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/156.

⁴¹¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/157.

⁴¹² Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/157.

⁴¹³ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/157.

⁴¹⁴ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/104-114.

3.1.9.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Çalışma, 1392'de Toktamış Han'ın tahttan indirilmesi ve onun çeşitli hükümdarlarla ilişkileri, ayrıca çalışmaların transkripsiyonu ve çevirisi üzerine yoğunlaşmıştır. Çalışmadaki belirli kısımlar, çeşitli kaynaklardan alınmış ve o dönemin sosyal ve siyasi durumunu, özellikle de Toktamış'ın tahttan indirilmesinden sonra Timur ile olan ilişkisini yansıtmaktadır.⁴¹⁵ Belgedeki boğa başı işareti ve altın mühürler gibi ayrıntılar, dönemin diplomatik ve resmi belgelerinin tipik özelliklerini yansıtmaktadır. Ayrıca, çalışmada, Moğolca, Arapça transkripsiyonlar ve oryantalist bilginlerin yorumlarına atıflarda bulunulmuştur.⁴¹⁶

3.1.9.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Velihanov'un, Berezin'in çalışmasına yaptığı notlar, arkaik kelimelerin çözümlenmesi ve anlamlandırılması konusunda önemlidir. Ortaçağ Türkçesi ve tarihi Türk dilleri üzerine çalışmalar için bu tür belgeler, dilin evrimi ve eski çalışmaların anlaşılması konusunda kilit rol oynamaktadır. Çalışma üzerindeki yorumlar, dönemin Türkçesinin ve yazı kültürünün anlaşılmasına ışık tutmaktadır. Kufi yazısı ile yazılmış ve altın harflerle süslenmiş bir mührün olması, dönemin sanatını ve el yazması kültürünü göstermektedir.

3.1.10. Türkistan Hanlıkları: Hive, Buhara, Hokand Hanlıkları ve Onların Rusyayla ilişkileri⁴¹⁷

3.1.10.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Ş. Velihanov'un bu çalışması, Türkistan hanlıkları ve Rusya arasındaki tarihsel ilişkilerin incelenmesi açısından tarih bilimine önemli katkılar sağlamaktadır.

3.1.10.2. Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Ş. Velihanov'un çalışması, Türkistan hanlıkları ve Rusya arasındaki tarihsel ilişkilerin incelenmesi açısından tarih bilimine önemli katkılar sağlamaktadır. Velihanov'un detaylı analizi, 18 Temmuz 1861 tarihli St. Petersburg raporlarında yer alan ve

⁴¹⁵ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/107.

⁴¹⁶ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/110.

⁴¹⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/181-183.

Orenburg bölgesi ile Batı Sibirya arasında uzanan bağımsız Türkistan hükümetlerinin Rusya ile olan karmaşık ticari ve siyasi ilişkilerini aydınlatmaktadır. Velihanov, bu ilişkilerin anlaşılmasının, Rusya'nın Türkistan'daki genişlemesi ve bölgesel politikalarının daha iyi kavranmasına olanak tanıdığını ifade etmektedir.⁴¹⁸

Velihanov'un tespitleri, Rusya'nın ekonomik ve askeri gücünün bölge üzerinde nasıl bir tehdit oluşturduğunu ve bu gücün, hanlıkların bağımsızlığını nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, İngiliz-Rus rekabeti ve bu rekabetin Türkistan'ın Batı pazarlarına açılmasına etkileri gibi konularda da derinlemesine bilgi sunarak, bölgenin küresel ticaretteki rolünün anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.⁴¹⁹

Velihanov'un bu eseri, Rusya'nın denizcilik alanındaki ilerlemeleri ve Amu Derya üzerinden gelişen ticaret yollarının bölge ekonomisi üzerindeki etkilerini belgeleyerek, Türkistan'ın tarihsel ekonomik dönüşümünü anlamada önemli bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. Müslüman tüccarlarla olan ticaretin ve Rusya'nın vergilendirme politikalarının incelenmesi, bölgede yaşayan farklı etnik ve dini grupların ekonomik etkileşimlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.⁴²⁰

Velihanov'un çalışmasının belki de en önemli katkısı, Kırgız bozkırlarında tarım ve hayvancılık alanlarında yaşanan gelişmeler gibi ekonomik değişimlerin detaylı bir şekilde incelenmesidir. Bu husus, bölgenin ekonomik tarihini yeniden değerlendirmek ve Rusya'nın bölgedeki politikalarının uzun vadeli etkilerini anlamak için önemlidir.

3.1.11. 1825 Tarihindeki Kaşgar Ayaklanması Hakkında Taslak Materyal⁴²¹

Çalışma, 1825 Kaşgar Ayaklanması hakkında ayrıntılı bilgiler içermekte ve Ş. Velihanov'un bu konudaki katkılarına yer vermektedir.

3.1.11.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Bu çalışma temel olarak; 1826 tarihli dışişleri raporlarını ve diplomatik yazışmaları içermektedir. Çalışmada, bölgeye gönderilecek temsilciler ve ayaklanmanın liderleri hakkında tartışmalar yer almaktadır. Bubennov isimli bir kişinin Kaşgar'a gönderilmesi,

⁴¹⁸ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/181.

⁴¹⁹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/182.

⁴²⁰ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/183.

⁴²¹ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/319-326.

görevlendirilmesi ve bölgedeki hareketleri detaylandırılmaktadır. Cihangir Hoca'nın⁴²² ayaklanmayı başlatması ve Çinlilere karşı savaş ilan etmesi ve ayaklanmanın yayılması ve etkilediği bölgeler detaylı bir şekilde ele alınmakta ve ayaklanmanın politik ve askeri yönleri, ittifaklar, savaşlar ve stratejiler üzerine analizler sunulmaktadır. Ayrıca bazı yerlerde Velihanov'un kendi notları ve yorumları da yer almaktadır. Ayaklanmanın sonuçları, bölge üzerindeki etkileri ve tarihsel önemi ve ayaklanmanın bölgedeki siyasi dengeler üzerindeki etkilerine değinilmektedir.⁴²³

3.1.11.2. Çalışmada Ş.Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Ş. Velihanov'un bu çalışmadaki önemli tespitleri şöyle sıralanabilir:

Coğrafi Düzeltmeler ve Terim Açıklamaları: Velihanov, Kaşgar'ın işgaline ilişkin olarak Kırgızların eylemlerini anlatırken coğrafi ve terimsel düzeltmeler yapmıştır. Örneğin, 'Sarikol'un Pamir'de bir yol olduğunu ve 'borç almak'anlamına gelen bir terimi açıklamıştır.⁴²⁴

Klan ve Grup Tanımlamaları: Velihanov, Hoca'nın yönetimini kurduğu dört bölgeye ilişkin bilgilerde Kırgız klanları ve grupları hakkında açıklamalar yapmıştır. Özellikle, Atantay ve Taylak biyelerinin ve Çurik klanının detaylarını düzeltmiş ve açıklamıştır.⁴²⁵

Askeri ve Stratejik Analiz: Velihanov, 1826 kışında her iki tarafın da saldırı hareketleri yapmadığına ve Çinlilerin sakin kaldığına dair notlar eklemiştir. Askeri hareketlerin yaz aylarında başlayacağı ve sert bir mücadele olacağı öngörüsünde bulunmuştur.⁴²⁶

Diplomatik ve Siyasi Eylemler: Velihanov, Cihangir'in çeşitli yerlere ajanlar ve elçiler göndererek Müslümanları davasına katılmaya çağırdığına ve 1826 yazında Kaşgar'a yaklaşımadan önce gerekli hazırlıkları yaptığına dair notlar eklemiştir.⁴²⁷

Bu notlar ve yorumlar, Velihanov'un olayların derinlemesine analizini ve tarihsel olaylara dair dikkatli gözlemlerini göstermektedir.

⁴²² Cihangir Hoca (1790 - 1828), Nakşibendi tarikatı Aktağ (Affakiyye)'a bağlı Hoca ailesinden Hoca Samırsak'ın oğlu.

⁴²³ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/323-326.

⁴²⁴ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/319.

⁴²⁵ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/326.

⁴²⁶ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/319.

⁴²⁷ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/326.

3.1.12. Hokandlılar'ın Çin ile Savaşı Hakkında Bilgiler-1830 Yılında Kaşgar'da.⁴²⁸

3.1.12.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Yaklaşık 6 sayfalık ve askeri bir rapor mahiyetinde olan bu çalışmada o dönem gerçekleşen Hokand- Çin Savaşı'na ilişkin şahitlikler, mektuplar ve gözlemleri içeren hususlar yer almaktadır. Velihanov'un çalışması, 1830 yılında Kaşgar'da Hokandlılar ve Çin arasında yaşanan savaşın detaylı bir analizini sunmaktadır. Makale, dönemin askeri hareketlerini, diplomatik ilişkilerini ve savaşın sosyal etkilerini ayrıntılı bir şekilde ele alarak, bu tarihi olayın kapsamlı bir resmini çizmektedir. Velihanov'un aktardığı bilgiler, bu dönemin siyasi ve askeri dinamiklerini anlamak açısından değerlidir ve Orta Asya'nın tarihi bağlamında önemli bir kaynak olarak kabul edilebilir.

3.1.12.2. Çalışmada Ş.Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Çalışmada, Ş.Velihanov'un aktardığı tarihi belge niteliğindeki belli başlı bilgiler şunlardır:

Hokandlılar ve Çin Arasındaki Çatışma: Hokandlılar, Çin'e karşı büyük bir orduyla savaş açmışlardır. Bu ordunun, Buhara ve Taşkent hanları tarafından desteklendiği ifade edilmektedir.

Bölgesel Hareketlilik ve Askeri Hazırlıklar: Velihanov, bölgedeki askeri hareketliliği ve hazırlıkları detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Örneğin, Çuguçak ve Kaşgar'da Çinlilerin ve Hokandlıların askeri faaliyetleri hakkında bilgiler vermektedir.

Salgın Hastalıklar ve İnsan Kayıpları: Çalışmada, Velihanov, savaş sırasında salgın hastalıkların yokluğunu ve bu dönemde yaşanan insan kayıplarını da belgelemektedir.

Diplomatik Hareketler ve İletişim: Velihanov, Çin ve Hokandlılar arasında yapılan diplomatik girişimler ve iletişimlerini de ele almaktadır.

3.2. Tarih Alanındaki Tespit ve Değerlendirmelerine Bütüncül Bakış

Ş.Velihanov çok yönlü bir araştırmacı olarak, çalışmalarının büyük çoğunluğunda bir eserde birden fazla araştırma alanı ile ilgili tespitleri olmuştur. Bu bölümde ele alınan eserler dışında pek çok eserinde tarihsel bilgiler ve tarih alanı ile ilgili değerlendirmelere yer vermiştir. Bu tespit ve değerlendirmelerin de gözden kaçmaması

⁴²⁸ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/349-354

ve bilim insanının tarih alanındaki tespit ve katkılarına yönelik bütüncül bir bakış sağlamak adına bu bölümde Ş.Velihanov'un tarih alanındaki diğer önemli tespit ve katkıları ele alınacaktır:

3.2.1. Bilimsel Dolaşıma Soktuğu Eserler

Ş.Velihanov'un Kaşgar seferinden dönüşte getirdiği değerli el yazması eserler arasında Muhammed Haydar Dulatî'nin 'Tarihî Raşidi', 'Doğu Türkistan'daki Hocalar Ailesinin Tarihi', 'Satuk Buğra Han Sultanın Hayatı' gibi eserler bulunmaktadır.⁴²⁹ Onun Kâşgar'dan getirip, Asya Kütüphanesine teslim ettiği el yazması eserler daha sonra diğer doğu bilimciler tarafından pek çok defa incelenmiş, bazıları farklı dillere tercüme edilerek basılmıştır.⁴³⁰

Velihanov, yine Cami'üt Tevârih adlı eserin önemli kısımlarını Rusça'ya çevirmiş ve açıklamalarda bulunmuştur. Eserin Kazak diline yakın olduğunu belirten Velihanov, müellifi Kadir Ali Beg'i Kazak olarak kabul etmiştir. Ayrıca, Kazak aydınları Muhtar Avezov ve A. Margulan, bu eserin Kazak dilinde yazılan ilk eserlerden biri olduğunu ve Kazak tarihi için son derece önemli olduğunu vurgulamışlardır. Bu eser, Altınordu, Akorda ve Deşt-i Kıpçak bölgesi hakkında nadir bir kaynak olarak, XIII-XVI. yüzyıllar arasında Orta Asya ve Kazak steplerindeki tarihi olayları ve Astrahan, Kırım, Kazan ve Kasım hanlıklarında hüküm süren hanedanların soy kütüklerini içermektedir. Celâyir boyundan Kadir Ali Beg tarafından Çağatayca yazılan bu eser, 20 Temmuz 1602'de tamamlanmış ve Rus Çarı Boris Godunov'a ithaf edilmiştir.⁴³¹

3.2.2. Buhara Emirliği, Hokand ve Hive Hanlıkları'na İlişkin Tespitleri

Ş.Velihanov, Türkistan hanlıklarına yönelik çalışmalarında arşiv belgelerine ve görgü tanıklarının ifadelerine dayanıyordu. Doğu Türkistan ve Kazakistan üzerine çok sayıda ve çoğu zaman önemli eserlerin aksine, Ş. Velihanov'un Türkistan hanlığı üzerine yazılarının çoğu ya Rus süreli yayımlarında (çoğu zaman yazarın adı bile olmadan) yayınlanan küçük makaleler ya da genellikle tasarladığı büyük eserlerden aldığı alıntılar

⁴²⁹ Ercan Yusupov, Podvig Şokana Velihanova Otkriyiye Kaçkarii, Kosta, Sankt-Petersburg, 2009. 20-25, akt. Lazzat Bazarbayeva, Şokan Velihanov (Eserleri), 15.

⁴³⁰ Shadiyeva, Şokan Velihanov'un Kâşgar Seyahati, 270,

⁴³¹ Fatih Ünal, "Türk Tarihinin Kaynaklarından Câmî'ü't-Tevârih ve Müellifi Kadir Ali Beg Hakkında", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 37, Erzurum (2008): 232

ve eskizlerdir.⁴³²Rusya'nın Türkistan'daki konumunu güçlendirmek için en önemli konulardan biri Buhara, Hive ve Hokand'ın istikrarlı durumuydu. Bu doğrultuda, bir dizi çalışmada Ş.Velihanov, bu devletlerin yöneticilerinin durumunu, yönetim sistemlerinin özelliklerini, yalnızca çağdaş dönemde değil, aynı zamanda Türkistan hanlıklarının siyasi gelişiminin düzenliliklerini anlamak için önemli tarihsel geziler de sağlayarak ayrıntılı olarak incelemektedir.

Hokand Hanlığı, hakimler tarafından yönetilen genel valiliklere (Valikhanov'un Rus askeri bölgelerine benzettiği) bölünmüştü. Çoğu zaman, hanın akrabaları veya yüksek saray ve askeri rütelere sahip en yakın ileri gelenler büyük bölgelerin başı oldular. Her hakimin sivil (sarkar) ve askeri (batır-başı) bölümlerde bir yardımcısı vardı. Buna ek olarak, sürekli iç çekişmelere rağmen, Hokand, komşu bölgelerdeki durumu izlemeye çalıştı ve özellikle yerel Müslüman nüfusun "kafir Çinli yetkililer" tarafından baskı altında tutulduğu bahanesiyle Doğu Türkistan (Kaşgarya) üzerinde kontrol iddia etti. Doğu Türkistan'ın 18. yüzyılın ortalarında Qing İmparatorluğu tarafından devrilen eski yöneticilerinin torunları olan Kaşgar Hocaları, Hokand hanlarına sığınmışlardır. Qing hanlarının Kaşgar tahtına talip olanları uzak tutması ve bir iktidar mücadelesi başlatmalarına izin vermemesine minnettar olan Qing yetkilileri, Hokand'a yıllık olarak gümüş ödedi ve tüccarlardan vergi toplayan bir Hokand yetkilisinin Kaşgar'da resmi olarak bulunmasına izin verdi. Bu ayrıcalıklara rağmen, Hokand hanları Hocaların birkaç isyanını desteklemiş ve hatta Qing yetkilileriyle olan mücadeleye doğrudan müdahale etmişlerdir.⁴³³ 1820'lerde ve 1830'larda Hokand Hanı kendisini, Rus İmparatorluğu'nun bir parçası olan Kazak Orta Cüz topraklarında yaşayanlar da dâhil olmak üzere tüm Kazakların "hamisi" ilan etti. Bu nedenle, 1835'te Taşkent'teki Hokand valisi, Rusya'yı Kazaklara vergi ve askerlik hizmeti dayatmakla suçladı. Rus yetkililerden ultiatom şeklinde "divanların kaldırılmasını" ve Rus yetkililerin Orta Cüz'den çıkarılmasını talep etti. Velihanov'un yararlandığı diplomatik yazışmalara göre, Rus yetkililerin bu tür ultiatomlara çok ölçülü bir şekilde yanıt vermeleri ve barış,

⁴³² R.Yu. Pocheekaev, "Ch. Ch. VelihanovO politicheskoy i pravovoy razvitiy Sredneaziatskikh khanstv v pervoy polovine XIX veka", Vostochny arkhiv № 2 (38), 2018.,15

⁴³³ R.Yu. Pocheekaev, "Ch. Ch. VelihanovO politicheskoy i pravovoy razvitiy Sredneaziatskikh khanstv v pervoy polovine XIX veka", 15

dostluk ve karşılıklı yarar sağlayan ticari ilişkileri sürdürme arzularını ifade etmekle yetinmeleri dikkat çekicidir.⁴³⁴

Rusya ile ilişkiler bağlamında, Ş. Velihanov notlarında ticaret ve gümrük vergilerinin ödenmesinde Rus ve yerel tüccarların eşit olmayan konumlarına defalarca dikkat çeker: Gayrimüslim tüccarlar hem ithal hem de ihraç edilen mallar için Müslümanlara kıyasla çok daha yüksek vergiler ödemek zorundaydı. Bu doğrultuda, Rus yetkililerin Buhara, Hive ve Hokand'daki yetkililerden ısrarla Rus tüccarların güvenliğini sağlamalarını ve Rusya'daki Orta Asyalı tüccarlara tanınan ayrıcalık ve avantajların aynısını onlara da tanımalarını talep ettikleri diplomatik belgeleri aktarır.⁴³⁵

3.2.3. Tarih Değerlendirmelerini Coğrafya, Arkeoloji, Folklor Gibi Farklı Bilim Dallarıyla Sentezleyerek Yapması

Şokan Velihanov, Kazakistan'ın tarihi ve coğrafi tarihinin kurucularından biri olarak adlandırılabilir. Çünkü onun coğrafi çalışmaları tarihsel verilerle uyum içinde sunulurken, tarihsel araştırmaları coğrafi verilerle birlikte farklılaşmaktadır. Çevrenin etkisini insan toplumunun gelişmesinde en önemli faktör olarak görür. Örneğin, Ş. Velihanov "Çin İmparatorluğu'nun Batı Bölgesi ve Kulca Şehri" adlı çalışmasında şunları söyledi: 'Tembelliğin değeri sadece sahralılar tarafından takdir edilebilir, sadece sahra halkı geleceği düşünmeden kedersiz yaşayabilir. Sadece sahra halkı kaygısız ve mutlu olabilir. Zevk barışı takdir edebilir.' diyerek doğal çevre ve coğrafi alanın her ulusun zihniyeti ve dünya görüşü üzerinde belirleyici bir etkisi olduğuna dikkat çekti. Yine Ş. Velihanov'un tarihi coğrafya alanındaki eserlerine bakılırsa sistematik ve karmaşık olduklarını görülebilir. İki bilim dalı adeta iç içe geçmiştir. Örneğin, bilim adamının "İli Bölgesinin Coğrafi Tasviri" adlı çalışmasını okurken, sunduğu tasvirin bu bölgeye yerel bir tarih gezisi olduğu izlenimini edinirsiniz.⁴³⁶ Ş. Velihanov, "Tarım Üzerine", "Kırgızlar Üzerine Notlar" adlı eserlerinde de ayrıntılı bir tarihsel, coğrafi, etnografik, arkeolojik perspektiflerin birlikte iç içe geçtiği görülür. Ş. Velihanov'un arkeoloji bilimine katkısına gelince, antik çağ anıtlarının onun üzerinde büyük etkisi

⁴³⁴ R.Yu. Pocheekaev, "Ch. Ch. VelihanovO politicheskoy i pravovom razvitiy Sredneaziatskikh khanstv v pervoy polovine XIX veka", 17

⁴³⁵ R.Yu. Pocheekaev, "Ch. Ch. VelihanovO politicheskoy i pravovom razvitiy Sredneaziatskikh khanstv v pervoy polovine XIX veka", 18

⁴³⁶ N.U. Shayakhmetov. "Şokan Velihanov'un Ğılımi Murasındağı Tarihi Geografiya Meseleleri", *Otan Tarikhy*. 4, (2007): 201-209

vardır. Özellikle Kazak topraklarında kent kültürünün varlığını, kışları yamaçlarda, sulama sistemlerini, Kazak halkının yarı yerleşik bir halk olduğu gerçeğini “Tarım Hakkında” adlı bilimsel eserinde yazmıştır. Ona göre, hasat XVII yüzyılda başladı. Dulat kabilesinden bir adam tarafından başlatıldığı söyleniyor. Ve bezelye, mercimek, keten vb. mahsul türleri Çin'den ithal edildi. Issık-Köl'de kaldığı süre boyunca, bilim adamı eski bir şehir kültürünün olduğunu ve sakinlerinin sulama sistemlerinin açık hendeklerde görülebildiğini yazdı. Bilim adamı, Orta Çağ'da İli vadisinde yerleşimlerin olduğu sonucuna vardı. Arkeolog Akademisyen KM Baipakov bölgede arkeolojik araştırmalar yapmış ve buralarda kent kültürünün varlığını kanıtlayarak Şokan'ı doğrulamıştır.⁴³⁷

Ş. Velihanov, Türkistan halklarının etnik tarihini incelemek için üç farklı kaynak kullanmıştır : Halk hikayeleri, Çin yazılı verileri ve Doğu ve Avrupalı bilim adamlarının yazılı verileri. Bilim adamı, ikinci ve üçüncü verilerin bilimde yaygın olarak kullanılmasından ve yalnızca halk masalları ve türkülerinin henüz keşfedilmemiş olmasından yakınmıştır.⁴³⁸

İkinci bölümde de anlatıldığı üzere, küçük yaşlardan itibaren Şokan, Kazak folkloru dinleyerek büyüdü. Köye sık sık gelen halk ozanları ve hikâye anlatıcılarının köyde büyük etkisi vardır. Şokan şiir örnekleri yazdı ve yüksek sesle ebeveynlerine okudu. Çocukken, daha sonra öğretmeni N.F. tarafından yazılan ‘Kozı Körpeş- Bayan Sulu’, ‘Er Kökşe’ şarkılarının çeşitli versiyonlarını yazdı. Ayrıca Ş. Velihanov'un Kazak soy kütüklerinin incelenmesindeki rolü de önemlidir. Şokan, pek çok çalışmasında şecereler hakkında bilgi verir. Şokan, genel olarak Türkistan halklarının tarihi eserlerini, kökenini, tarihi gerçekleri ve kültürel özelliklerini, ilahi kavramları, şamanik gelenekleri, kabile yapısını, inanç sistemini, efsanelerin içeriği, ünlüler, manevi değerler gibi birçok konuyu araştırdı. Ş. Velihanov, Kazak tarihi, yani Kazakların soy kütüğündeki "Kazak" kelimesinin kökeni ve kökeni, ortaçağ oryantalistlerinin eserleri, Batılı bilim adamları, Çin kaynakları, Rus kronikleri ve Rus oryantalistlerinin eserleri hakkında bilgi aradı. Kazak halkının kökenini, oluşumunu ve tarihini ne kadar aradıysa da kayda değer eserler bulamadı. Kazak halkının eski tarihinin araştırılmasına önemli

⁴³⁷ Zholdasbayev C. “Ş.Ş. Velihanov halkımızdın ulı arkeologı”, *Otan Tarikhy*. (2010) №3.- 189-196

⁴³⁸ V.P. Kurylev, Şokan Velihanov - etnograf // Ş. Velihanov ve modernite: Ş.Ş'nin doğumunun 150. yıldönümüne adanmış Bütün-Birlik Bilimsel Konferansı materyallerinin toplanması. Valihanova. - Alma-Ata: Nauka, 1988. - 320 s.

bir katkı sağlayan "Kazak Şeceresi" adlı eserini yazmaya iten husus bu durumdu. Bu eser, Kazak halkının tarihinin araştırılmasında önemlidir. Ve Ş. Velihanov ilk kez Tarihi Raşidi adlı eserden yararlanarak Kazak halkının etnogenez sürecinin son aşamasının bilimsel bir yorumunu yapabilmiştir.⁴³⁹ Tabii ki, Ş. Velihanov, Kazak halkının etnik tarihi hakkında ayrıntılı bilgi veremedi. Çünkü o zamanlar modern araştırmacıların sahip olduğu arkeolojik, etnografik ve yazılı verilere sahip değildi. Ancak, Ş. Velihanov, bilimsel keşiflerinin birçoğuyla o dönemin tarihçiliğine katkıda bulunmuştur.⁴⁴⁰ Ş. Velihanov'un Kazak halkının etnogenezine ve Kazak Hanlığı'nın oluşumuna katkısı, bilim adamının yaşadığı dönem bağlamında değerlendirilmeli ve o dönemdeki bilimin kazanımlarına yansıtılmalıdır.

Şokan Velihanov, Kazakların ve Kırgızların sözlü halk geleneklerini, yeni bir tür tarihsel veriyi bilimsel dolaşıma sokan ilk kişi oldu. Şokan Velihanov, Kazakların ve Kırgızların kökeni ve tarihini incelerken folklor örneklerini kullanır. "Edige" ve "Manas" destanının bir kısmını Rusça'ya çevirmiş ve bunları tarihi birer veri olarak kullanmıştır. Ş. Velihanov, tarihi şiirlerin, destanların tarihsel gerçeklikle ilişkisini, Kazak sözlü edebiyatının halk bilincindeki özel yerini derinden anladı. Şokan, bozkır destanlarının gerçekliğinin gerçek hayattan sapmadığını açıkça fark etti. Bu nedenle Kazak şiir ve destanlarının ilk koleksiyoncusu olarak tarihte ün kazandı.

Genel olarak, Kazakistan ve Orta Asya halklarının tarihi üzerine çalışmaları, bu halkların fiziksel ve siyasi coğrafyası, tarihi demografisi, ekonomik, ekolojik ve tarihi coğrafyası konularını kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Bilim insanının mirasının bugüne kadar toplandığı, sistemleştirildiği ve bilimsel dolaşıma sokulduğu bilinmektedir. Ancak, bilimsel bilginin sürekli geliştiği göz önüne alındığında, bilimsel miras her açıdan incelenmeye devam edecektir. Son yıllarda, tarih biliminin metodolojik çerçevesinin ve araştırma yöntemlerinin genişlemesi nedeniyle, Ş. Velihanov'un çalışmalarının yeni yönleri şüphesiz ortaya çıkacaktır. Aynı zamanda, bugün Orta

⁴³⁹ KD Masanov, "Şokan Velihanov – etnograf", Ş. Velihanov ve modernite: Ş.Ş'nin doğumunun 150. yıldönümüne adanmış Bütün-Birlik Bilimsel Konferansı materyallerinin toplanması. Valihanova. - Alma-Ata: Nauka, 1988. - 197

⁴⁴⁰ KD Masanov, "Şokan Velihanov – etnograf", Ş. Velihanov ve modernite: Ş.Ş'nin doğumunun 150. yıldönümüne adanmış Bütün-Birlik Bilimsel Konferansı materyallerinin toplanması.. - Alma-Ata: Nauka, 1988. - 199

Asya'da bağımsız Kazakistan'ın jeopolitiği için Şokan'ın eserlerinin yeniden incelenmesi bu açıdan da gereklidir. ⁴⁴¹

3.2.4. Ş.Velihanov ve Mitolojik Biliş

Rus bilim adamları gibi, Şokan da mitolojik bilişin folklorun gelişimindeki rolünü inkâr etmedi. Halk gelenekleri, inançları, efsaneleri ve gerçek hikâyelerden bahsederek bunları mitolojik terimlerle ilişkilendirerek bilimsel bir görüş ifade etmiştir. “Herhangi bir mitoloji, insanın hayal gücünden ortaya çıkar. Doğa olayını anlamayan insanlar, onu farklı mitler aracılığıyla anlamaya çalışırlar. Daha sonra insanlar doğaya hâkim olduklarında ve onun fenomenini anladıklarında, bu mitler ortadan kalktı” diye düşündü Şokan⁴⁴², tek bir insan veya hayvanlarla ilgili mitolojik efsanelerde insanın ortaya çıkış nedeninin gösterilmesinin mitolojik yorumlama olgusu olduğuna inanıyordu. Örnek olarak, birçok etnogenetik efsanenin ve gerçek hikâyenin temeli olan atalarla ilgili mitolojik kavramdan, yani “atalar kültü”nden bahsetti. Örneğin, “Ulu Cüz Kazaklarının efsaneleri”, “Kazak Şeceresi”nde Kazak halkının ortaya çıkışlarını “Alaş”, “Alaşa” ve “Kırgızlarla İlgili Notlar”da Kırgızlarla ilgili mitlerle bağladığına dikkat çeker.⁴⁴³

Mitolojik bilişte, insanlar hayvanlardan herhangi bir kutsal gücün sonucu olarak ortaya çıktıklarını düşündüler. Örneğin Eski Türkler zoogenetik efsanelerine göre kurtlardan çıktıklarını düşündükleri için kurtları kutsal sayıyorlardı. Kuzey Sibiryalı halkı, Mors Ana'dan geldiklerini düşündüler.⁴⁴⁴ Şokan, “Kırgızlarla İlgili Notlar” adlı eserinde, Kırgızların bir kabilesinin kendilerini bir geyikten ortaya çıktığını düşündüklerinin altını çizdi. Çalışmasında bu efsane hakkında yazdı. Ayrıca Kırgızların “Kızıl Köpek”ten türediği ile ilgili bazı efsaneler de yazmıştır.

Şokan, bu mitlerin folklorun görünümü üzerinde etkili olduğu konusunda ısrar etmemiş, ancak mitolojik bir folklor olarak ulusal bir görüşün gelişmesinde oynadığı rolün altını çizmiştir. Başka teorisyenlerle karşılaştırıldığında Şokan'ın mitolojik teori hakkındaki görüşünde kendine özgü bir özelliği vardı. Herhangi bir mitolojik efsaneyi, onları tarihi gerçeklerle karşılaştırma açısından inceledi. Onun Kırgız halkının ortaya çıkışıyla ilgili mitleri Çin kroniklerinin tarihi notlarıyla karşılaştırma girişimlerinden veya Issık-

⁴⁴¹ . N.U. Shayakhmetov. “Şokan Velihanon’un Gölümü Murasındağı Tarihi Geografiya Meseleleri”, 208

⁴⁴² Z.Smagulov, K.Kalybekova, “Sh. Ualikhanov and The Mythological School of Literary Studies”, Scientific Collection «Interconf» | № 3(36), 727

⁴⁴³ Z.Smagulov, K.Kalybekova, Sh. Ualikhanov and The Mythological School of Literary Studies, 727

⁴⁴⁴ Z.Smagulov, K.Kalybekova, “Sh. Ualikhanov and The Mythological School of Literary Studies”, 728

Köl'ün ortaya çıkışıyla ilgili efsaneyi tarihi gerçeklerle karşılaştırma girişimlerinden görülebilir.⁴⁴⁵

⁴⁴⁵ Z.Smagulov, K.Kalybekova, "Sh. Ualikhanov and The Mythological School of Literary Studies", 728

4. BÖLÜM: DİĞER ALAN ARAŞTIRMALARI

4.1. Etnografya ve Folklor Alanlarındaki Araştırmaları

M. Şakir Ülkütaşır'a göre, Folklor genel olarak sözlü halk edebiyatı, halk musikisi, halk teması, halk gelenek ve inançları gibi tamamen fikri ve manevi tezahürleri içeren bir bilimdir. Düğün, bayram, cenaze, kandil, çocuk gibi halk gelenekleri; cin, peri, büyü, afsun, muska gibi unsurlara inanma şeklinde tezahür eden bütün halk inançları ile türküler, maniler, bilmeceler, oyunlar, masallar, menkıbeler, deyimler ve atasözleri, Folklorun konusu içerisinde yer alır.⁴⁴⁶Bu açıdan bakıldığında temelde Ş.Velihanov'un hemen hemen bütün eserlerinde folklor unsurlarına rastlamak mümkündür.

4.1.1. Ulu Cüz Kırgız-Kaysakları Hakkında⁴⁴⁷

Ş.Velihanov'un 'Ulu Cüz Kırgız-Kaysakları Hakkında' çalışması, 19. yüzyılın ortalarında Kazak boylarının sosyal, askeri ve ekonomik durumlarına ışık tutan tarihsel değeri bulunan önemli bir çalışmadır.

4.1.1.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Tarihsel Bağlam: Çalışmanın yazıldığı dönem, Çarlık Rusyası'nın İli bölgesindeki etkinliğini arttırdığı bir döneme denk gelmiştir. Bu husus, çalışmanın yazıldığı zamanın siyasi ve kültürel etkileri hakkında bilgi sağlar. Örneğin, Verniy'nin kuruluşu ve bölgenin coğrafi tasviri,⁴⁴⁸ dönemin siyasi stratejilerinin bir parçası olarak ele alınabilir.

Kültürel ve Sosyal Yapı: Dulat, Calayır, Alban ve Suan gibi Ulu Cüz kabilelerinin yaşam tarzları, sosyal yapıları ve göçebe kültürleri çalışmada anlatılmaktadır.⁴⁴⁹

Ekonomik Durum ve Askeri Güç: Dulat Kazaklarının diğer kabilelerden daha güçlü ve zengin olduğu, vergi ödemeleri ve hanlıklarla olan ilişkileri gibi ekonomik ve askeri detaylar, o dönemin ekonomik ilişkilerini ve güç dengelerini anlamak için önemli öneme sahiptir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ Bircal Kalaycı, Halk Bilimi/Folklor Tarihsel Süreç, Kafkas Üniversitesi, Erişim tarihi: 23.07 2023

⁴⁴⁷ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/ 273-276.

⁴⁴⁸ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/ 273.

⁴⁴⁹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/ 273-276.

⁴⁵⁰ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/ 275.

Coğrafi Bilgiler: İli⁴⁵¹ ve Türgen nehirleri boyunca yerleşimler, su kaynaklarının akış yönleri ve Issık-Köl'ün⁴⁵² coğrafi tasvirleri⁴⁵³, bölgenin fiziki coğrafyasını ve doğal kaynaklarının kullanımını anlamak açısından değerlidir.

Etnografik ve Antropolojik Durum: Çalışmada, Kazak ve Kırgız boylarının adlarının geçmesi, dönemin etnografik yapısına dair bilgiler sunmaktadır. Bu husus, bölgedeki etnik grupların kökenleri ve göç hareketleri hakkında araştırmalar için bir temel oluşturabilir.

4.1.1.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Şokan Velihanov'un 'Ulu Cüz Kırgız-Kaysakları Hakkında'adlı çalışması, İli Bölgesi ve orada yaşayan Kazak boyları üzerine önemli bilgiler sunmaktadır. Çalışma, bölgede kurulan müstahkem bir yer olan Verniy'in kurulduğu döneme ait bir dizi coğrafi ve sosyo-kültürel incelemeyi içermektedir. Bu notlar, bölgenin ve burada yaşayan Kırgız boylarının, özellikle Ulu Cüz kabilelerinin sosyal yapısı, ekonomik durumları ve politik etkileri hakkında değerli bilgiler içermektedir.

Velihanov, Dulat, Calayır, Alban ve Suan kabilelerinin yaşam tarzları, göçebe kültürleri ve bölgedeki etkileri üzerine odaklanmaktadır. Özellikle, Dulat ve Alban kabilelerinin İli ve Türgen nehirleri boyunca yarı göçebe bir hayat sürdürdükleri, vergi ilişkileri ve Çin ile olan bağlantıları üzerine detaylı bilgiler sunmaktadır. Dulatların sayıca ve askeri güç olarak diğer kabileleri geride bıraktığı, ekonomik zenginlikleriyle öne çıktıkları belirtilmektedir.⁴⁵⁴

Çalışmanın değerlendirilmesinde, Ulu Cüz kabilelerinin diğer cüzler karşısındaki üstün durumu ve bazı hanlıkların bu kabilelerden duyduğu korkuya dair bilgiler dikkat çekicidir. Ayrıca, Issık-Köl'un coğrafi özellikleri ve bölgenin su kaynaklarının tasviri, bölgenin doğal kaynakları ve ekolojik durumu hakkında önemli veriler sunmaktadır.⁴⁵⁵

Velihanov'un çalışması, bölgenin tarihi ve etnografyasını anlamak için önemli bir kaynak olarak kabul edilebilir. Bu çalışmanın, hem tarihsel hem de antropolojik açıdan bölge hakkında kapsamlı bir perspektif sunduğu, 19. yüzyılın ortalarında Türkistan'ın sosyal ve politik yapısını daha iyi anlamak için önemli bilgiler içerdiği söylenebilir.

⁴⁵¹ İli, Türkistan'da Kazakistan ve Uygur Özerk Bölgesi'nin batı bölümlerinden geçen bir nehirdir.

⁴⁵² Kırgızistan'ın kuzey doğusunda, Kazakistan sınırına yakın bir bölgedir.

⁴⁵³ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/274.

⁴⁵⁴ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/274.

⁴⁵⁵ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/275.

Aynı zamanda, Rus İmparatorluk Coğrafya Derneği ve Rusya Bilimler Akademisi arşivlerinde korunması,⁴⁵⁶ eserin tarihi değerinin ve bilimsel öneminin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Son olarak, bu çalışma aynı zamanda söz konusu dönemde Rusya'nın Türkistan'daki ilerleyişinin ve bölge üzerindeki etkisinin bir yansıması olarak da okunabilir. Bölgedeki etnik grupların detaylı tanımlamaları ve sosyal yapıları, Çarlık yönetiminin bölgeyi nasıl algıladığı ve yönetmeye çalıştığı hakkında ipuçları vermektedir.

4.1.2. Kırgız-Kazak Barutunun Bileşenleri⁴⁵⁷

Şokan Velihanov'un 'Kırgız-Kazak Barutunun Yapısı'adlı çalışması, bozkır koşullarında barut yapım teknikleri üzerine bir inceleme sunmaktadır. Bu çalışma, Kırgız ve Kazak halklarının barut üretimi için gerekli olan güherçile, kömür ve kükürt gibi bileşenleri nasıl elde ettikleri ve bu süreçte karşılaştıkları zorluklar hakkında değerli bilgiler içermektedir.

4.1.2.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Çalışma, güherçilenin eski kışlık yerleşimlerin gübresinden veya eski Kalmuk höyüklerinden toplandığını belirtmesiyle başlar. Kazak aydın, barutun ana bileşenleri hakkında sadece teknik bilgiler aktarmakla kalmıyor, aynı zamanda bu bileşenlerin nasıl elde edildiği, hangi koşullar altında işlendiği ve çeşitli topluluklar arasındaki ticari ilişkiler hakkında da detaylı bilgiler sunmaktadır. Bu durum, çalışmanın sadece bir kimyasal sürecin açıklamasından ziyade, o dönemdeki sosyo-ekonomik ve kültürel dinamiklerin de bir yansıması olduğunu göstermektedir.

4.1.2.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Çalışmada ateşli silahlarda kullanılan barutun yapım aşamalarının detaylı bir şekilde anlatılması, teknolojik uygulamaların yanı sıra dönemin teknik bilgi ve beceri seviyesini de gözler önüne sermektedir.

Çalışmanın bir başka önemli yönü ise, barut yapımında kullanılan malzemelerin ticaret yoluyla nasıl elde edildiğidir. Rus kükürtünün Tatar tüccarlar aracılığıyla

⁴⁵⁶ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/388.

⁴⁵⁷ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/183-184.

getirilmesi,⁴⁵⁸ o dönemdeki ticaret ağlarının karmaşıklığını ve bu malzemelerin stratejik önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, yerel malzemelerle dışarıdan gelen malzemeler arasındaki kalite farklılıkları, dönemin ticaretinde kalite kontrolünün ve malzeme bilgisinin ne kadar önemli olduğunu da göstermektedir. Sonuç olarak, Velihanov'un bu çalışması, belirli bir coğrafya ve döneme ait bilgi ve uygulamaların, geniş bir tarihsel ve kültürel perspektiften nasıl incelenebileceği konusunda değerli bir kaynak olarak kalmaya devam edecektir.

4.1.3. Tarım Hakkında⁴⁵⁹

Şokan Velihanov'un 'Tarım Hakkında'adlı çalışması, Kırgız-Kazak topluluklarının tarımsal uygulamaları üzerine değerli bir tarihsel kaynak olarak görülebilir. Eserde, tarımsal üretim teknikleri, ürün çeşitliliği, ekim ve sulama yöntemleri ile hasat süreçlerine dair detaylı bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler, Kazak topraklarının verimliliği ve tarım yapma kolaylığını vurgulayan gözlemlerle desteklenmiştir.

4.1.3.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Ş. Velihanov'un 'Tarım Hakkında' eseri, Kırgız-Kazak topluluklarının tarımsal geçmişi ve teknolojik uyum süreçleri hakkında önemli bir tarihsel belge niteliğindedir. İklim, coğrafya ve sosyoekonomik koşulların tarımsal uygulamalar üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde ele alarak, bölge halkının yaşam tarzını ve kültürünü anlamamıza katkı sağlamaktadır.

Velihanov'un gözlemlerinde, Kazakların kullandığı basit tarım aletlerinin, Sibiry'a da kullanılanlarla kıyaslandığında daha ilkel olduğuna dikkat çekilmiştir. Özellikle, toprağın yumuşaklığının basit bir demir parçası ile işlenebileceği belirtilmiş,⁴⁶⁰ bu durum bölgenin toprak yapısının ekime ne kadar uygun olduğunu göstermektedir.

Velihanov ayrıca, Büyük Orda'da darı yetiştiriciliğinin önemine ve süt ürünlerinin azlığına bağlı olarak darının beslenmede nasıl bir rol oynadığına değinmiştir.⁴⁶¹ Bu husus, beslenme alışkanlıkları ve tarımsal tercihler açısından önemli bir gözlem olup, o

⁴⁵⁸ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/ 183.

⁴⁵⁹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/184-188.

⁴⁶⁰ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/184.

⁴⁶¹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/185.

dönemdeki sosyoekonomik şartları ve iklim koşullarının tarımsal faaliyetlere etkilerini anlamada yardımcı olabilir.

XVII. yüzyıldan itibaren Büyük Orda'da ekilebilir tarımın varlığı ve bölgeye getirilen çeşitli tohumlar, o dönemdeki kültürel ve ticari etkileşimleri göstermesi açısından dikkate değerdir.⁴⁶² Buğday, darı, mercimek ve susam gibi ürünlerin ekimi, bölgedeki tarımsal çeşitliliği ve dışa açıklığı göstermektedir.

4.1.3.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Bu çalışma, Kırgız-Kazak tarım pratikleri ve tarihi hakkında önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserde, Kazakların tarım teknikleri, toprak durumu, ekim yöntemleri, ürün çeşitliliği ve sulama teknikleri gibi konularda detaylı bilgiler verilmektedir.⁴⁶³ Velihanov, toprağın yumuşaklığını ve işlenme kolaylığını, bölge için özelleşmiş tarım araçlarını ve sadeleştirilmiş saban tasarımlarını vurgulayarak, bölgesel tarım yöntemlerinin uyumunu ve yenilikçi anlayışı ifade etmektedir. Aynı zamanda, Kırgız-Kazakların çekilir tip sabanlardan çekindikleri ve bu aletleri nasıl kullanacaklarını bilmedikleri noktasına değinerek, teknolojik uyum sürecinde yaşanan zorluklara da işaret etmektedir. Ayrıca, bölgede XVII. yüzyıldan itibaren tarımın yapıldığını ve buğdayın Kaşgar'dan getirildiğini belirtmektedir.⁴⁶⁴ XIX. yüzyılda bölgede ekilen ürünlerin çeşitliliği ve ithal edilen yeni ürünler, tarımsal çeşitliliğin ve dış ticaretin önemini göstermektedir.

Velihanov'un sulama teknolojilerine dair yaptığı tespitler, Kazak tarımının gelişiminde önemli bir yer tutmaktadır. Parsellenmiş topraklarda yapılan sulu tarım, basit sulama yapıları ve Taşkent'ten getirilen sulama teknikleri, bölgenin tarımsal yöntemlerinin gelişimine işaret etmektedir. Su kaldırma mekanizmaları ve sakiye gibi yeniliklerin tarımı nasıl etkilediği ve yaygınlaştırdığı⁴⁶⁵ da bu çalışmanın kapsamındadır.

⁴⁶² Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/186.

⁴⁶³ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/187.

⁴⁶⁴ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/187.

⁴⁶⁵ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/187.

Bulut ve Can (2021), çalışmalarında bu eserden çeşitli bilgileri aktardıktan sonra Kazak toplumunda tarımın az geliştiğine dair ifadelerin tarihsel gerçekliğe uygun olmadığı tespitini yapmıştır.⁴⁶⁶

4.1.4. Kırgız-Kaysak Mezarları ve Genel Olarak Antik Eserler Hakkında⁴⁶⁷

Şokan Velihanov'un 'Kırgız-Kaysak Mezarları ve Genel Olarak Antik Eserler Hakkında'adlı çalışması, Kazak halkının tarihi ve kültürüne dair önemli ipuçları sunan bir etnografik ve arkeolojik kaynak olarak değerlendirilebilir.

4.1.4.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Bu eser, tarih ve coğrafya disiplinleri açısından Kazakların geçmişteki yaşam tarzlarını, ölüm ritüellerini ve sanatsal ifadelerini anlamada önemli bir referans noktasıdır. Velihanov'un mezar taşlarını ve antik eserleri detaylı bir şekilde incelenmesi, Kazakların coğrafi koşullara uyumunu ve bu coğrafyanın kültürel pratikleri nasıl şekillendirdiğini göstermesi açısından kıymetlidir. Aşağıda çeşitli bilim alanları çerçevesinde çalışma değerlendirilecektir:

4.1.4.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Antik mezar taşları ve höyüklerin, Kazak bozkırındaki göçebe topluluklar arasında nasıl bir sosyal statü ve güç göstergesi olarak kullanıldığı üzerine Velihanov'un çalışmaları önemli ipuçları sunmaktadır.⁴⁶⁸ Bu yapıların, o dönemin toplumsal hiyerarşisini ve liderlerin toplum üzerindeki etkisini yansıttığı düşünülebilir. Örneğin, Kulan Han ve Syuk gibi figürlerin mezarlarının ihtişamı, onların yaşadıkları dönemdeki statülerinin bir yansıması olduğu değerlendirilebilir.

Velihanov'un mezar yapılarına dair incelemeleri, dönemin mühendislik ve mimari becerilerinin yanı sıra, bu becerilerin sosyal ve ekonomik yapıyla olan ilişkisini de gözler önüne sermektedir. Mezarların yapımında kullanılan malzemeler ve teknikler, o dönemde erişilebilir kaynaklar ve halkın bu kaynakları işleme becerileri hakkında bilgi

⁴⁶⁶ Bulut, A. ve A. Can, "Kazak Bilim Adamı Şokan Velihanov'a Göre XIX. Yüzyılda Kazaklarda Tarımsal Faaliyetler", *International Journal of Life Sciences and Biotechnology*, 4(3) 2021: 608-622., 620

⁴⁶⁷ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/190-197.

⁴⁶⁸ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/191.

vermektedir. Mezarların inşaat yapısı, aynı zamanda dönemin mühendislik anlayışının ve estetik tercihlerinin bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

Velihanov'un mezarların coğrafi konumlandırmasıyla ilgili gözlemleri, göçebe toplulukların yaşam alanlarını nasıl organize ettikleri ve doğal ortamla nasıl bir uyum içinde olduklarına dair derinlemesine bir bakış sunmaktadır. Mezarların tasarımındaki basitlik ve süslemelerin olmaması, Kazakların ölümden sonraki yaşama ve ruhaniyete dair inançlarını yansıtmaktadır. Bu inançlar, göçebe toplumların materyalist olmayan yaşam tarzlarını ve doğaya olan saygılarını göstermektedir.

4.1.5. Ulu Cüz Kazaklarının Yönetimi Hakkında⁴⁶⁹

4.1.5.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Ş. Velihanov bu çalışmasında, Kazakistan'ın Rus İmparatorluğu'na katılma sürecinin stratejik boyutlarını ele alırken, dönemin siyasi çıkarlarını ve bölgesel etkileşimleri detaylandırmıştır. Eser, hem Semireçenskiy Bölgesi'ne yaptığı ziyaretlerin gözlemlerine dayanmakta hem de bölge halkının Rusya'ya katılmasının gerekliliğine dair argümanlar sunmaktadır.⁴⁷⁰

4.1.5.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Ş. Velihanov, çalışmasında Kazakistan ve Türkistan'ın sosyal yapısı ve gelenekleri hakkında derinlemesine bilgiler sağlamıştır. Kazak bilim insanı, çalışmasında XIX. yüzyıl Kazak boylarının sosyal yapısı ve yönetim biçimlerini ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Boyların liderlik sistemleri, sosyal düzenleri ve iç dinamikleri, Velihanov'un kişisel gözlemleriyle birlikte, Rus yönetimi altında yaşanan değişimlerin etkileri açısından ele alınmıştır.⁴⁷¹

Ş. Velihanov, çalışmasında Rus İmparatorluğu'nun Ulu Cüz Kazaklarının yönetimine dair yaklaşımlarını incelerken, yerel halkın ihtiyaçları ve gelenekleriyle olan uyumluluğunu sorgulamıştır.⁴⁷² Rus politikalarının yerel halka saygı gösterme derecesi ve bu politikaların uzun vadeli etkileri, Velihanov'un önemli bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

⁴⁶⁹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/223-227.

⁴⁷⁰ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/225.

⁴⁷¹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/223-227.

⁴⁷² Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/226.

4.1.6. Kırgızlar Hakkında Notlar⁴⁷³

Bu çalışma, Ş. Velihanov'un el yazısıyla yazdığı ve tamamlanamayan bir eserdir. Sovyet Bilimler Akademisi arşivinde saklanan bu çalışma, Kırgız halkının tarihini, efsanelerini, yerleşimini, ekonomisini ve sosyal yaşamını kapsar. Ayrıca Kırgızların dili ve edebiyatı hakkında bilgiler içerir. Çalışma, 1856 yılında yazılmaya başlanmış ve Velihanov'un kendi düzeltmeleriyle zenginleştirilmiştir. İçerik olarak, Kırgız coğrafyası, hayvancılık, yaşam tarzı, giyim ve yemek kültürü gibi konular ele alınır ve Issık-Köl'ün efsanesini de içerir. Asan Kaygı⁴⁷⁴ hakkında bilgiler de verilmiştir.⁴⁷⁵

Bu makalede, Şokan Velihanov, Kırgız halkının tarihi ve kökenleri hakkında sözlü gelenekler üzerinden bir inceleme sunar. Velihanov, göçebe toplulukların yazılı tarih kaynakları olmadığı için, efsaneler ve sözlü hikâyelerin bu halkların geçmişini anlamak adına kritik öneme sahip olduğunu vurgular. Göçebe kültürlerde önemli olaylar ve kahramanlık hikâyelerinin, ağızdan ağza dolaşan şiirsel anlatımlarla nesilden nesile aktarıldığını belirtir. Bu zengin sözlü miras, halk ozanları ve epik şairler tarafından korunmakta ve toplumun kültürel kimliğinin temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Velihanov, bu tür anlatıların göçebe toplumların tarihi ve kültürü hakkında derinlemesine bilgi sağladığına dikkat çeker.

4.1.6.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Çalışmada, aşağıdaki konular üzerinde durulmuştur:

Kırgızların Kimliği ve Adlandırılması: Kırgızlar kendilerini 'Kırgız' olarak tanımlarlar ve bu isim Türkistan Müslümanlarının genelinde tanınmaktadır. 'Kara' ifadesi, Kırgız-Kaysakların iki farklı nesilden geldiğine işaret eder: Güneşten türemiş soylular ve sıradan insanlardan doğan kullar.⁴⁷⁶

Kırgızların Yerleşimi ve Coğrafyası: Kırgızlar, geniş Türkistan bozkırlarında, Issık-Köl'den Gissar ve Badahşan'a, Sozak'dan Aksu ve Üç-Turfan'a kadar dağılarak yaşamışlardır. Siyasi bir birlikleri olmamış, boy ilişkileri yerleşim yerlerinin uzaklığı nedeniyle zayıflamıştır. Kırgızlar, Sır ve Amuderya nehirlerinden başlayan yeşillik

⁴⁷³ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/8-96.

⁴⁷⁴ 14. yüzyılın sonlarında yaşamış bir şair ve ozandır. Endişeleri ve halkına duyduğu derin kaygılar nedeniyle "Asan Kaygı" adını almıştır.

⁴⁷⁵ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/393.

⁴⁷⁶ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/7

bölge ve Alay tepesinin arasındaki dağlarda yaşamışlardır. Kırgızların nüfusunu net olarak belirlemek zor olup, Issık-Köl'de yaşayan Kırgızların güneydoğudaki akrabalarıyla ilişkileri azdır.⁴⁷⁷

Kırgızların Dili ve Edebiyatı: Kırgızlar, Çin Türkistanı'ndaki yedi şehrin sıradan halkının diline benzeyen, Türk dilinin bir lehçesiyle konuşurlar. Dil özellikleri, fiilin hal ekleri ve sınıflandırmasında kendine özgü gramer özelliklerine sahiptir.⁴⁷⁸

Kırgızların Kökeni ve Tarihî Araştırmalar: Yazar, bilimsel dünyada yaygın olan Kırgızların Güney Sibirya'dan göç ettiği teorisine karşıt görüşleri ve efsaneleri ele almaktadır. Bilim insanı, bu konuda yapılan çeşitli bilimsel çalışmaları ve tarihî kaynakları inceleyerek, Kırgızların kökeni hakkındaki fikirlerin çeşitliliğini ve karmaşıklığını vurgulamıştır. Velihanov, Türkistan ve özellikle Kırgızlar gibi daha az bilinen halkların tarihine dair araştırmalara katkıda bulunmayı amaçlamış, bu bağlamda, Kırgızların kökeni ve tarihine ilişkin bilinenlerin yanı sıra, halk arasındaki efsaneler ve söylencelerin Kırgızların kültürel ve tarihsel kimliğinin anlaşılmasında önemli olduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁹

Tanrı Dağları ve Issık-Köl Civarında Yerleşim: Türkistan'ın doğu bölümü ve özellikle Tanrı Dağları ve Issık-Köl'ün, keşfedilmemiş ve bilinmeyen bir terra incognita (bilinmeyen yer) olarak kalmaktadır. Çalışma, İç Afrika ve Avustralya gibi yerlere yapılan seyahatlerin aksine, İç Asya'nın henüz yeterince araştırılmamış olduğuna dikkat çekmektedir.⁴⁸⁰ Bu husus, Ş.Velihanov'un Türkistan'ın coğrafyasının, tarihinin ve kültürünün keşfedilmesi ve tanınması noktasındaki arzusunun ve yaşamı boyunca gösterdiği çabanın bir sebebini de ifade eder.

Çalışmada, Issık-Köl gölünün coğrafi özellikleri ve çevresini saran dağların detaylı bir açıklaması yapılmaktadır. Kırgız Aladağı ve Küngey Aladağı, Issık-Köl'ün çevresinde bulunmakta ve bu bölgenin coğrafi yapısını belirlemektedirler. Bu dağlar arasında bulunan nehirler ve vadiler, bölgenin doğal güzelliğine katkı sağlamaktadırlar. Issık-Köl'ün suyu, tuzlu ve acı olup içilmemektedir. Gölün derinliği ve coğrafi konumu, bölgenin efsanelerinde önemli bir yer tutmaktadır. Efsaneye göre, Issık-Köl'ün yerinde eskiden büyük bir şehir bulunmaktaymış ve göl, bu şehrin yerine oluşmuştur. Bu efsane,

⁴⁷⁷ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/7

⁴⁷⁸ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/11

⁴⁷⁹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/11

⁴⁸⁰ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/11

gölün ve çevresinin tarihine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Buna göre, Issık-Köl'ün oluşumu, günahkâr bir halkın yaşadığı büyük bir şehrin yerine oluşan bir göl olarak betimlenir. Bu hikâye, göldeki volkanik aktiviteler ve depremlerle desteklenir.⁴⁸¹

Çalışmada, antik çağlardan günümüze kadar Türkistan'ın uçsuz bucaksız bozkırlarında göçebe yaşam tarzını sürdüren halkların hayatına odaklanılmaktadır. Bu halklar, temel geçim kaynakları olan hayvanlar için en uygun yerlerde yaşamışlar ve hayvanlarından yiyecek ve giyecek gibi temel ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Özellikle Kazaklar, selamlaşırken bile ilk olarak hayvanlarının sağlığını sormaktadırlar.⁴⁸² Bu göçebe halkların yaşam tarzı, kendilerine bıraktıkları miraslar, özellikle mezar anıtlarıyla yansıtılmaktadır. Bu bozkırlarda bulunan tepe şeklindeki mezarlarda insan kemikleri, kül dolu vazolar ve hayvan kemikleri keşfedilmiştir. Bu mezarlarda, ölen kişinin sevdiği hayvanların da onlarla birlikte gömülmesi gibi gelenekler bulunmaktadır. Kazak bozkırlarında bu tür tepeler oldukça yaygındır ve bilimsel çalışmaların konusu olmuştur.⁴⁸³

Türkistan'da, özellikle Issık-Köl çevresinde, antik çağdan kalma şehir kalıntıları ve abideler bulunmaktadır. Bu kalıntılar, bölgede eski zamanlarda yaşamış halkların varlığını göstermektedir. Çin kaynaklarına göre, bu bölgede tarih boyunca birçok güçlü halk yaşamıştır.⁴⁸⁴

Kırgızlar, özellikle Issık-Köl çevresinde konar-göçer bir yaşam sürmüşler ve bu bölgeyi kışlık olarak kullanmışlardır. Issık-Köl çevresi, zengin bitki örtüsü ve tarım için uygun alanlarla doludur. Bölgedeki nehirler, bozkırlara yaklaştıkça akışları yavaşlamakta ve böylece kolayca geçilebilmektedir.⁴⁸⁵

Metinde anlatılan efsaneye göre, Issık-Köl'ün oluşumu, günahkâr bir halkın yaşadığı büyük bir şehrin yerine oluşan bir göl olarak betimlenir. Bu hikâye, göldeki volkanik aktiviteler ve depremlerle desteklenir.⁴⁸⁶

⁴⁸¹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/14

⁴⁸² Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/28

⁴⁸³ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/28

⁴⁸⁴ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/29

⁴⁸⁵ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/10

⁴⁸⁶ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/14

4.1.6.2. Çalışmada Ş.Velihanov'un Belli Başlı İlimi Tespitleri

Ş. Velihanov, bu çalışması ile gezdiği bölgelerin coğrafi yapısını ve yerel adlarını ayrıntılı bir şekilde tanımlayarak o döneme ait bilimsel verilerin kaydedilmesine önemli katkıda bulunmuştur. Kazak aydınının çalışmasındaki ilmi tespitlerini aşağıdaki başlıklar altında ele almak mümkündür:

Bölgenin Coğrafi Özelliklerinin Ayrıntılı Olarak Tasviri: Çalışma, bölgenin coğrafi özelliklerini ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir. Bu tasvir, Issık-Köl Gölü ve çevresinin coğrafi özelliklerini, dağlar ve vadilerin yapılandırmasını, gölün şeklini ve ölçülerini kapsamaktadır.⁴⁸⁷

Yerleşim Yerlerinin Dağılımı ve Göçebe Hayatın Etkisi: Çalışmada, bölgedeki yerleşim yerlerinin dağılımını ve göçebe yaşam tarzının bu dağılıma nasıl etki ettiği açıklanır. Göçebe yaşam tarzının gereklilikleri ve coğrafi koşulların, yerleşim yerlerinin seçimini ve dağılımını belirlemiş olabileceği vurgulanır.⁴⁸⁸ Çalışma, göçebe hayatın coğrafya ile nasıl ilişkilendirildiğini göstererek, Türkistan'daki yerleşim düzeninin ve toplumsal yapıların nasıl şekillendiğini anlamada önemli bir bakış açısı sunar.

Arkeolojik Anıtların Eksikliği ve Göçebe Yaşamın Zorlukları: Bölgede göçebe yaşam sürdüren halkların arkeolojik anıtların eksikliği ve kalıcı izlerin zorluğu nedeniyle tarihlerini nasıl korudukları ve anlattıkları konusu da bu çalışmada ele alınır. Göçebe yaşam tarzı, kalıcı yapıların oluşturulmasını zorlaştırabilir ve bu da arkeolojik kalıntıların sınırlı olmasına yol açabilir. Bu durumda, geçmiş halkların tarihlerini sözlü gelenekler, halk hikâyeleri ve efsaneler aracılığıyla aktardıkları önemli bir gerçektir.⁴⁸⁹

Efsane ve Halk Hikâyelerinin Göl Çevresindeki Kültürel Zenginliği Yansıtması: Velihanov'un çalışması, incelenen efsane ve halk hikâyelerini göl çevresindeki kültürel zenginliği, değerleri ve inançları yansıtması açısından ele alır.⁴⁹⁰ Efsaneler ve halk hikâyeleri, bölgenin tarihini, coğrafyasını, toplumunu ve yaşam biçimini yansıtan önemli kültürel göstergelerdir. Bu çalışma, bu mitolojik anlatıların nasıl bir kültürel miras oluşturduğunu ve yerel halkın kimliğini nasıl şekillendirdiğini göstererek, edebi metinlerin ve sözlü geleneklerin önemini vurgular.

⁴⁸⁷ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/10

⁴⁸⁸ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/10

⁴⁸⁹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/69

⁴⁹⁰ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/14

Şokan Velihanov, folklorla ilk adımını halk destanları derleyerek atmıştır. Babasının da etkisiyle "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" ve "Er Kökşe ile Edige" gibi kahramanlık destanlarını kaydetmiştir. Edige destanı, kaybolan birçok eser arasında günümüze ulaşan en değerli varyantlardan biridir. Şokan'ın tarihî şiirler, ağıtlar ve atışmalar üzerine yazdıkları, folklor biliminin değerli kaynaklarından. Derlediği atasözleri ve tarihî efsaneler, Kazak folklorunu anlamakta büyük önem taşır.⁴⁹¹

Ş.Velihanov, Kazakistan'ın arkeolojik antik eserlerinin incelenmesine de büyük katkı sağlamıştır. Ortaçağ yerleşimi Çingilda'yı, Çilik Nehri üzerindeki yerleşimi tanımlamış ve Talgar yerleşiminden bahsetmiştir. Ş.Velihanov, Yedisun'nun arkeolojik alanlarını araştırmaya hevesliydi ve bu konuda özel bir çalışma yazmak üzereydi. Onun, Kazakistan'ın tarihi anıtlarına bakış açısı "İli Bölgesi'nin Coğrafi Tasviri", "Issık-Köl'e Bir Gezinin Günlüğü" ve "Cungarya Üzerine Denemeler" adlı eserlerinde yer almıştır. Çalışmalarında en önemli anıt türlerini belirlemeye çalışmıştır. Ona göre, Orta Kazakistan'da artık terk edilmiş eski madenler; terk edilmiş ekilebilir arazilerde çitlerden oluşan anıt kompleksleri vardır. Ş.Velihanov, Yedisu bölgesinde antik kent yerleşimlerinin kalıntılarını yer vermiş, bunların tarihi ve kültürel önemine dikkat çekmiş ve çanak çömlek, su boruları, sikkeler gibi buluntularını kaydetmiştir.⁴⁹²

4.1.7. Kırgızlar Hakkında Taslak Materyaller⁴⁹³

Bu taslak çalışma, Kırgız-Kalmakların 18. yüzyıldaki yaşam koşulları, toplumsal yapıları ve tarihsel arka planları hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Velihanov'un aktardığı bu detaylar, bu halkların tarihini ve sosyal dinamiklerini anlamak için kritik öneme sahiptir.

4.1.7.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Ş. Velihanov'un anlattığına göre, çalışma 1746 yılında Kırgız-Kalmakların yaşadığı bölgeler, hanedanlar ve önemli tarihsel olaylar hakkında bilgiler içermektedir.

Velihanov, Kırgız-Kalmakların geçmişlerini ve yaşam biçimlerini detaylıca anlatırken, bu halkların coğrafi ve siyasi değişimlerine de dikkat çekiyor. Örneğin, Krasnoyarsk

⁴⁹¹ Koç, "İlk Kazak Bilim Adamı Şokan Velihanov", 372

⁴⁹² I. V. Krupko vd., "Archaeological Researches in the Territory of Kazakhstan in Russia during the Empire (1733–1917)" *Bylye Gody*. 56/2 (2020) 2,478

⁴⁹³ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/167-173

şehrinin karşısında, Tanbın-batır Datha'nın mülkiyetinde yaşayan Kırgız-Kalmakların hikâyesi, bu topluluğun tarihsel ve coğrafi hareketliliğini göstermektedir.⁴⁹⁴ Velihanov ayrıca, bu dönemde Kırgız-Kalmakların yaşadıkları zorluklara ve Rusya'nın koruması altına giren Kırgızların karşılaştıkları zorluklara da değiniyor.⁴⁹⁵

4.1.7.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Çalışma, Ş. Velihanov'un aktardığı detaylar, Kırgız-Kalmak halklarının tarihini ve sosyal dinamiklerini anlamak açısından değerli bilgiler içerir:

Velihanov'un metinlediği olaylar ve kişisel hikâyeler, 18. yüzyılda Orta Asya'daki siyasi ve sosyal değişimleri anlamak için önemli bir kaynak sunmaktadır. Çalışmada, Kırgız-Kalmakların yaşadığı zorluklar, göçebe yaşam tarzları, Ruslarla olan ilişkileri ve çeşitli savaşlar hakkında detaylı bilgiler veriliyor. Bu bilgiler, dönemin sosyal ve siyasi yapısını ve bölgedeki etnik grupların durumunu anlamak için önemli veriler sunmaktadır. Kırgız-Kalmak topluluklarının o dönemdeki yaşam tarzları, göç hareketleri ve çeşitli zorluklarla mücadele etme biçimleri, bu halkların kültürel ve etnik dinamiklerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlar. 18. yüzyılın ortalarında, Rus İmparatorluğu'nun doğu bölgelerindeki etki alanını genişletme çabaları ve bu süreçte çeşitli yerli topluluklarla olan etkileşimleri, tarihsel kayıtlarda sıkça rastlanan bir konudur. Kırgız-Kalmaklar ve Ruslar arasındaki etkileşimler, o dönemin karmaşık siyasi ve sosyal yapısını yansıtmaktadır.

4.2. Dil ve Edebiyat Alanındaki Çalışmaları

4.2.1. Ulu Cüz'ün Atasözleri⁴⁹⁶

4.2.1.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Şokan Velihanov'un 'Ulu Cüz'ün Atasözleri'adlı çalışması, Kazak halkının ağız edebiyatını, etnografik ve tarihsel bir perspektiften inceleyen bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma, halk atasözleri, aforizmalar ve geleneksel ifadeler aracılığıyla Kazak toplumunun geleneklerini, inançlarını ve dünya görüşünü belgeleyen önemli bir kaynaktır.

⁴⁹⁴ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/167

⁴⁹⁵ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 2/170

⁴⁹⁶ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/ 277-279.

4.2.1.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmî Tespitleri

Velihanov'un çalışmasındaki atasözleri, Kazakların hayatında merkezi bir yere sahip olan hayvancılık kültürüne sık sık atıflarda bulunarak, hayvanların toplumsal ve ekonomik yaşamdaki yerini vurgulamaktadır.⁴⁹⁷ Bu atasözleri aynı zamanda ahlaki değerler, dini inançlar ve milliyetçilik gibi konulara da değinerek, Kazak halkının dünya görüşünü ve sosyal değer yargılarını yansıtmaktadır.

Velihanov'un kendisinin de ifade ettiği gibi, atasözlerinin önemli bir kısmını I. A. Bardaşev'in koleksiyonundan alarak, Velihanov bu atasözlerini Kazak telaffuzuna uygun bir şekilde transkribe etmeye çalışmıştır.⁴⁹⁸ Bu yaklaşım, Velihanov'un çalışmasında, Kazak folklorunu doğru bir şekilde kaydetme ve dilinin özelliklerini koruma konusundaki hassasiyetini göstermektedir.

Velihanov'un bu çalışması, Kazak folklorunun ve ağız edebiyatının tarihsel kaynak olarak kullanılmasında öncü bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Atasözlerinin tespiti ve yazıya aktarılması, o dönemde yaşayan halkın düşünce yapısını, sosyal ve kültürel yaşantısını anlamak için birinci elden veri sağlar. Eser, Kazak kültürü ve dilinin derinlemesine incelenmesi için zengin bir materyal sunmakta ve bu yönüyle tarih, etnografya ve dilbilim alanlarında önemli bir yere sahiptir.

4.2.2. Kazak Halk Nazım Türleri Üzerine⁴⁹⁹

Kazak bilim insanı 1855 ve 1856 yıllarında Kazak halk şiirinin türleri ve biçimleri üzerine yaptığı çalışma yapmıştır. Böylelikle daha 20'li yaşlarının başında Kazak diline ve edebiyatına verdiği değeri göstermiştir.

4.2.2.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Ş. Velihanov'un 'Kazak Halk Nazım Türleri Üzerine' çalışması, çeşitli Kazak halk şiir türlerini ve biçimlerini ele alan bir araştırmadır. Bu çalışmada, Kazak kültürünün önemli bir yönü olan halk şiiri çeşitliliği incelenmiştir. Çalışma, Kazakların geleneksel müziği, şiiri ve hikâyeleri üzerine değerli bilgiler sunmaktadır. Çeşitli halk şiir türleri, enstrümanlar (Cırlar, Kopuz, Ulen gibi), halk hikâyeleri ve bunların kültürel bağlamı ana temalar olarak öne çıkmaktadır.

⁴⁹⁷ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/ 277.

⁴⁹⁸ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/ 277.

⁴⁹⁹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/280-286.

Ş.Velihanov, çalışmasında çeşitli Kazak halk şiir türlerini sınıflandırmış ve tanımlamıştır. Bunlar arasında koşuk, ağıt, destan gibi türler yer almaktadır. Koşuklar, aşk, kahramanlık ve tabiat gibi konularda söylenen şiirlerdir. Ağıtlar, ölen kişileri anma amacı güden şiirlerdir. Destanlar, tarihi ve kahramanlık temalarını işleyen uzun şiirlerdir. Velihanov, bu çalışmasında Kazak halk hikâyelerine de yer verir. Bu hikâyeler genellikle tarihi olayları, efsaneleri ve toplumsal değerleri yansıtır.

4.2.2.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Bu çalışma, Kazak edebiyatı, tarihi ve kültürünü anlama adına önemli bir kaynak olarak görülebilir. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir:

İlk olarak, Ş.Velihanov'un baksılar⁵⁰⁰ üzerine yaptığı tespitler, sözlü tarih aktarımındaki rolün yanı sıra sosyo-kültürel ve dini pratiklerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Baksıların sadece tarihçi ve hikâye anlatıcıları olarak değil, aynı zamanda duacı, hekim ve büyücü olarak toplumdaki fonksiyonları, Kazak toplumunun inanç sistemlerini ve dünyaya bakış açısını anlamak için önemlidir.

Cır ve Cıray kavramları, Kazak halk müziğinin ve halk hikayelerinin yapısal özelliklerine ışık tutar. Bu hikayelerin kopuz eşliğinde söylenmesi, Kazak müzik geleneğinin temel öğelerinden birini oluşturur ve müziğin ritüel ve eğlence amaçlı kullanımını göstermektedir. Aynı zamanda, Cır'ın içeriğinin kahramanlık hikâyeleri ve tarihi olaylar olması, bu türün tarihi bilgi aktarımında da önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir.

Dil açısından, Cır'ın eski ve o dönemde artık kullanılmayan kelimeleri içermesi, Kazak dilinin tarihi gelişimi ve etkileşimlerine dair önemli ipuçları vermektedir. Ş.Velihanov'un İslami etkilerin dil üzerindeki izlerini ve bu dillerin günlük yaşama nasıl entegre olduğunu belirtmesi,⁵⁰¹ dilin kültürel değişimlere ne kadar açık olduğunu ve dini etkilerin toplumsal yapı üzerinde ne kadar derin izler bıraktığını göstermektedir. Enstrümanların kullanımında ise, kopuz ve balalayka gibi enstrümanların tanımı ve bu enstrümanlarla ilişkilendirilen söylemler, müziğin toplum içindeki rolü ve iletişim aracı olarak kullanımını hakkında bilgi sunmaktadır.⁵⁰²

⁵⁰⁰ Bu kavram, geleneksel olarak şifacı, rüya yorumcusu, şaman veya halk hekimlerini tanımlamak için kullanılır.

⁵⁰¹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/284.

⁵⁰² Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/285.

Şokan Velihanov, edebiyat teorileri alanında da yetkinliğiyle bilinir. Bu eserinde, nazım türlerini sınıflandırarak cırcılık geleneğine dair değerli bilgiler sunmuştur. Ayrıca, bu çalışmada yaratıcılık sanatı üzerine çeşitli düşüncelere yer vermiş ve şair Orınbay'a yönelik eleştirileri ile edebiyat eleştirmenliği yönünü göstermiştir.⁵⁰³

Velihanov'un bu çalışmasını analiz eden S. Negimov, XIX yüzyılın destan ve folklorunun tür yapısındaki temel tarihsel değişiklikleri ortaya çıkardı. Negimov, onun temel değerini -tutarlı tarihselciliğini- ortaya koyarak; Şokan'ın geleneksel göçebe şiirinin tür, kafiye ve içerik tasarımının tarihsel koşulluluğuna dikkat çekmesini dikkate değer bulmuştur.⁵⁰⁴ Kazak bilim insanı ayrıca göçebe sözlü şiirinin incelenmesinde karşılaştırmalı yöntemi uygulayan ilk şarkiyatçıdır: "Şiir eğilimi, özellikle de doğaçlama, tüm göçebe ırkları birbirinden ayırır" diyerek farklı medeniyetlerdeki bozkır göçebelerinin yaşam biçimlerini karşılaştırır.⁵⁰⁵

4.3. Din Araştırmaları

Ş.Velihanov'un din, İslam ve diğer inançlarla ilgili görüşleri oldukça eleştirel bir doğaya sahiptir. Ş.Velihanov, Volga-Ural Tatarlarının Kazak bozkırlarında oynadığı role ve temsil ettikleri İslam anlayışına karşı çıkmıştır. Ona göre, Tatarlar ve Maveräünnehir tarafından temsil edilen İslam, Kazak kültürüne yabancı ve bu nedenle göçebe Kazakların aydınlanmasına bir engel teşkil ediyordu. Bu İslam anlayışı, Ş.Velihanov'a göre sadece Kazak kültürüne bir tehdit oluşturmakla kalmıyor, aynı zamanda Kazakların Rusya İmparatorluğu'na kademeli entegrasyonunu önleyecek bir fanatizm ve hoşgörüsüzlük anlamına geliyordu. Ş.Velihanov, böyle bir entegrasyonun Kazak toplumuna medeniyet yolunu açacağına inanıyordu. Din konusunda genel olarak sahip olduğu bu bakış açısıyla Ş.Velihanov, din sosyolojisi ve din felsefesi alanlarına giren önemli çalışmalara imza atmıştır.

⁵⁰³ Koç, "İlk Kazak Bilim Adamı Şokan Velihanov", 372

⁵⁰⁴ K.A. Zhanabaev, A.Sh. Turgenbaeva, "Chokan Valikhanov et theoria oris verbi art, Khabarshy. Zhurnalistiku seriyasy." №4 (58) 2020, 56

⁵⁰⁵ K.A. Zhanabaev, A.Sh. Turgenbaeva, "Chokan Valikhanov et theoria oris verbi art, Khabarshy. Zhurnalistiku seriyasy.", 65

4.3.1. Bozkırdaki Müslümanlık Üzerine⁵⁰⁶

Bu eser, Ş.Velihanov'un, ölümüne yakın hasta halinde bile ilmi çalışmaya devam etmesinin bir meyvesidir. Çalışma, 1863 sonu veya 1864 başlarında hastalığı sırasında Şokan Velihanov'un anlattıklarının kaydedilmesiyle, yanlış ve eksik gördüklerini kendisinin tashih etmesiyle tamamlanmıştır.⁵⁰⁷

4.3.1.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Bu çalışmasında Kazak aydın, Kazak bozkırlarında İslam'ın yayılmasını ve bu sürecin sosyo-kültürel etkilerini incelemiştir. Ş.Velihanov, İslam'ın Kazak kültürü üzerindeki etkisini ve Rus hükümetinin bu konudaki politikalarını ele almıştır. Eserde, İslam'ın Kazak toplumuna nüfuz etme süreci, yerel din ve inançlarla olan etkileşimi, ve bu dinamiklerin Rus İmparatorluğu'nun bölge üzerindeki politikalarıyla nasıl iç içe geçtiği tartışılmıştır.

4.3.1.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Ş.Velihanov'un çalışmadaki tespitleri aşağıdaki başlıklar altında ele alınabilir:

Kazak-Rus İlişkileri: Velihanov, Rusya'nın bölgeye olan etkisinin ve müdahalesinin Kazaklar üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Bu bağlamda, 19. yüzyılın ortalarında Kazak toplumunda yaşanan sosyo-politik değişimleri değerlendirmiştir.

İslam'ın Kazak Toplumuna Etkisi: Velihanov, İslam'ın Kazak kültürü ve gelenekleriyle nasıl etkileşime girdiğini tartışmıştır. Özellikle İslam'ın Kazak toplumunda tam olarak kökleşmediğini, ancak gelecekte bu toplumun ayrı bir kimlik oluşturmasında etkili olabileceğini belirtmiştir.

Dini Çatışma ve Uyum: Velihanov, Kazak toplumunda hala İslam'ı bilmeyenlerin olduğunu ve şamanların önemini koruduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle, Kazakların hala çift inançlı bir dönemden geçtiğini öne sürmüştür.

Kazak Gelenekleri ve İnançları: Velihanov, Kazak efsaneleri, epik şiirleri, hukuk ve geleneksel adetleri ele alır. Bu geleneklerin İslam'ın etkisi altında nasıl değiştiğini de incelemiştir.

⁵⁰⁶ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,4/76-82.

⁵⁰⁷ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*,4/436.

Kültürel Değişim: İslam'ın Kazak folklorü ve sanatına etkilerini, özellikle Müslüman hikâyelerin geleneksel Kazak şiirleriyle birleşmesini analiz etmiştir.

4.3.2. Kırgızlarda Şamanizmin İzleri⁵⁰⁸

4.3.2.1. Çalışmanın Kapsamı ve İçeriği

Şokan Velihanov'un 'Kırgızlarda Şamanizm İzleri' çalışmasında, Kırgızların Müslüman olmalarına rağmen şamanistik inanç ve geleneklerini sürdürdüklerini belirtmektedir. Velihanov, bu geleneklerin Kırgızların hem Müslüman hem de şamanizmin bıraktığı inançlara nasıl bağlı kaldıklarını anlatmaktadır. Çalışmada, ölü kişilerin ruhları, tehlikeli hastalıklar, kurbanlık hayvanlar ve evren hakkında konuların ele alındığı bölümler bulunmaktadır.

4.3.2.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Kazak aydın çalışmasında, Kırgızların İslami inançları kabul ettikten sonra bile atalarının şamanist dininden kalan örf ve adetleri nasıl koruduklarını ve bu iki dinin karışımının Kırgız inanç sistemine nasıl temel oluşturduğunu inceler.⁵⁰⁹ Şamanizmin ve baksılığın etnografik yönlerini ele alırken, bu pratiklerin tarihi ve toplumsal bağlam içinde nasıl şekillendiğine dair ayrıntılara değinir. Velihanov, şamanizm ve baksılık hakkında yayımlanmış pek çok makale olmasına rağmen, bu konularda net ve tutarlı bilgilere henüz ulaşılmadığını da ifade etmektedir.⁵¹⁰

Ayrıca, Velihanov'un çalışmasında, Kırgızların İslam'ın yayılmasından önce Allah'a ve Tanrı'ya tapındıkları, ancak şamanizmin etkilerine de inandıkları detaylandırılmıştır. İslam'ın ve Rus medeniyetinin bozkırlara yeniden gelmesiyle, eski ataların dinine olan nefretin arttığı ve baksıların kovulduğu ve şamanist ritüellerin yasaklandığı belirtilmiştir.⁵¹¹

Velihanov, şamanizmin Kırgız halkının kültürel mirasında önemli bir yer tuttuğunu ve İslam ile karışarak ortak bir Müslüman adı altında devam ettiğini vurgulamaktadır. Kırgızların daha önceleri Hz. Muhammed'i tanımadan Allah ve Tanrı'ya tapındıkları ve

⁵⁰⁸ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/52-70.

⁵⁰⁹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/55.

⁵¹⁰ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/56.

⁵¹¹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/65.

baksıların gücüne inandıkları belirtilirken, peygamber neslinden gelen Hocalara saygı gösterdiklerinden de bahsedilmektedir.⁵¹²

4.3.3. Tanrı⁵¹³

Şokan bu çalışmayı 1854-1855 yıllarında gerçekleştirdiği seferler sırasında kaleme almıştır⁵¹⁴

4.3.3.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Bu çalışma, çeşitli geleneksel inanç ve uygulamaları detaylı bir şekilde ele almakta ve bu inançların toplumsal yaşamdaki yerini açıklamaktadır.

4.3.3.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Kutsal Ateş ve Tedavi Yöntemleri: Velihanov, ateşin kutsal olarak bilindiğini ve bu nedenle ateşe tükürülmemesi ve ocağa ayak basılmaması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca, ateşin tedavi amaçlı kullanımına da değinilmiş. Örneğin, hayvanın vücudunun bazı parçalarının ateşe atılması ve bu ateşte romatizma gibi rahatsızlıkların tedavi edilmesi gibi.⁵¹⁵

Dini ve Ruhani İnançlar: Velihanov, yerel halkın ruhani inançlarına ve bu inançların günlük yaşamlarına nasıl entegre olduğuna dair örnekler sunmuştur. Örneğin, insanların ataların ruhlarına (ervah) zor zamanlarda dua ettikleri, yıldızların insan ruhları olduğuna inandıkları ve ölen kişilerin ruhları için belirli günlerde mum yakıldığı anlatılmaktadır.⁵¹⁶

Kurban ve Ruhlarla İletişim: Makalede, hayvanların kurban edilmesi ve bu eylemin dini önemi üzerinde durulmaktadır. Örneğin, ölenlerin ruhları için kurban kesildiği ve bu kurbanların belirli ritüellerle gerçekleştirildiği anlatılmaktadır.⁵¹⁷

Şamanizm ve Cin İnanışları: Çalışmada, Velihanov, şamanizm ve cinler gibi doğaüstü varlıkların yerel inanç sistemlerinde nasıl yer aldığını açıklamaktadır. Bu bölümde,

⁵¹² Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/70.

⁵¹³ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/331.

⁵¹⁴ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/173-180.

⁵¹⁵ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/173.

⁵¹⁶ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/175.

⁵¹⁷ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/176.

şamanların ruhlarla iletişim kurma yöntemleri ve cinlerin insan hayatına etkileri üzerinde durulmaktadır.⁵¹⁸

Bu bilgiler ışığında Velihanov'un, makalesinde yerel inanç sistemlerini, ritüelleri ve dini pratikleri sosyolojik bir perspektiften ele aldığını söylemek mümkündür.

4.4. Coğrafya Alanındaki Araştırmaları

4.4.1. İli Bölgesinin Coğrafi Tasviri

Şokan Velihanov'un 'İli Bölgesinin Coğrafi Tasviri'adlı çalışması ile 19. yüzyılın ortalarında Rusya İmparatorluğu için stratejik öneme sahip bu bölgenin doğal ve kültürel özelliklerini belgelemiştir.

4.4.1.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Ş.Velihanov'un çalışmasının, İli Nehri ve çevresinin tarım, flora ve fauna zenginliği hakkında ayrıntılı bilgiler vermesi,⁵¹⁹ Velihanov'un gözlemlerinin ne kadar titiz ve kapsamlı olduğunu göstermektedir. Eserde ayrıca, iklim değişikliklerinin tarımsal üretim üzerindeki etkileri, nehirlerin tarım arazilerine olan katkıları ve yerel halkın bu coğrafyadaki yaşam biçimleri üzerine değerli bilgiler bulunmaktadır.⁵²⁰Eserin içeriğini aşağıdaki başlıklar altında değerlendirmek yerinde olacaktır:

Topografik ve Hidrolojik Bilgiler: Velihanov, İli bölgesinin fiziksel coğrafyasını ve İli Nehri'nin özelliklerini, kaynaklarını ve kollarını detaylı bir şekilde tasvir etmiştir. Eserde, nehrin coğrafyasının yanı sıra sol kıyısının özellikleri, bitki örtüsü ve toprağın yapısına dair gözlemler yer almaktadır.⁵²¹

Flora ve Fauna: Yazar, bölgenin zengin bitki çeşitliliğine ve bu bitkilerin tarıma olan etkilerine dair bilgiler sunmaktadır. Yerel elmaların kalitesinden bahsetmesi, bölgenin doğal ürünlerinin değerini ve çeşitliliğini vurgulamaktadır.

Tarım: Velihanov'un tarım arazileri ve bölgedeki tarımsal üretim üzerine yaptığı gözlemler, İli bölgesinin ekonomik potansiyelini ortaya koymaktadır. Kopal'daki

⁵¹⁸ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/178.

⁵¹⁹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/177.

⁵²⁰ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/178.

⁵²¹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/175.

verimli araziler ve tarım ürünlerinin büyüklüğü, bölgenin tarım kapasitesine işaret eder.⁵²²

4.4.1.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Velihanov'un bu çalışması, o dönem için oldukça kapsamlı bir coğrafi ve doğa tarihi incelemesi olarak kabul edilebilir. Batı Sibiryaya Genel Valisi G. Kh. Gasfort'un özel emir subayı olarak bölgeyi keşfetmesi, ona Rus İmparatorluğunun genişlemesine yönelik stratejik bilgiler sağlamış ve aynı zamanda o dönemdeki Rus ilerleyişinin doğal kaynaklar ve yerel halklar üzerindeki etkilerini belgelemiştir.⁵²³

Velihanov'un bu çalışması aynı zamanda etnografik bir değer taşımaktadır. Kazak halkının geleneksel yaşam tarzlarına, tarım tekniklerine ve yerel bitki ile hayvan türlerine dair verdiği ayrıntılar, o dönemdeki sosyal ve ekonomik yapıya ışık tutmaktadır. Yazarın, tarım arazilerinin verimliliği ve meyve üretimindeki çeşitliliği gibi verdiği detaylar,⁵²⁴ bölgenin biyoçeşitliliği ve tarımsal faaliyetlerin ekosistem üzerindeki etkileri hakkında önemli bilgiler sağlar.

Şokan Velihanov'un "İli Bölgesinin Coğrafi Tasviri" adlı eserinde İli Nehri ve çevresinin coğrafi yapısını detaylı bir şekilde tanımlamaktadır. Buna ilişkin eserden bazı ayrıntılara aşağıda yer verilerek Velihanov'un coğrafyaya ne derece hâkim olduğu, gözlem yeteneği ve coğrafi hesaplamalar konusundaki yetkinliğine işaret edilecektir:

İli Nehri, Trans-İli bölgesinde Kungey-Alatav'ın karlı sırtları arasında uzanır ve batıya doğru genişler. İli Nehri, Tekes, Khashgol ve Kunges adlı üç kaynaktan oluşur ve bu kaynakların birleşimi ile batıya yönelerek Çin'in İli bölgesini ve Kuldja şehrini sulayıp Balkaş Gölü'ne akar. Nehrin uzunluğu yaklaşık 800 verstdir (yaklaşık 852 kilometre) ve Talgar'ın ağzına yakın yerde genişliği 200 kulaçtır (yaklaşık 140 metre).⁵²⁵

İli'nin sol kıyısı çoğunlukla sığ, kumlu ve tuzlu olup çeşitli bitki örtüsü ile kaplıdır. Nehir, kumlu bozkırlara ayrılarak kalın ve büyük sazlıklar içinde akar ve Kırgız-Kaysak bozkırlarında genişleyerek Balkaş Gölü'ne ulaşır. Nehir boyunca kavaklar, küçük çalılar, iyi meralar ve çok sayıda adacık bulunur.⁵²⁶

⁵²² Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/177.

⁵²³ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/176.

⁵²⁴ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/179.

⁵²⁵ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/173

⁵²⁶ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/177

İli Nehri ve çevresi, marinka, alabalık, turna levreği gibi balık türlerinin yanı sıra av hayvanları, kazlar, ördekler, pelikanlar ve yırtıcı hayvanlar gibi çeşitli canlılara ev sahipliği yapar. Nehirde, yaz boyunca at sineği, sivrisinekler ve çeşitli zehirli böcekler bulunur; ayrıca çok sayıda yılan da yaşar.⁵²⁷

:İli Bölgesi'nin iklimi, genel olarak bozkır havasının tutarsızlığı ve aşırılıkları ile karakterizedir. Kışlar ılıman, yazlar ise sıcak geçer. Bölgenin toprağı, doğuya doğru gidildikçe daha verimli hale gelir ve Kırgız-Kaysaklar tarafından övülür. Çorak Bozkır veya Betpak-Dala olarak adlandırılan bölge, tuzlu toprakları ve çirkin kum tepeleri ile karakterize edilir.⁵²⁸

Şokan Velihanov, bu çalışmasında İli Nehri ve çevresinin tarihi önemine de değinir. İli Nehri'nin tarihsel olarak bölgedeki topluluklar için önemli bir yaşam kaynağı olduğu ve çeşitli medeniyetlerin gelişimine katkıda bulunduğu vurgulanır. İli Nehri'nin kıyılarında bulunan geçitler, tarihsel olarak önemli ulaşım yollarıdır. Örneğin, İlkbahar seli sonrasında oluşan geçitler, Taşkent'ten Kulca ve Semipalatinsk'e giden kervan yolları için önemliydi. Bu yollar, özellikle Rusya'dan kaçan Kalmuklar için tarihsel bir geçiş noktasıydı.⁵²⁹

İli Nehri boyunca ve çevresindeki dağlarda bulunan yollar, göçebelerin aullarını (geleneksel yerleşimler) taşıırken kullandığı büyük yollar olarak işlev görmüştür. İli Nehri'nin her iki kıyısında, Çin gözcü zincirinden Talgar'ın ağzındaki Rus bölgesine kadar, Kaysaklar tarafından işgal edilmiş alanlar bulunur. Bu alanlar, tarihsel olarak önemli yerleşim ve hayvancılık bölgeleriydi. Nehrin vadiye uzandığı dağların eteklerinde ve nehir kıyılarında çeşitli büyüklüklerde birçok höyük (set) bulunur. Bu höyüklerin bazılarının iki katlı olduğu ve ağır hasar görmüş eski yapılardan oluştuğu belirtilir.⁵³⁰

İli Nehri'nin Talgar bölgesinde bulunan Kurgan-Tyube (Kurgan-Sopka) olarak adlandırılan bir alanda eski sur kalıntıları ve höyükler bulunur. Bu kalıntılar, Kaysaklar tarafından Toktamış dönemine atfedilir, ancak gerçekte kime ait oldukları bilinmemektedir. Bu bölge, tarihsel olarak birçok medeniyetin geçişine tanıklık etmiştir.⁵³¹

⁵²⁷ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/178

⁵²⁸ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/179

⁵²⁹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/175

⁵³⁰ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/174

⁵³¹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/179

4.4.2. Issık-Köl Seferinin Günlüğü⁵³²

Ş.Velihanov'un 1856 yılında gerçekleşen Issık-Köl seferi ile ilgili bilgilere ikinci bölümde yer verilmişti. Ş.Velihanov, Ayagus'tan Issık-Köl'e olan yolculuğunu ayrıntılı olarak anlattığı çalışmasında; dağlar, araziler, bitki örtüsü, nehirler, hayvanlar ve bölgenin yer adı hakkında bilgiler içerir.⁵³³

4.4.2.1. Çalışmanın Kapsamı ve İçeriği

Velihanov, Issık-Köl Seferi sırasında bölgenin tarihine ilişkin önemli bilgiler toplamıştır. Semipalatinsk'ten Ayagus'a ve sonrasında Issık-Köl'e yapılan yolculuk, ona Kırgız halkının geçmişi ve efsaneleri hakkında bilgi edinme imkânı sunmuştur. Kırgız halkının soyağacı, efsane ve rivayetleri gibi unsurları kayda alarak, o dönemde Türkistan'daki yaşamın tarihi yönleri üzerine ışık tutmuştur.

4.4.2.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı İلمي Tespitleri

Çalışma, Issık-Köl ve çevresinin coğrafi özelliklerini, arazi yapısını, iklimini, bitki örtüsünü ve hayvanlarını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Velihanov'un çizimleri ve topografik şemaları, bölgenin coğrafi bilgisinin genişlemesine ve o dönem için oldukça detaylı bir kaynak oluşturulmasına katkıda bulunmuştur. Issık-Köl'ün doğal güzelliklerini ve jeolojik özelliklerini betimlemesi, sonraki coğrafi çalışmalara temel oluşturacak değerde bilgiler içermektedir.

Velihanov, Kırgız toplumunun günlük yaşamını, geleneklerini, giyim tarzlarını, aile yapısını ve cenaze törenleri gibi kültürel ritüellerini derinlemesine incelemiş ve bu bilgileri kayıt altına almıştır. Kırgız kadınlarının giysileri, göçebe yaşam tarzı, misafirperverlikleri ve toplumsal yapısı gibi konular üzerinde durarak bölgenin etnografik haritasını çıkarmıştır.⁵³⁴

Velihanov'un Issık-Köl seferi sırasındaki çalışmaları, hem tarihi hem de bilimsel açıdan büyük katkılar sağlamıştır. Özellikle Manas Destanı'nın ilk bilimsel çalışmasını yaparak, bu destanı tarihi ve edebi açıdan değerlendirip Rusça'ya çevirmiştir.⁵³⁵ Böylece

⁵³² Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/179.

⁵³³ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/180.

⁵³⁴ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/176.

⁵³⁵ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/178.

Kırgız halk edebiyatının en önemli eserlerinden birinin daha geniş bir kitle tarafından tanınmasına ve incelenmesine öncülük etmiştir.

Velihanov, bölgenin ekonomik aktivitelerine dair gözlemlerini de paylaşmıştır. Örneğin, göçebe hayvancılığın yanı sıra, tarımın ve ticaretin bölgedeki topluluklar arasındaki ekonomik ilişkilerde nasıl bir rol oynadığını detaylandırmıştır. O zamanlarda İpek Yolu'nun bir parçası olarak kabul edilen ticaret yollarının ve karakollarının yerini ve önemini belirtmiş, böylece bu rotalar üzerindeki ekonomik etkileşimleri ortaya koymuştur.⁵³⁶

Velihanov, Kırgızca ve diğer yerel diller hakkında bilgi toplamış ve bu dillerin lehçeleri, söz varlığı ve dilbilgisi yapısı üzerine çalışmalar yapmıştır⁵³⁷. Bu husus, bölgenin dilsel çeşitliliği ve dil aileleri arasındaki bağlantılar konusunda değerli bir kaynak oluşturmaktadır.

Velihanov, gözlemlediği bitki ve hayvan türleri hakkında kayıtlar tutmuş, bunların bilimsel incelenmesine katkıda bulunmuştur.⁵³⁸ Ayrıca, bölgenin zengin flora ve faunasını kataloglamış, bu da biyolojik ve ekolojik çalışmalara önemli veriler sağlamıştır.

4.4.3. 1858-1859'da Altışahar Eyaleti veya Çin'in Nan-Lu Eyaletinin (Küçük Buhara) Altı Doğu Şehrin Durumu Hakkında⁵³⁹

Bu çalışma Ş.Velihanov'un dünyaca ünlü Kaşgar seyahatinin en önemli bilimsel ürünlerinden birisidir. Çalışma, Külliyyat'ta yer verilen eserler içinde oldukça hacimli çalışmalarından birisidir. Ş.Velihanov'un çok yönlü ve çok kapsamlı bu değerli çalışmasını yalnızca coğrafya alanına yönelik bir çalışma olarak görmek hatalı olur. Bu çalışmanın tarih, etnografya, folklor, ekonomi ve din gibi pek çok alanla ilişkili boyutları mevcuttur.

4.4.3.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Ş.Velihanov bu çalışmasını; coğrafi genel durum, tarihsel özellikler, nüfus, yönetim sistemi ve bölgenin siyasi durumu, sanayi ve ticaret gibi çeşitli başlıklara ayırmıştır. Bu

⁵³⁶ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/179.

⁵³⁷ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/179.

⁵³⁸ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/179

⁵³⁹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/ 97-218.

başlıklar da farklı alt başlıklar altında oldukça sistematik bir incelemeye tabi tutulmuştur.

4.4.3.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı Tespitleri

Coğrafi Genel Durum: Çalışma, Doğu Türkistan'ın coğrafyası, iklimi, nehirleri, doğal kaynakları ve bitki örtüsü hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Velihanov, bölgenin üç büyük dağ silsilesiyle çevrili olduğunu ve çeşitli nehir sistemlerinin bölgeyi suladığını belirtir. Doğal kaynaklar, mineral zenginlikleri ve çeşitli bitki örtüsü hakkında bilgiler sunulur. Ayrıca, bölgenin iklimi, insan sağlığı üzerindeki etkileri ve hayvan çeşitliliği üzerinde durulur. Çalışma, bölge hakkında kapsamlı bir coğrafi ve doğal tarih sağlamaktadır.⁵⁴⁰

Tarihsel Özellikler: Kazak bilim insanı çalışmanın bu bölümünde, Doğu Türkistan'ın Han Hanedanlığı'ndan⁵⁴¹ günümüze uzanan tarihi sürecini ele almıştır. Bu çalışmada, bölge üzerinde hüküm sürmüş çeşitli hanedanlıklar ve hükümdarlar, siyasi ve dini gelişmeler, stratejik konumun etkileri ve yerel halkın kültürel evrimi üzerine ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Velihanov, Doğu Türkistan'ın karmaşık tarihini ve kültürel dinamiklerini, siyasi çatışmalarını ve dış güçlerin etkilerini derinlemesine incelemiştir.⁵⁴²

Nüfus: Ş. Velihanov bu bölümde, Doğu Türkistan'daki nüfusun sosyal ve kültürel yapısı ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Müslümanlık ve yerel geleneklerin birleşimi, kadınların görece özgür konumu ve fanatizmin düşük seviyede oluşu gibi özellikler vurgulamıştır. Coğrafi konumun, bölgenin dini ve sosyal yapısını etkilediği, etnik çeşitlilik ve dil yapısının detaylı bir şekilde incelemiştir. Ayrıca, yerel halkın yaşam tarzı, sosyal sınıflar, dinî yapı ve eğitim sistemine dair kapsamlı bilgiler sunmuştur.⁵⁴³

Yönetim Sistemi: Ş. Velihanov bu bölümde, Hokand Hanlığı'nın iç ve dış politikasını, sosyal yapısını ve bölgedeki etnik grupların durumunu detaylı bir şekilde incelemiştir. Velihanov, Hanlığın toplumsal, siyasi ve ekonomik yapısını, yerel ve yabancı güçlerle olan ilişkilerini ve bölgedeki etnik grupların dinamiklerini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Özellikle de, Hanlığın Çin ve Rusya ile olan ilişkileri, iç ayaklanmalar,

⁵⁴⁰ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/97-122.

⁵⁴¹ Han Hanedanlığı, M.Ö. 206'dan M.S. 220'ye kadar Çin'i yöneten ilk imparatorluk hanedanıdır.

⁵⁴² Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/123-156.

⁵⁴³ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/155-174.

Hocaların⁵⁴⁴ etkisi, Kırgızların rolü ve bölgesel siyasi yapılar üzerindeki derinlemesine analizi dikkat çekicidir. Çalışmasında, ayrıca Hokand Hanlığı'nın yabancı devletler ve yerel halklarla ilişkilerindeki stratejilerini ve bu ilişkilerin bölgedeki siyasi dengeler üzerindeki etkilerini ayrıntılı şekilde anlatmıştır.⁵⁴⁵

XIX. yüzyılın ilk yarısında Doğu Türkistan, Çin hükümetinin bir vilayeti olarak Batı Vilayetler İdaresi'ne tabi oldu. İdaresi İle Valiliği'ne (tszyan-tszyun) bağlıydı ve Mançur sülalesinden gelen asilzadeler genellikle vali olarak atandı. Valinin üç yardımcısından biri yanında kalırken, diğer ikisi bölgenin Kuzey ve Güney hatlarını yönetirdi. Tarbagatay bölgesinde Kuzey hattının başkomutanı, Yarkend'de ise Güney hattının başkomutanı bulunmaktaydı.⁵⁴⁶

Çinliler, iç kargaşaları önlemek ve dış güçlere karşı savunma sağlamak amacıyla büyük şehirlerde ve stratejik noktalarda askeri garnizonlar kurarak bölgeyi sıkı kontrol altına alırdı. Yerli yöneticiler, oturdukları bölgelerdeki askeri garnizonların müdürlerine bağlıydı. Çinli yöneticiler, yerli hükümetin iç işlerine karışmazken, yerli yöneticilerin atamasını gerçekleştirirdi. Yüksek rütbe ve unvanlar, Çin hükümetinin kontrolünden geçmiş ve Çin İmparatoru'na sadakatle tanınan kişilere verilirdi.⁵⁴⁷

Doğu Türkistan'ın batı bölgesinde, yerel yönetim sistemine göre şehirler, kendi idareleri altındaki kasabalarıyla ayrı, farklı idari yapılar oluşturuyordu. Yönetim ve vergi toplama işlemlerini kolaylaştırmak amacıyla, halk yüzlük ve binlik adı verilen ayrı gruplara ayrılmıştı. Yüzlükleri yüzbaşı; binlikleri ise binbaşı yönetirdi.⁵⁴⁸ Şehirlerde asayiş sağlamak için Çinli bir subay ile Çinli polislerden oluşan bir polis idaresi bulunmaktaydı. Yargı işleri din adamlarının sorumluluğundaydı. Özellikle, bölgedeki toplum içinde din adamlarının siyasi ve dini etkisi oldukça güçlüydü. İslam'ı bölgeye getiren "hocalar", halk nezdinde büyük saygı görür ve yerel idareyi kontrol altında tutarlardı. Şehirlere yönetici olarak genellikle bu hocalar atanırdı.⁵⁴⁹

⁵⁴⁴ Hokand Hanlığı'nda "Hocalar" olarak bilinen yapı, dini ve siyasi açıdan önemli bir role sahipti. Bu terim, genellikle İslam âlimlerine ve dini liderlere atıfta bulunur, ancak Hokand Hanlığı'nda bu terim daha geniş bir anlam kazanır ve hem dini hem de siyasi liderlik rollerini içerir. 1688 yılında Çağatay Hanlığı tamamen tarihe karışınca, Hocalar unvanlarının sonuna "Han" unvanını da ekleyerek Doğu Türkistan'ı yaklaşık 80 yıl yönetmişlerdir.

⁵⁴⁵ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/174-197.

⁵⁴⁶ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/171

⁵⁴⁷ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/171

⁵⁴⁸ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/172

⁵⁴⁹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/173

Sanayi ve Ticaret: Ş. Velihanov bu bölümde, bölgenin sanayi gelişiminin komşu Türkistan bölgelerine göre daha az olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, tarım türleri, pamuk ekimi, hayvancılık, el sanatları ve çeşitli ürünlerin üretimi hakkında bilgi vermektedir. Özellikle, tarımsal üretimin ve hayvancılığın bölgenin ekonomisindeki önemi üzerinde durmakta ve bölgedeki ticaret yolları, ithalat ve ihracat ürünleri hakkında çeşitli bilgiler sunmaktadır.⁵⁵⁰

Bu çalışmada, Doğu Türkistan'ın tarihine ilişkin geniş bilgiler veren Velihanov, bölgenin tarihini Han Hanedanlığı dönemine kadar uzandığını yazıyor. Doğu Türkistan halkının ilk dini inançlarını Budizm ile başladığını ve IX. yüzyıla kadar bu inancın sürdüğünü, ardından İslam'ın gelmesiyle değiştiğini belirtiyor. Budizmin gelişim süreci hakkında kesin bir zaman belirtmek zor olsa da, Çin kaynaklarına göre Budizm'in Han Hanedanlığı döneminde ortaya çıktığı ve geliştiği ifade edilmiştir. Velihanov'a göre, İslam XVI. yüzyılda Doğu Türkistan'da tamamen hâkimiyetini kurmuş ve vergi ödemelerine etki etmiştir.⁵⁵¹

4.4.4. Bayan-Avıl İlçesi Hakkında

Daha önce belirtildiği üzere, Ş. Velihanov'un Rusça basındaki ilk yazısı, 1857'de Russkiy İnvaid gazetesinde neşredilen Pismo İz Omska [Omsk'tan Mektup] başlıklı, 10 Mart 1857 tarihli mektubu olmuş ve mektupta Bayan Avıl ilçesi hakkında bilgiler verilmiştir.

4.4.4.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Çalışma, 1857'de Ş. Velihanov'un gözlemlerine dayanarak, Sibirya'nın Kazak bölgelerinin idari yapısını ve tarihini detaylı bir şekilde anlatmaktadır. İki ana Kazak ordası -orta ve büyük orda- bölgesel olarak ayrılmış ve bu bölgeler daha küçük idari birimlere bölünmüştür. Yönetim, askeri valilere ve yerel seçilen Kazak liderlerine emanet edilmiş, bu sistem halkın ihtiyaçlarını daha iyi anlamayı ve yönetimi yerelleştirmeyi amaçlamıştır. Velihanov, Kıazak toplumunun yapısını ve tarihsel geçmişi derinlemesine incelemiş, boy yapısını ve sosyal hiyerarşiyi detaylandırmıştır. Ayrıca, Rus-Kazak ilişkilerinin tarihini, bölgedeki Rus etkisinin artışı ve Kazak

⁵⁵⁰ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/197-218.

⁵⁵¹ Serubaeva, A. T., & Sarsambekova, A. S. (2013). "A Contribution made by Shokan Ualikhanov to the History of Middle Ages in Central Asia", *Journal of Social Science Research*, 4 (1), 442-445, 445

bozkırlarında yaşanan önemli olayları ele almıştır. Çalışma, bölgedeki idari değişikliklerin, toplumsal yapının ve tarihsel olayların kapsamlı bir analizini sunmaktadır.

4.4.4.2. Çalışmada Ş.Velihanov'un Belli Başlı İلمي Tespitleri

Yapılan ilmi tespitleri alt başlıklar halinde ele almak gerekirse:

Kırgız Ordalarının İdari Yapısı: Ş. Velihanov'un belirttiği üzere, Sibiryaya ait iki Kazak ordası - Orta ve Büyük - vardır. Bu ordalar, Sibiryalı Kırgızları ve Semipalatinsk olarak iki geniş bölgeye ayrılmıştır. Bölgeler, ilçelere ve daha sonra volostlara ve köylere bölünmüştür.

Yönetim ve Yerel Liderlik: Velihanov'un aktardığına göre bölgelerin yönetimi askeri valilere emanet edilmiş, ilçelerin idaresi ise halk tarafından seçilen Kazak liderler tarafından yürütülmüştür. Bu liderler, hükümetin yeni tebaası için gerçek vatan şefkatini göstermişlerdir.

Kazak Boy Yapısı ve Sosyal Hiyerarşi: Velihanov, Kazak boy yapısını ve sosyal hiyerarşiyi detaylandırmıştır. Kazakların boy hakları ve nesilden nesile geçen ilişkiler, kan bağı derecesine göre belirlenmiştir.

Kazak ve Rus İlişkilerinin Tarihi: Velihanov, Ruslarla Kazakların ilk ilişkilerinin Çar Fedor İvanoviç döneminde başladığını ve daha sonra Büyük Peter döneminde önemli ilişkilerin kurulduğunu belirtmiştir. Bu dönemde, Hive'yi boyun eğdirmek ve Hindistan ile Çin'e ticaret yolu açmak amaçlanmıştır.

Bölgesel Değişiklikler ve İdari Yeniden Yapılanma: Velihanov'a göre, 1822'de Kazakları kontrol etmek için bir Sibiryalı kurumu oluşturulmuş, bölgeler ve emirlikler kademeli olarak kurulmuştur. Bu yeniden yapılanma, Kazakların işlerinin daha hızlı ve doğru bir şekilde çözülmesini sağlamıştır.

Bozkır ve Şehirleşme: Velihanov, bozkırın şehirleşmesine de değinmiştir. Semipalatinsk bölgesindeki köyler, şehir olarak yeniden adlandırılmış ve bu bölge, ticaret ve sanayide önemli bir rol oynamaya başlamıştır.

Alatav Bölgesi ve Ticaretin Gelişimi: Velihanov, Alatav Bölgesi'nin kurulması ve bu bölgenin Rusya'nın ticari ilişkilerinde önemli bir rol oynamasını vurgulamıştır. VERNY'nin tahkimatı, Orta Asya ile Rusya'nın ticaretinin anahtarı olarak görülmüştür.

4.4.5. Kaşgar Günlüğü-I⁵⁵²; Kaşgar Günlüğü II⁵⁵³; ‘Kaşgar Günlüğünden Bir Alıntı’⁵⁵⁴

Bilim insanının hayatının konu edildiği ikinci bölümde anlatıldığı üzere, Ş.Velihanov, Marko Polo ile Portekizli din adamı Benedict de Goes'den sonra Kaşgar'a gidebilen ilk Avrupalı olmuş ve yüzyıllar boyunca Avrupa'da ilim çevrelerince dahi pek bilinmeyen Doğu Türkistan gibi bir ülkenin coğrafyasını, tarihini, kültürünü dünyaya ilk defa bu derece ayrıntılı şekilde tanıtan kişi olmuştur. Ş.Velihanov 14 Eylül 1857'de, Zaukinsky geçidinin tepesinden, gezgin Kaşgar'a yaptığı geziyi kaydetmeye başlamış ve Külliyyat'ta toplamda yaklaşık 90 sayfayı bulan bir hacimde günlük tutmuştur.

4.4.5.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Çalışmada, Ş. Velihanov, 19. yüzyılın ortalarında Türkistan ve özellikle Kaşgar bölgesindeki coğrafi keşif ve seyahat tecrübelerini detaylandırmaktadır. Velihanov, yolculuğun zorluklarına, karşılaştığı doğal güzelliklere ve yerel halkın yaşam tarzına dair gözlemlerini aktarmaktadır.

Çalışmada, zorlu iklim koşulları, dağlık araziler ve nehirlerin geçişi sırasında yaşanan zorluklara dikkat çekilmektedir. Velihanov, coğrafi özelliklerin yanı sıra yerel halkın kültürüne ve yaşam biçimine de değinmektedir. Yerel halkın gelenekleri, inançları ve günlük yaşam pratikleri hakkında bilgiler sunulmaktadır.

"Kaşgar'a ve Alatau Bölgesine Geri Dönüş Yolculuğunun Açıklanması" çalışmasında, Ş. Velihanov'un Kaşgar'a ve Alatau bölgesine yaptığı yolculuğun detayları anlatılmaktadır. Çalışma, Velihanov'un kervana katılması, çeşitli coğrafi bölgelerden geçişi, yerel halkla olan etkileşimleri ve siyasi olayları içermektedir. Velihanov, yolculuğuna 28 Haziran'da Kapala şehrinde Karamula yolundaki bir kervana katılarak başlamıştır. İli Nehri üzerindeki geçişi sırasında düz dipli gemilerle yapılan geçişleri anlatmıştır. Ayrıca, Doğu Türkistan'ın altı şehrinin Çin hükümeti tarafından ticarete açılmasını ve bu bölgelerdeki Hokand halkının özel haklara sahip olduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁵

⁵⁵² Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/14-37

⁵⁵³ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/38-52.

⁵⁵⁴ Margulan (ed.) *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/86-87.

⁵⁵⁵ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/53

Velihanov, yolculuk sırasında karşılaştığı zorlukları ve bölgedeki etnografik unsurları detaylı bir şekilde anlatmıştır. Kervanın yüklerini taşıyan develerin zor durumda olduğunu, bazı malların satılarak kervanın hafifletilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kervanın bölünerek farklı köylere göç ettiğini ve bu sırada kendisini tanıyan bir Kırgız köyüne düştüğünü, bu durumdan kaçınmak için hastalık bahanesiyle çadırından çıkmadığını aktarmıştır. Kırgızlarla yapılan ticaretten ve kervanın yolculuğu sırasında karşılaştığı çeşitli siyasi ve sosyal durumlardan bahsetmiştir. Özellikle, kervandaki bir Rus subayı hakkındaki söylentiler ve bunun sonuçları üzerinde durmuştur.⁵⁵⁶

Velihanov, kervanın Kaşgar'a ulaşma sürecini, orada karşılaştığı zorlukları ve yerel yönetimle olan etkileşimlerini detaylandırmıştır. Kervanın Kaşgar'a ulaşması, gümrük işlemleri ve yerel yöneticilerle yapılan görüşmeler hakkında bilgi vermiştir. Kaşgar'da yaşanan politik olaylar ve Malibek ayaklanması hakkında bilgiler sunmuştur. Yolculuğu sırasında karşılaştığı coğrafi zorluklar, etnografik gözlemler ve siyasi durumlar üzerine kapsamlı gözlemler yapmıştır.⁵⁵⁷

4.4.5.2. Çalışmada Ş.Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Velihanov'un bu seyahati, coğrafi keşifler ve etnografik araştırmalar açısından değerli bilgiler içermektedir. Bu günlük, bölgeyi ziyaret eden gezginler ve araştırmacılar için değerli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Velihanov'un gözlemleri, yaşadığı dönemde bölgenin coğrafyasını, iklimini, bitki örtüsünü ve halkının sosyal yapısını daha iyi anlamak için oldukça değerlidir. Çalışma, Velihanov'un doğrudan gözlemlerine dayanarak, Kaşgar ve çevresindeki bölgenin 19. yüzyılın ortalarındaki durumunu anlatan kapsamlı bir seyahatname niteliği taşımaktadır.

Ş.Velihanov bu çalışmasında seyahati boyunca gördüğü yerlerin coğrafi tasvirini ayrıntılı olarak yapmıştır. Bunun yanı sıra bazı etnografya ve folklor konularıyla ilgili tespitleri olmuştur. Bu tespitler aşağıda başlıklar halinde belirtilecektir:

Ş. Velihanov'un Kaşgar ve çevresindeki seyahatleri sırasında karşılaştığı folklorik unsurlar ve kültürel gözlemler şu şekilde özetlenebilir:

Kırgızların Sohbet ve Hikâyeleri: Velihanov, Kırgızların ateş etrafında toplanıp sohbet ettiklerini ve birbirlerine hikâyeler anlattıklarını aktarmaktadır. Bu sohbetlerde

⁵⁵⁶ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/55

⁵⁵⁷ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/70

geçmiş seyahat deneyimleri, yolculuk zorlukları ve bölgesel özellikler gibi konular ele alınmaktadır.

Yerel Halkın Gelenekleri ve İnançları: Velihanov, yerel halkın geleneklerine ve inançlarına dair gözlemlerini paylaşmaktadır. Örneğin, Kırgızların doğa olaylarına ve belirli yerlere atfettikleri doğaüstü anlamlar ve bunlara karşı geliştirdikleri ritüeller ve dualar bu gözlemler arasındadır.

Folklorik Öyküler ve Efsaneler: Günlüklerde, Velihanov'un yerel halktan dinlediği efsaneler ve folklorik öyküler de yer almaktadır. Bu hikâyeler, bölgenin kültürel zenginliğini ve geçmişte yaşanan olayların halk hafızasındaki yerini yansıtmaktadır.

Doğa ile İlişkiler: Velihanov, yerel halkın doğa ile olan ilişkilerini ve bu ilişkinin kültürel pratiklerine nasıl yansıdığını anlatmaktadır. Örneğin, hayvanların ve bitkilerin kullanımı, doğal olaylara verilen tepkileri bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

4.5. Ekonomi Alanındaki Araştırmaları

4.5.1. Kulca ve Çuguçak'taki Ticaret Hakkında⁵⁵⁸

4.5.1.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Çalışmada, Ş. Velihanov'un Kulca ve Çuguchak bölgelerindeki ticaret üzerine yaptığı araştırmalar sunulmaktadır. Çalışma, bölgede gerçekleştirilen ticaretin tarihçesi, yapılan ticaretin özellikleri ve ticaretin sosyo-ekonomik etkileri üzerine detaylı bilgiler içermektedir. Velihanov'un gözlemleri, bu ticaretin çeşitli malzemeleri, ticaret yollarını ve bölgesel etkileşimleri kapsadığını belirtmektedir.

4.5.1.2. Çalışmada Ş.Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Ş. Velihanov'un bu çalışmasındaki belli başlı ilmi tespitleri aşağıdaki başlıklar altında incelenebilir:

Geleneksel Ticaret ve Keşifler: Velihanov, Kulca seyahati sırasında Çin ve Kaşgar'ın yaşam tarzları, gelenekleri ve faaliyetleri hakkında detaylı notlar ve çizimler yapmıştır.⁵⁵⁹ Bu gözlemleri, bölgenin tarihine ve kültürü hakkında değerli bilgiler sağlamıştır.

⁵⁵⁸ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/197-218.

⁵⁵⁹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/197-218.

Ticaretin Ekonomik Yönleri: Velihanov, Kulca ve Çugucak üzerinden yapılan ticaretin ekonomik yönlerine dikkat çekmiştir. Batı Çin ile yapılan ticaretin, başlangıçta küçük ölçekte ve gizli yürütüldüğünü ve zamanla büyük servetler kazandırdığını belirtmiştir.⁵⁶⁰Rusya'dan Çin'e ihraç edilen ürünler arasında kumaşlar, metalik iplikler ve çeşitli diğer ürünler bulunurken, Çin'den ihraç edilen mallar arasında çay, pamuklu kumaş ve şapkalar ve çeşitli ürünler yer almaktadır.⁵⁶¹

Taşıma ve Maliyetler: Velihanov, taşıma fiyatlarının değişkenliğini belirtmiştir. Semey'den bir deve için 15-20 ruble gümüş ödenebildiğini, ancak bazen sadece Kapal'a gitmek için 8-10 ruble ödenmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁶²

Ticari Engeller ve Fırsatlar: Velihanov, ticarete karşılaşılan engellerden ve fırsatlardan bahsetmiştir. Örneğin, Sultan Kenesary'nin bozkırlarda hüküm sürdüğü dönemlerde haydutlarla karşılaşıldığını, ancak genellikle güzergâh üzerindeki klanlar tarafından nadiren olaylar yaşandığını anlatmıştır.⁵⁶³

Velihanov'un bu çalışması, 19. yüzyılın ortasında Kulca ve Çuguchak arasındaki ticaretin detaylarını ve dönemin ticaret dinamiklerini anlamak için önemli bir kaynak olarak kabul edilebilir.

4.5.2. Kaşgardaki Ticaret Noktalarının Yapısı ve Kaşgar'a Giden Yollar Hakkında⁵⁶⁴

4.5.2.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Çalışma, Kaşgar ve Altışahar bölgesindeki ticaret yolları ve bölgenin siyasi, coğrafi ve ekonomik yapısını detaylandırmaktadır. Ş. Velihanov bu çalışmada, Altışahar'daki Çin ve Hokand hükümetlerinin etkileşimi, bölge sakinlerinin sosyal yapısı ve Kaşgar'dan çeşitli bölgelere giden ticaret yollarını ele almaktadır.

4.5.2.2. Çalışmada Ş.Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Ş. Velihanov, Altışahar'daki Çin hükümetinin zayıf kontrolünü ve Hokand hükümetinin bölgedeki güçlü etkisini belirtmektedir. Yaklaşık 580 bin nüfusu olan ve Türk boylarına

⁵⁶⁰ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/197-218.

⁵⁶¹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/83-114.

⁵⁶² Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/83-114.

⁵⁶³ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/83-114.

⁵⁶⁴ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/297-299

mensup Müslümanların yaşadığı Altışahar'da, hocaların soyadlarından birine ait bağımsız yöneticiler bulunduğunu, ancak Çinlilerin hâkimiyetiyle bu hocaların Hokand mülklerine taşınmak zorunda kaldıklarını ifade etmektedir.⁵⁶⁵

Çalışmada Velihanov, Kaşgar'dan çeşitli bölgelere giden ticaret yollarının ayrıntılarını açıklamaktadır. Bu yolların bazıları, Hokandlıların saldırılarına daha az maruz kalsa da, büyük zorluklar sunduğunu, Issik-Köl'ün batı yakası boyunca uzanan yolların ise kullanım kolaylığı sağladığını belirtmektedir.⁵⁶⁶ Ayrıca, Verniy tahkimatından Kaşgar'a giden en kısa mesafenin yaklaşık 700 verst⁵⁶⁷ olduğunu ve bu yolların kervanlar için önemli ticaret rotaları olduğunu ifade etmektedir.⁵⁶⁸

Çalışma, Kaşgar'daki ticaret merkeziyle ilgili olarak, bölgedeki ticaretin önemli bir kısmının Hokand halkı tarafından kontrol edildiğini ve bu ticaretten elde edilen vergilerin münhasıran Hokand halkına ait olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, Çinlilerin Altışahar'da sadece siyasi güç kullanıp vergi topladıklarını ve iç yönetimin Çinliler ve Hokand halkı arasında bölüşüldüğünü belirtmektedir.⁵⁶⁹

4.5.3. 19. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Rusya'nın Batı Çin ve Orta Asya ile Ticaretine İlişkin Taslak Materyal⁵⁷⁰

1824'te Rus Maliye Bakanlığı, Asya ticaretinin Sibiryâ hattında genişlemesini göz önünde bulundurarak, Batı Sibiryâ Genel Valisinden sağlam bir sistemin nasıl oluşturulabileceği konusunda bilgi vermesini istedi. Genel Vali, Omsk Bölge Muhafızları valisi Albay Bronevsky'ye gerekli bilgileri toplamasını emretti. Külliyyat'ta yer verilen ve Velihanov'un görevi esnasında eline geçen bu belge önemli bir tarihi resmi belge niteliği taşımaktadır. Belgenin üzerinde Velihanov'un bir notu da bulunmaktadır.

4.5.3.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Külliyyat'ta yer verilen üç sayfalık belgede 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya ile Batı Çin ve Orta Asya arasındaki ticaretle ilgili tarihi verileri içeriyor. Bu belge, çeşitli yıllarda

⁵⁶⁵ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/297

⁵⁶⁶ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/298

⁵⁶⁷ 1,07 km'ye denk gelen mesafe ölçüsü

⁵⁶⁸ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/299

⁵⁶⁹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 3/297

⁵⁷⁰ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/253-255

yapılan ticaret hacmini ve değerini gösteren rakamlar içermektedir. Örneğin, 1809'dan 1814'e kadar olan yıllar arasında çeşitli miktarlarda ve değerlerde mal alışverişi yapıldığını belirten tablolar yer almaktadır.⁵⁷¹

4.5.3.2. Çalışmada Ş.Velihanov'un Belli Başlı İlmi Tespitleri

Resmi belgede, İrkutsk, Tarbagatay ve Çugucak gibi sınır şehirlerinden gelen mal alımıyla ilgili bilgiler mevcuttur. Örneğin, 1818 yılında Çuguchak'tan 1621 ruble 65 kopek değerinde bir ticaretin gerçekleştiği ve Narin nehrinden mal sevkiyatı yapıldığı belirtiliyor.⁵⁷²

Bunun yanı sıra, 1814'ten 1824'e kadar olan dönemde Çin sınırında yer alan Irkutsk şehrindeki ticaret aktiviteleri hakkında da detaylı bilgi veriliyor. İçerik, dönemin ticaret hacmini ve bunun yönetim tarafından nasıl kaydedildiğini anlamak için önemli tarihi bir belge niteliğindedir.⁵⁷³

Son paragraf, Afyon Savaşları'na ve Batı Sibiry'a'nın Çin ile yaptığı ticaretin bu savaşlar sırasında nasıl etkilendiğine değinmektedir. Ayrıca, 1824 yılında Semipalatinsk'ten Çuguchak'a gönderilen bir mal miktarı ve değerinden bahsedilmekte, bu bilgilerin 22 Aralık 1824 ve 23 Mayıs 1829 tarihlerinde kaydedildiği ifade edilmektedir. Bu belge, dönemin ticari ilişkileri ve tarihî süreçleri hakkında bilgi veren önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

4.6. Devlet ve Hukuk Çalışmaları

4.6.1. Yargı Reformu Üzerine Notlar⁵⁷⁴

Bu değerli çalışma özü itibariyle, Şokan Velihanov'un Batı Sibiry Valisi A.O. Dyugamel'e gönderdiği bir mektubun metnidir. Ş.Velihanov, Rusların Kazak bozkırlarında yasal düzenlemeler yapmadan önce dikkatli düşünceleri gerektiğini belirtir. O, dışarıdan dayatılan yasaların isteksiz bir nüfus üzerinde başarısız olacağını ve geleneksel olarak biylere (yerel yargıçlara) olan güvenin oldukça yüksek olduğunu vurgulamıştır. Mektup, 1864 yılında yazılmış ve çeşitli yayınlarda basılmıştır.

⁵⁷¹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/253

⁵⁷² Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/253

⁵⁷³ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/253

⁵⁷⁴ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/83-114.

4.6.1.1. Çalışmanın Kapsam ve İçeriği

Ş. Velihanov, Rusya'nın birçok etnik grubunu ve bu grupların Rus yerlisi nüfusundan tamamen farklı yaşam tarzlarına, inanç ve akrabalık bağlarına sahip olduğunu ifade etmiş, Rusya'nın yerleşik ve Hristiyan nüfusu için tasarlanan dönüşümlerin, Asya Rusya'sının göçebe ve dolaşan kabilelerine rastgele uygulanmasının faydasız ve anlamsız olacağını belirtmiştir.⁵⁷⁵

Kazak bilim insanı mektubunda, Kazak bozkırlarında yapılan yargı reformlarının ve idari değişikliklerin sadece hukuki ve idari yapıyı değil, aynı zamanda etnik ve kültürel yapıyı da etkileyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca, Kazak edebiyatının ve folklorunun zenginliğine ve karakteristik özelliklerine dikkat çekerek, bu kültürel unsurların modernleşme ve dönüşüm süreçlerinde korunması gerektiğini vurgulamıştır. Bu çerçevede Kazak halkının zengin ve önemli bir edebiyata sahip olduğunu, bu edebiyatın şiirsel değer taşıdığını, Kazak edebiyatının, Hint-Avrupa epiklerine benzer olduğunu ve benzer Doğu eserlerinden daha farklı olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁶

4.6.1.2. Çalışmada Ş. Velihanov'un Belli Başlı Tespitleri

Toplumsal Değişim ve Modernizasyon: Ş.Velihanov, Kazak bozkırlarında yargı ve idari reformların gerekliliği fikrine katılmakta, toplumsal değişimin ve modernizasyonun önemini vurgulamaktadır. Ancak bu değişimin yerel kültürlerin ve geleneklerin dikkate alınarak yapılması gerektiğini savunmaktadır.⁵⁷⁷ Bu vizyon, merkezîyetçi modernizasyon projelerinin yerel koşulları ve farklılıkları göz ardı ettiği bir dönemde, yerel dinamikleri ve kültürel özellikleri ön plana çıkarması yönüyle oldukça değerlidir.

Yargı Bağımsızlığı ve Yerellik: Ş.Velihanov, yerel yargıçların (biyeler) önemini vurgulayarak, yargı sisteminin yerel topluluklar tarafından yönetilmesi gerektiğini savunur. Kazak aydın, merkezi otoritenin yerel toplulukların özerkliğine ve geleneksel hukuk sistemlerine saygı göstermesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/83-114.

⁵⁷⁶ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/83-114.

⁵⁷⁷ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/83-114.

⁵⁷⁸ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/83-114.

Eğitim ve Farklılığa Saygı: Ş.Velihanov, farklı etnik ve kültürel grupların eğitim ihtiyaçlarının dikkate alınması gerektiğini belirterek, eğitimde farklılıklara saygı duyulması ve çeşitliliğin kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁷⁹

Bu değerlendirmeler, Ş.Velihanov'un sadece döneminin ötesinde bir düşünür olduğunu değil, aynı zamanda toplumsal değişim, kültürel çeşitlilik ve eğitim politikalarına ilişkin felsefi bir derinliğe sahip olduğunu göstermiştir. Bu bakış açısı, günümüzde bile önemini koruyan çoğulculuk, yerellik ve toplumsal değişime duyarlılık gibi kavramları içermektedir. Bu yönleriyle Ş.Velihanov, hem sosyolojik hem de felsefi açıdan önemli bir düşünür olarak kabul edilmeyi hak etmektedir.

4.7. Ş. Velihanov'un Gazeteciliği

Ş.Velihanov'u bilim insanı olarak ele alırken onun gazetecilik yönünü de bilim insanı kimliğinin tamamlayıcı bir unsuru olarak görmek yerinde olacaktır. Ş. Velihanov Rusça basındaki ilk yazısı, 1857'de Russkiy İnvaid gazetesinde neşredilen Pismo İz Omska [Omsk'tan Mektup] başlıklı, 10 Mart 1857 tarihli mektubu olmuş ve mektupta Bayan Avıl ilçesinin güzel doğası tasvir edilmiştir. Şokan Velihanov'un diğer gazete makaleleri, 1825-1864 döneminde St. Petersburg'da yayınlanan Rus siyasi ve edebi gazetesi Severnaya Pchela, "Kuzey Arısı"nda imzasız olarak yayınlanmıştır. Yayınlanan çalışmaları; "Orta Asya Hanlıkları: Hive, Buhara ve Hokand ve Rusya ile İlişkileri", "Hive ile Rus İlişkileri", "Hive'nin mevcut hükümdarı Said-Muhammed'in saltanatı ve Hive'den son haberler" isimli ve birbiriyle ilişkili üç makale olmuştur.⁵⁸⁰

Ş.Velihanov Kazak milli gazeteciliğin kurucularından kabul edilmiştir.⁵⁸¹ O, ayrıca Kazak demokratik gazeteciliğinin kurucularından sayılmıştır. Kazak halkının toplumsal talepleri ve kişisel yeteneği ona bu payeyi verdi. Velihanov; edebi gücü ve imgelemiyi dikkat çeken ve bilimsel içeriğe sahip mektuplar, günlükler ve bilimsel-tarihsel makaleler yazdı.⁵⁸² Ş. Velihanov'un gazetecilik yaklaşımı, kapsamlı temalar, hedef odaklılık ve doğrulukla karakterize edilir. Bu yaklaşım, Velihanov'un kendi gazetecilik becerilerinin ve ulusal bilincin gelişimine önemli bir katkı sağlamıştır. Velihanov'un

⁵⁷⁹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 4/83-114.

⁵⁸⁰ Velihanov Ş.Ş. "Türkistn hanlıkları: Hiva, Buhara ve Hokand ve Rusya ile ilişkileri",Kuzey arısı. 1861. Sayı 160. S. 649.

⁵⁸¹ <https://alash24.kz/news/13999>

⁵⁸² Ryşchanova U.M. 'Rol' filosofsko-pedagogicheskogo naslediya I. Altynsarina v razvitiy obrazovaniya' // Pedagogicheskaya nauka i praktika. 2016. №3 (13)., 3.

çalışmaları, diğer öncü yayıncılar, akademisyenler ve aydınlar tarafından belirlenen standartları desteklemiştir. Ayrıca, bilim ve bilgiye dayalı gazetecilik gibi uzmanlaşmış alanlarda gazeteciliğin ortaya çıkışı, gelişimi ve derinleşmesine önemli bir ivme kazandırmıştır.⁵⁸³Ş.Velihanov, Kazak halkının kültürünü korumak için Rusya'nın çarlık dönemi basınında yazan ilk Kazak olarak tanımlanmıştır.⁵⁸⁴

4.8. Ressam ve Çizer Olarak Ş.Velihanov ve O'nun Sanat Mirası

1847'de Şokan, Sibiryaya Askeri Okulu'ndaki çalışmaları sırasında çizim konusunda özel bir titizlik gösterdi ve yetenekleriyle, beşeri bilimler, doğa ve uygulamalı bilimler, mimari ve topografik çizim hakkında oldukça kapsamlı bilgiler edinmeyi başardı.⁵⁸⁵1850'de Şokan, Turgay ve İşim bozkırlarında bir saha araştırması yaptı.

Şokan'ın 150'den fazla çizim, eskiz ve resim içeren sanat mirası bulunup bunların içinde portreler önemli bir yer tutmaktadır. Alatav'dan Kırgızlar; Mamırhan Rüstemova'nın Portresi - En Büyük Orda'nın Sultanı' iki önemli portresidir. Şokan Velihanov'un çizimlerinde insanların sosyal ve psikolojik yönlerini yansıtmaya çabası, bu eserlere ideolojik ve sanatsal bir derinlik kazandırır. Özellikle "Sırımбет Көйүнде Memurların Toplantısı" adlı eseri, T.G. Şevçenko'nun 19. yüzyıl Kazak bozkırlarındaki sosyal ve ulusal adaletsizlikleri konu alan "Devlet Yumruğu" çalışmasıyla benzer temaları paylaşır.⁵⁸⁶

Akademisyen A. Margulan, Şokan Velihanov'un sanatsal mirasını ve çizim kalitesini detaylı bir şekilde incelemiş ve onu Kazak güzel sanatlarının öncüsü olarak nitelendirmiştir. Margulan, Velihanov'un eserlerini Rus bilim insanları, gezginler, sanatçılar ve 1930'ların Kazakistan'ın güzel sanatlar sahnesine yaptığı katkılarla karşılaştırarak, onun sanat tarihindeki yerini belirlemiştir.⁵⁸⁷

Velihanov'un 1856 yılında Issık-Köl seferine katıldığında Ayaguz'dan Issık-Köl Gölü'ne giden güzergâhta yaptığı gezi taslakları, tarihi ve kültürel açıdan büyük değer

⁵⁸³ Ryşchanova U.M. "Rol' filosofsko-pedagogicheskogo naslediya I. Altynsarina v razvitiy obrazovaniya", *Pedagogicheskaya nauka i praktika*. 2016. №3 (13), 4.

⁵⁸⁴ Kamilla Yayazova, *Kazakhstan: Nation And National Self-Consciousness*, (Near East University Graduate School Of Social Sciences International Relations Program, 2019) , yüksek lisans tezi,16

⁵⁸⁵ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/124.

⁵⁸⁶ Kamak Abdikarim," Graphic Creativity Of Chokan Valikhanov Kazakh Scientist of The XIX. Century", *International Journal Of Applied And Fundamental Research*, 2016. № 1,4

⁵⁸⁷ L.R. Zolotareva, Y.A. Zolotareva, "The study of Chokan Valikhanov's ethnic and artistic heritage at the lessons of History of Kazakh Art", Seriya "Pedagogika. № 1(97)/2020, 44

taşımaktadır. Bunların arasında oldukça fazla panoramik, manzara ve tür çizimi var.⁵⁸⁸ “Issık-Köl Bölgesinin Kırgız Kadınları”, “Kaşgarlı Bir Kadın”, “Yurt Yakınındaki Kazak Kadınları” gibi birçok doğulu kadın çizimi vardır. Günlük hayatın, kıyafetlerin, insanların yaşam tarzlarının ayrıntılarını düzelterek, Ş. Velihanov, çizimlerinde etkileyici bir özgünlük elde etmiştir.⁵⁸⁹

Şokan Velihanov tarafından Kulca gezisi (1856) sırasında önemli bir dizi tür ve manzara çizimi yapılmıştır. Kulca eskizleri dizisi arasında, Velihanov’un resmi toplantısını gösteren bir eskiz, Çinli devlet adamlarının karakter ve tavırlarının psikolojik gözlemine dayanılarak yapıldı. Velihanov portrelerini çizerken, aynı anda hem görünüşlerini hem de iç dünyalarını anlatmıştır. Velihanov bu toplantı hakkında günlüğüne şunları yazdı: ‘Tugolday, zayıf dar gözlü, büyük gözlüklü, şahin burunlu, zayıf yaşlı bir adam... Yıllarının ötesinde aktif ve son derece konuşkan, ipek bir elbise giymiş, kuşaklı üzerine tütünlü bir çanta ve bir fanın asılı olduğu siyah kuşaklı.’⁵⁹⁰

Şokan Velihanov'un portre çalışmalarında, etnik ve antropolojik çeşitlilik ile bireylerin yüz hatlarının bireyselliğini ve sosyal konumlarını yansıtan tipik imajlar öne çıkar. Onun tematik çizimlerinde, 19. yüzyıl halklarının yaşamını gerçekçi bir şekilde betimleyen figüratif temsiller görmektediriz. Velihanov'un sanat eserleri, döneminin gerçekçi sanat akımlarını yansıtan, detaylara önem veren ve toplumsal yapıyı gözler önüne seren nitelikte çalışmalardır.⁵⁹¹

Velihanov’un çeşitli mimari anıtları tasvir eden birçok çizimi korunmuştur: Şokan Velihanov, kendi ülkesinin anıtlarını incelemeye özel ilgi gösterdi. Bu eskizler arasında, ‘Kozı Körpeş ve Bayan Sulu’ heykelsi kompozisyonunun reproduksiyonu, büyük tarihi ve kültürel değere sahiptir.⁵⁹²

⁵⁸⁸ L.R. Zolotareva, Y.A. Zolotareva, “The study of Chokan Valikhanov’s ethnic and artistic heritage at the lessons of History of Kazakh Art”, ,44

⁵⁸⁹ L.R. Zolotareva, Y.A. Zolotareva, “The study of Chokan Valikhanov’s ethnic and artistic heritage at the lessons of History of Kazakh Art”, ,44

⁵⁹⁰ L.R. Zolotareva, Y.A. Zolotareva, “The study of Chokan Valikhanov’s ethnic and artistic heritage at the lessons of History of Kazakh Art”, 45

⁵⁹¹ Kamak, "Graphic Creativity Of Chokan Valikhanov Kazakh Scientist of The XIX. Century”, 4

⁵⁹² Zolotareva ve Zolotareva, “The study of Chokan Valikhanov’s ethnic and artistic heritage at the lessons of History of Kazakh Art”, 45

5. BÖLÜM: TÜRKİSTAN ARAŞTIRMALARINDA VE ARAŞTIRMACILARIN GÖZÜNDEN ŞOKAN VELİHANOV

5.1. Yaşadığı Dönem Araştırmacı ve Bilim İnsanlarının Değerlendirmeleri

5.1.1. Grigoriy Potanin Nikolaeviç⁵⁹³

Grigori Potanin'in Şokan Çingisoviç Velihanov hakkındaki düşünceleri, Velihanov'un olağanüstü bir kişiliğe ve yeteneğe sahip olduğunu göstermektedir. Potanin, Velihanov'un Kazak aristokrasisinin bir üyesi olarak doğduğunu ve genç yaşta Rus eğitimi alarak aydınlandığını belirtmektedir. Velihanov, Kazak ismini Rus yazarlar listesine ekleyen ve Orta Cüz Kazakların son hanı Vali'nin torunu olarak önemli bir sosyal konuma sahip olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁹⁴

Potanin, Velihanov'un kısa ama parlak bir hayat yaşadığını ve çevresindeki insanların hayatını aydınlattığını vurgulamaktadır. Velihanov'un politik olarak liberal olduğunu ve Rusya'daki gerçekleri açıkça ifade etmeyi Omsk'ta öğrendiğini belirtmektedir. Potanin, Velihanov'un kültürlü olmayan ırklardan gelen insanların genellikle Avrupa eğitimi aldıktan sonra kendi yerel koşullarına dönerek ilkel bir yaşam tarzına geri döndüklerini gözlemlemiş, ancak Velihanov'un bu kuralın bir istisnası olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹⁵

Velihanov, Grigoriy Potanin sayesinde 1860 yılında St Petersburg'da bir başka Sibirya ve Türkistan aşığı, yayıncı ve yazar Nikolai Mikhailovich Yadrintsev (1842-1894) ile tanıştı. Nikolay Yadrintsev'in kendi gözlemleri, Şokan Ş.Velihanov'un hiciv ve mizahı yeteneklerine, kendine ve başkalarına gülme yeteneğine sahip olduğunu gösterdi. Sibiryalı akademisyen ve Potanin, Şokan'ın şiir ve dil sevgisine, sosyal ve siyasi fikirlere yatkınlığa sahip olduğu görüşündedir. Ş.Velihanov sadece coğrafi toplumla ilgilenmiyor, dergi ve gazete okuyor, Rus ve Kazak siyasetini takip ediyor, Avrupa aydınlanması ile Kazak milliyetinin korunmasını birleştirmeyi hayal ediyordu.⁵⁹⁶

⁵⁹³ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/90-94.

⁵⁹⁴ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/90.

⁵⁹⁵ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/91.

⁵⁹⁶ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/93.

5.1.2. Nikolay Mikayloviç Yadrintsev⁵⁹⁷

Nikolay Mikayloviç Yadrintsev, Şokan Velihanov ile olan anılarını ve düşüncelerini detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Yadrintsev, 1860 yılında St. Petersburg'da, Grigory Nikolaeviç Potanin aracılığıyla Velihanov ile tanıştığını ve bir süre sonra ona yardım etme fırsatı bulduğunu anlatmaktadır. Daha sonra 1865 yılında Sibirya'da, Omsk'ta Velihanov ile daha yakından tanışma imkânı bulmuştur.⁵⁹⁸

Yadrintsev, Velihanov'un meraklı ve yetenekli bir öğrenci olduğunu, Dickens ve Thackeray gibi yazarları severek okuduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Velihanov'un oryantalistlerle tanışmak için Kaşgar'a seyahat ettiğini ve orada çeşitli oryantal el yazmaları ve haritalarla uğraştığını belirtmektedir. Velihanov'un Kırgız dilini çok iyi bildiği ve bu yüzden Türk edebiyatına kolaylıkla adapte olduğunu, ancak Çince bilmediğini ifade etmektedir.⁵⁹⁹

Yadrintsev, Velihanov'un zekâsının yanı sıra bir muhafız subayının şıklığını ve parlaklığını taşıdığını vurgulamaktadır. Velihanov'un ince hatları ve küçük bıyığı ile eğitilmiş bir Çinli'yi andırdığını, ancak zarif tavrının bozkırda alışılmadık derecede zarif olduğunu belirtmektedir. Velihanov'un alaycı karakteri ve mizah anlayışı ile dikkat çektiğini, nüktelerinin zamanın koşullarına uygun olduğunu ve bazen anlaşılmasının zor olduğunu ifade etmektedir.⁶⁰⁰

Velihanov'un babasının zengin bir bey olmasına rağmen, Petersburg sosyal yaşamının maliyetli olduğunu ve Asya Departmanı'na atandığını belirtmektedir. Yadrintsev, Velihanov'un Rus kültürünü iyice özümlediğini ve medeniyette Avrupa'ya benzemeye hazır bir gelişime açık olduğunu vurgulamaktadır. Velihanov'un Kazaklar arasında sevildiğini ve bey seçilme umudu olduğunu ifade etmektedir.⁶⁰¹

Son olarak, Yadrintsev, Velihanov'un Türkistan'daki savaşa karşı protest hisleri beslediğini ve General Chernyaev ile fikir ayrılıkları yaşadığını, sonunda Kazak bir kadınla evlenerek akrabaları ile Kazak diyarında yaşadığını anlatmaktadır. Velihanov'un medeniyet ve kültürel ihtişamın keskin ve acı yanını göçebe barınaklarına dönerek

⁵⁹⁷ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/95-99.

⁵⁹⁸ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/95.

⁵⁹⁹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/97.

⁶⁰⁰ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/96.

⁶⁰¹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/98.

yaşadığını ve genç yaşında öldüğünü belirtmektedir. Yadrintsev, Velihanov'un halkının kaderine duyduğu korku, dehşet, güvensizlik ve ana kültürü bozma endişesini hissettiğini ve sonunda kendi kabuğuna çekilerek yurduna döndüğünü ifade etmektedir. Velihanov'un hayalini, Avrupa aydınlanmasını milleti ile buluşturmak olarak gördüğünü belirtmektedir.⁶⁰²

5.1.3. Alexander Nikolayeviç Pippin⁶⁰³

Şokan Velihanov'un hayatını ve başarılarını detaylı bir şekilde ele almaktadır. Alexander Nikolayeviç Pippin, Velihanov'u Asya ve Avrupa'nın benzersiz bir karışımı olarak tanımlamakta ve onun Kazak aristokrasisi içindeki 'beyaz kemik' statüsüne vurgu yapmaktadır. Velihanov'un, Kazak Hanlığı'nın Rus vatandaşlığına geçiş yaptığı dönemdeki önemli figürlerden biri olan Abılay Han'ın büyük torunu olduğu ve eğitimini büyük oranda Rusya'da aldığını belirtmiştir.⁶⁰⁴

Pippin, Velihanov'un Omsk'taki eğitim sürecinde Rusça bilgisi olmamasına rağmen, kendi yetenekleri ve oradaki eğitimli insanların özel ilgisi sayesinde hızla geliştiğini vurgulamaktadır. Özellikle Gutkovsky'nin Velihanov'a yakınlaşması ve onu desteklemesi, Velihanov'un gelişiminde kilit bir rol oynamaktadır. Pippin ayrıca, Velihanov'un Batı Sibiryadaki görevlendirilmesi ve P.P. Semenov gibi figürlerin onun eğitimi ve bilgisi karşısında hayranlık duymalarını da anlatmaktadır.⁶⁰⁵

Velihanov'un Kazak yönetimi ve Türkistan hakkında derinlemesine bilgi sahibi olduğunu ve bu konularda önemli katkılarda bulunduğunu ifade etmektedir. Özellikle Kaşgar'a yaptığı tehlikeli seyahat ve bu bölge hakkında topladığı bilgiler, onun coğrafi keşifler alanındaki önemini vurgulamaktadır. Pippin, Velihanov'un hem ülkesine olan derin bağlılığını hem de Batı medeniyetine duyduğu değeri belirtmekte ve onun bu iki dünya arasında köprü kurduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, Velihanov'un dini inançları ve halkıyla olan bağları konusunda da bilgi vermektedir.⁶⁰⁶

⁶⁰² Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/98.

⁶⁰³ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/82-84.

⁶⁰⁴ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/82.

⁶⁰⁵ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/83.

⁶⁰⁶ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/84.

5.1.4. Pavel Ivanoviç Nebolsin⁶⁰⁷

Pavel Ivanoviç Nebolsin, Şokan Velihanov'un St. Petersburg'daki yaşamı ve etkileri üzerine dikkat çekici bir değerlendirme yapmaktadır. Nebolsin, Velihanov'un St. Petersburg'da dikkat çeken bir figür olduğunu belirtmektedir. Bu kentte, din özgürlüğünün ilan edildiği bir dönemde, farklı inançlardan gelen insanların bir araya geldiği bir ortamda Velihanov'un önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir.⁶⁰⁸

Velihanov'un, genellikle Pan-Avrupa üniformaları giyen diğer kişiler arasında öne çıktığını vurgulamaktadır. Nebolsin, Velihanov'un bir süvari subayı olarak kaptan rütbesine sahip olduğunu, St. Vladimir ödülüne layık görüldüğünü ve sultan soyundan geldiğini belirtmektedir. Velihanov'un ismi ve soyadının, onun büyükbabası Vali Han'ın soyundan geldiğine işaret ettiğini ifade etmektedir.

Nebolsin ayrıca, Velihanov'un coğrafi toplum toplantılarına katıldığını ve bu toplantılarda kendi görüşlerini aydınlatıcı bir şekilde ifade ettiğini vurgulamaktadır. Velihanov'un bu toplantılarda okuduğu eserlerin, gerçek insani görüşlerle dolu olduğunu ve onun bu özellikleriyle St. Petersburg'daki diğer insanlardan ayrıldığını belirtmektedir. Bu değerlendirme, Velihanov'un hem askeri hem de entelektüel yeteneklerinin bir kombinasyonu olduğunu ve St. Petersburg'da öne çıkan bir figür olarak kabul edildiğini göstermektedir.⁶⁰⁹

5.1.5. İvan Vasilyeviç Muşketov⁶¹⁰

İvan Vasilyeviç Muşketov, Şokan Velihanov'un jeolojik keşiflerine ve topladığı jeolojik koleksiyonlara odaklanmaktadır. Muşketov, Velihanov'un 1858 ve 1859 yıl larında Tien Şan dağları, Verniy şehri, Issık-Kul Gölü ve Kaşgar şehrindeki Çatır-Kul gölünün yanındaki Zauku geçidi gibi bölgeleri ziyaret ettiğini belirtmektedir.⁶¹¹

Velihanov'un bilimsel ilgiyi büyük ölçüde hak eden nadir gözlemler ve geniş bir eğitimle desteklenen birkaç makale yayınladığını ifade etmektedir. Muşketov, Velihanov'un Kırgız kökeninden dolayı yerel dilleri iyi bildiğini ve bu sayede yerlilerden çeşitli ve eksiksiz bilgiler toplayabildiğini vurgulamaktadır. Ancak

⁶⁰⁷ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/85.

⁶⁰⁸ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/85.

⁶⁰⁹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/86.

⁶¹⁰ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/86.

⁶¹¹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/86.

Velihanov'un Kaşgar'dan dönüşünden kısa süre sonra ölümü nedeniyle bu bilgilerin potansiyelini tam olarak kullanamadığını belirtmektedir.⁶¹²

Muşketov, Velihanov'un ölümünden yaklaşık 10 yıl sonra P.P. Semenov tarafından yazılan ve yayımlanan birkaç makalesinin olduğunu söylemektedir. Bu makalelerin tarihsel öneme sahip olduğunu ve Velihanov'un yolculukları sırasında karşılaştığı kaya koleksiyonlarından, yerel bölgelerde bulunan mineral ürünlerden ve değerli taşlardan bahsettiğini ifade etmektedir. Ancak Muşketov, bu nadir koleksiyonun işlenmemiş ve kaybolmuş olduğunu, kendi araştırmalarının da sonuçsuz kaldığını belirtmektedir.⁶¹³

Velihanov'un Altışahar'ı açıkladığı eserinde, çeşitli mineral ürünlerin keşfi hakkında kısa bilgiler verdiğini ve Keriya köyünde bulunan altının, sakinlerin Çin'e vergi olarak ödediği ve özel ellere sattığı bilgisini paylaştığını da eklemektedir. Muşketov, Velihanov'un Pamir, Karategin ve Bolor gibi bölgelerden getirilen çok sayıda altın, lapis lazuli, turkuaz ve yakutlar hakkında da bilgi verdiğini vurgulamaktadır. Bu değerlendirmeler, Velihanov'un jeolojik keşifler alanında önemli bir katkıda bulunduğunu ve kayıp koleksiyonunun değerini göstermektedir.⁶¹⁴

5.1.6. John ve Robert Michell⁶¹⁵

'Ş.Ş.Velihanov, M.I Venyukov ve Diğer Rus Gezginlerin Türkistan Hakkındaki Çalışmaları'nın İngilizce baskısının önsözünde, John ve Robert Michell kardeşlerin, Şokan Velihanov'un Türkistan hakkındaki çalışmalarına yönelik değerlendirmelerinde, Velihanov'un coğrafyasına ve siyasi tarihine Türkistan'ın değerli katkılarını vurgulamaktadır. Michell kardeşler, Hokand Hanlığı'ndaki son siyasi olayların ve Rusya'nın bu uzak bölgelerdeki gerçek konumu hakkındaki bilgisizliğin, onları Rus materyallerini İngilizceye çevirmeye ve sunmaya yönlendirdiğini anlatmaktadır. Velihanov'un Cungarya ve Doğu Türkistan hakkındaki raporlarının, Türkistan seferleri ile ilgili raporlar arasında dikkat çekici olduğunu belirtmektedir. Marco Polo ve Cizvit Goes zamanından beri, A. Schlagintweit dışında hiçbir Avrupalının bu ülkelere gitmediğine dikkat çekerek, Velihanov'un bu coğrafi bölgelere yaptığı yolculuğun özgünlüğüne ve değerine vurgu yapmaktadır.⁶¹⁶

⁶¹² Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/86.

⁶¹³ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/86.

⁶¹⁴ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/86.

⁶¹⁵ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/100-12.

⁶¹⁶ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/100.

Velihanov'un Rus hizmetinde bir subay olarak ve aynı zamanda iyi eğitilmiş bir adam olarak, Kazak beyinin oğlu ve bozkırların yerlisi olarak Türkistan halklarının dillerini ve geleneklerini çok iyi bildiğini ifade etmektedir. Margelan tüccarı kılığında bir Hokand kervanı ile Kaşgar'a başarılı bir şekilde ulaştığını ve bu bölgenin siyasi durumunu araştırdığını belirtmektedir.⁶¹⁷

Sonuç olarak, John ve Robert Michell, Şokan Velihanov'un Türkistan hakkındaki çalışmalarının, bu az bilinen ve ilgi çekici bölgeye önemli bir ışık tuttuğunu ve bu nedenle sıcak bir övgüyü hak ettiğini belirtmektedir. Bu değerlendirmeler, Velihanov'un coğrafi keşiflerinin önemini ve etkisini vurgulamaktadır.⁶¹⁸

5.1.7. Nikolay Ivanoviç Veselovskiy⁶¹⁹

Nikolay Ivanoviç Veselovskiy, Şokan Velihanov'u doğu çalışmaları alanında parlamış parlak bir meteor gibi tanımlamaktadır. Veselovskiy, Rus Oryantalistlerin Velihanov'un olağanüstü yeteneklerini tanıdıklarını ve ondan Türk halklarının kaderi hakkında büyük ve önemli açıklamalar beklediklerini belirtmektedir. Ancak, Velihanov'un zamansız ölümünün bu umutları mahvettiğini ifade etmiştir.⁶²⁰

Veselovskiy, Velihanov'un Batı Sibirya Gasfort Genel Valisi tarafından akademik çalışmalarda korunduğunu ve Kaşgar'a yapılan bir gezi planlandığını, bu gezinin bilimsel olarak önemli sonuçlar gösterdiğini vurgulamıştır. Velihanov'un Kaşgar'dan dönüşünde bu gezinin raporunu hazırladığını ve St. Petersburg'da bu raporun düzenlenmesine katıldığını belirtmiştir.⁶²¹

Veselovskiy, Velihanov'un eserlerinin yayınlama sürecinin zorluğuna değinmekte ve bu eserlerin önemine vurgu yapmaktadır. Velihanov'un çalışmalarının yayınlama girişimlerinin zaman zaman durduğunu, ancak sonunda kendisinin bu çalışmaları düzenlemeyi ve yayınlamayı üstlendiğini anlatmaktadır. Velihanov'un eserlerinin zorlu bir süreçten sonra toplanıp yayınlanmasının, Oryantal çalışmalar için önemli olduğunu vurgulamaktadır.⁶²²

⁶¹⁷ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/101.

⁶¹⁸ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/102.

⁶¹⁹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/79-81.

⁶²⁰ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/79.

⁶²¹ Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/80

⁶²² Margulan(ed.), *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, 1/80

Son olarak, Veselovskiy, Velihanov'un Doğu Türkistan ve Cungarya hakkında yaptığı çalışmaların, bu bölgeler hakkındaki bilgilerimiz için son derece değerli olduğunu belirtmektedir. Velihanov'un bu bölgelere yaptığı seyahatler ve topladığı bilgilerin, İmparatorluk Coğrafya Derneği'nin Notları'nda yer aldığını ve bu alanın en dikkat çekici açıklamasını sunduğunu ifade etmektedir.

5.2. Sonraki Dönem Araştırmacıları

Bu bölümde, Ş.Velihanov'un bilim dünyasına tanıtımında öncü rolleri nedeniyle; A.H. Margulan başta olmak üzere H.G. Aydarova, S. Zimanov ve A. Atishev konu edilecektir.

5.2.1. Alkey Hakanoviç Margulan⁶²³

Alkey Hakanoviç Margulan, Velihanov'un Kazak halkının folkloru, sözlü ve yazılı mirası üzerine önemli bir figür olduğunu vurgulamaktadır. Margulan'ın çalışmaları, Velihanov'un eserlerinin toplanması ve yayınlanması ile ilgilidir ve bu süreçte Velihanov'un bilinmeyen eserlerini keşfetmeye ve içeriklerini açıklığa kavuşturmaya yönelik yoğun bir çaba gösterdiği anlaşılmaktadır. Margulan'ın Velihanov bilimsel ve edebi mirasının araştırılması ve eserlerinin yayınlaması ile ilgili bu çabaları ve başarısı önceki bölümlerde açıklanmıştı. Margulan ve ekibinin on yıldan fazla süren titiz çalışmaları, Velihanov'un bilinmeyen eserlerini bulmak, içeriklerini açıklamak, yorumlar ve dizinler hazırlamak ve bunları beş ciltte yayınlamak gibi zorlu bir görevi başarmıştır.

5.2.2. Hadicha Galimovna Aydarova

Hadicha Galimovna Aydarova, Alma-Ata'dan bir Sovyet bilim insanı olarak, Şokan Velihanov'un mirasını kamuoyuna detaylı bir şekilde tanıtan ilk kişilerden biri olmuştur. Aydarova'nın araştırması, Velihanov'un kişisel özelliklerinin analizi, yaşam öyküsü, faaliyetleri ve yaratıcılığı üzerine yoğunlaşmıştır. Rus Coğrafya Derneği Notları'nda yayınlanan bilgileri, çağdaşlarından topladığı anekdotları ve Velihanov'un kendi bilimsel çalışmalarını kullanarak, Velihanov'un mirasını daha detaylı inceleyebilecek bir zemin hazırlamıştır. Aydarova'nın 'Kazak Aydınlanmacının Hayatı ve Faaliyetleri'adlı

⁶²³ Margulan A., Zhizn' i deyatel'nost' Chochana Valikhanova, Alma-Ata: Kazgoslitizdat, 1958.

eseri, sadece Velihanov'un kişiliğine odaklanmakla kalmayıp, Kazak ve Rus tarihine de ışık tutmaktadır. Yazar, Velihanov'un Rus İmparatorluğu ve Kazakistan arasındaki sosyo-politik köprü rolünü, fikirleri ve dünya görüşünü inceleyerek, bu çalışmanın önemli bir yönüne vurgu yapmaktadır. Bu çalışma, Velihanov'un tarihsel ve kültürel etkileşimler içindeki yerini anlamamıza yardımcı olmuştur.⁶²⁴.

5.2.3. Sergey Zimanov ve Aidos Atışev⁶²⁵

S. Zimanov ve A. Atışev'in 'Şokan Velihanov'un Siyasi Görüşleri' adlı çalışmaları oldukça değerlidir. Zimanov ve Atışev; Velihanov'un siyasi görüşlerinin bir incelemesi ve muhaliflerle, St. Petersburg toplumunun aktivistleriyle olan ilişkilerinin yanı sıra Kazak eğitimcinin Rusya'nın çevre ülkelerdeki devlet politikası konularına katılımına ilişkin değerlendirmeler yapmışlardır. 1850'li yıllardaki Rusya ve Kazakistan'ın sosyo-politik gelişiminin özelliklerini göz önünde bulunduran yazarlar, Velihanov'u önemli bir siyasi figür olarak konumlandırmakta ve kriz durumunda, çelişkiler ve mücadelelerle dolu Şokan Velihanov'un deneyimli bir halk figürü olarak hareket ettiğini savunmuşlardır.

Rus kaynaklarda Ş.Velihanov'a yönelik olumsuz görüşlere yer verildiği görülmemiştir.

5.2.4. Diğer Araştırmalar

5.2.4.1. Akademik, Gazetecilik ve Edebiyat Alanlarındaki Araştırmalar

1950'li yıllardan itibaren Ş.Velihanov'la ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Şokan Velihanov'un bilimsel mirasının araştırılmasına katkı sağlayan, Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan'da monografiler, kitaplar, makaleler yayınlayan, akademik tezler hazırlayan önde gelen bazı araştırmacılar şöyle sıralanabilir: Abdildina R.Zh., Abuev K.K., Zolotareva L.R. , Ishembetov I.R., Uteniyazov S. K. , Zabelin I. M. Fetisov M. I., Khasanov K., Dyukov L. V., Sultanyayev O. A., Turdalieva C. D., Shilovsky M. V. , Kolesnikov A. A., Iskakov A.

Kazak aydınının bilimsel mirasına dikkat çeken batılı araştırmacılar arasında S. Bailey⁶²⁶, E. Mckenzie⁶²⁷, E. Bacon⁶²⁸, E. Oluord⁶²⁹, M.B. Olcott⁶³⁰, P.M.Taylor⁶³¹ sayılabilir.

⁶²⁴ Aidarova H.G., Şokan Velihanov. 1837-1865: Zhizn' i deyatel'nost' kazakhskogo prosvetitelya, Alma-Ata: KazOGIZ, 1945.

⁶²⁵ Zimanov S.,Z, Atışev A. Politicheskiye vzglyady Velikhanova, Alma-Ata: Nauka, 1965.

Bunların yanında Velihanov'un önemli eserlerini bir kitap olarak İngilizce'ye çevirerek Batı dünyasına tanıtan Nick Fielding⁶³² dikkat çekmektedir.

5.2.4.2. Konferanslar

1985 yılında Ş.Ş. Velihanov'un doğumunun 150. yıldönümü vesilesiyle Almatı, 'Ş. Velihanov ve modernite' konulu bir Bütün-Birlik bilimsel konferansına ev sahipliği yaptı. 1988 yılında konferans materyallerinin bir derlemesi⁶³³ yayınlandı. 2010 yılında, Ş. Velihanov'un 175. doğum yıldönümü vesilesiyle, bilim adamının yaşamının yeni yönlerinin ve bilimsel mirasının keşfi ile bağlantılı olarak, mirasını toplama konusunu gündeme getiren makaleler yayımlandı.⁶³⁴ 2020 yılında ise bu sefer Ş. Velihanov'un 185. doğum yıldönümü vesilesiyle Şokan Velihanov'un Yaratıcı Mirası: Avrasya Kültürlerinin Sentezi' konulu uluslararası bir konferans düzenlendi. Konferanstaki bir konuşmacının aşağıdaki sözleri Konferansın amacını özetler mahiyettedir.⁶³⁵

“Gerçekten Şokan Velihanov, zamanımızda Avrasya olarak adlandırılan çevreye tamamen yoğunlaşmıştı. Avrasya'nın farklı halklarının yaşam tarzlarını, geleneklerini, kültürlerini ve geleneklerini inceleyerek, devlet sınırlarını zorlayarak halkların diyalogunu ve karşılıklı anlayışını ön plana çıkardı. Olzhas Ömeroviç Süleymanov Velihanov hakkında şunları söyledi: - O geleceğin adamı - geçmişte yaşadı.”

⁶²⁶ Scott C. Matsushita Bailey, “Travel, Science and Empire: The Russian Geographical Society's Expeditions to Central Eurasia, 1845-1905”, University of Hawaii, Doktora Tezi, 2008.

⁶²⁷ Kermit, E. McKenzie. Şokan 'Velikhanov; Kazakh Princeling and Scholar', Central Asian Survey, Vol.8, Nu.3, 1989.

⁶²⁸ Elizabeth E. Bacon, 'Central Asians under Russian Rule: A Study in Culture Change' ,Cornell University Press, 1968.

⁶²⁹ Allworth E. 'Central Asia: A Century of Russian Rule.' New York: Columbia University Press, 1967.

⁶³⁰ Olcott M.B. 'The Kazakhs' 2d ed. California: Stanford Hoover Institution Press. 1987.

⁶³¹ Paul Michael Taylor, Exploring The Scientific And Artistic Legacy of Şokan Velihanov (1835-1865), In Partnership With Kazakhstan's Museums,

⁶³² Nick Fielding (ed), 'Selected Works of Chokan Valikhanov, Pioneering Ethnographer and Historian of The Great Steppe' Cambridge University Press, 2020.

⁶³³ Chokan Valikhanov ve modernite: 150. yıldönümüne adanmış Tüm Birlik Bilimsel Konferansı materyallerinin toplanması. Velihanova. - Alma-Ata: Nauka, 1988.

⁶³⁴ Sh. Velihanov ve XXI yüzyılın beşeri bilimleri: seçkin Kazak bilim adamı Sh.Ş. Velihanov'un 175. yıldönümüne adanmış bilimsel-pratik konferansın bildirimleri // General ed. S.F. Мажитов, В.З. Галиев, Э.Ж. Velihanov, А.К. Şaşaev. - Almatı: Tarih okuması, 20110.

⁶³⁵ Avrasya Halkları Asamblesi, “First Deputy Secretary General welcomed the Participants of the Conference “Chokan Valikhanov Creative Heritage: Synthesis of Eurasian Cultures” ,Erişim 13 Mayıs 2023, Erişim Adresi: <http://eurasia-assembly.org/en/news/first-deputy-secretary-general-welcomed-participants-conference-chokan-valikhanov-creative>

SONUÇ

Şokan Şingizuli Velihanov inanılmaz yeteneği, bilgi arzusu, bilimsel sorunları kapsamlı bir şekilde ele alma ve derinlemesine analiz etme yeteneği ve çalışkanlığı sayesinde on yıldan kısa bir süre içinde ortaya koyduğu yüzden fazla çalışma ile 19. yüzyılın en önemli coğrafyacı, etnograf, halkbilimci ve tarihçilerinden biri olarak anılmayı hak etmektedir. Bilimsel mirası hala yeterince incelenmemiştir. Bunun için Şokan Velihanov ve çalışmalarının her araştırma alanı için ayrı ayrı yeniden ve tekrar tekrar ele alınıp değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Alanlara katkısını belirlemek için mutlaka sahasında uzman kişilerin özel araştırmalarına ihtiyaç vardır. Velihanov, derin bir ansiklopedik bilgiye sahip, zamanının bilimindeki bir takım problemleri yeni bir şekilde gündeme getirebilen büyük bir bilim insanıydı. Belgesel materyallerin geniş kapsamı, ele aldığı konuların genişliği, birçok tespitinin geçerliliği, özellikle modern araştırmacıları, onun çalışmalarına dikkat etmeye teşvik etti. Ş.Velihanov'un eserlerinde, kendisinin yaptığı net sonuçlar ve araştırmaların yanı sıra, geçmişten gelen ve insanların zihninde kalan bilgileri de bulabiliriz. Halk gelenekleri ve efsaneleri konusundaki bilgisi, çok sayıda belgesel materyali, Kazakistan tarihinin en trajik dönemini kapsamlı ve derinlemesine incelemesine olanak tanıdı.

Bu çalışmada bu büyük aydını, bilim insanı kimliği yönüyle tanımak adına bir katkı sağlamak hedeflenmişti. Çalışmada, Şokan Velihanov'u bir bilim insanı olarak ele alarak onun hayatı, bilimsel katkıları ve etkileri üzerine odaklanıldı.

Velihanov'un çocukluğu, ailesi ve yetiştiği muhit, askeri okul yılları, adeta onu gelecekte Türkistan'ı araştırmaya adayacağı ömrünün tohumları mahiyetinde geçmişti. Askeri okul yıllarında aldığı eğitim ona, potansiyel halde bulunan becerilerini harekete geçirme imkânı sunmuş ve kısa sürede geleceği parlak bir bilim insanı olacağı gözüyle bakılan bir öğrenci haline gelmişti. Ş. Velihanov birçok Doğu ve Avrupa dilini iyi biliyordu. Bu sayede eski kaynakları orijinal halleriyle okuma fırsatı buldu. Türkistan ve Kazakistan halklarının coğrafyası ve tarihine ilişkin Rusça materyallerin yanı sıra, tüm Avrupa ve Doğu kaynaklarını da kolaylıkla anlayabildi. Uzun süre dikkatle incelediği Farsça, Arapça ve Türkçe kaynaklar onun inceleme alanı içindeydi.

Mezuniyetinden kısa bir süre sonra askeri seyahatlere başlamasıyla birlikte bilimsel çalışmalarına da başlamış oldu ve kısa zamanda ne kadar başarılı işler yapabileceğini başta komutanları olmak üzere herkese ispatladı. 1854 yılında K. K. Gutkovsky'nin

seferine katılan Ş. Velihanov, Kapal kalesine geldi ve bu arada Büyük Cüz Kazaklarının efsanelerini yazdı.

Bilimsel alanda Ş. 1856-1858 yılları Velihanov için oldukça verimli geçti. Yedisu bölgesinde, çeşitli antik kentlerini inceledi, antik madeni paralardan oluşan bir koleksiyon topladı. Issık-Köl, Kulca ve Kaşgar gezileri sırasında yazdığı mükemmel günlükleri, 'Köketaş Han'ın Ölümü', 'Güney Sibirya Kabilelerinin Tarihi Üzerine Notlar'bu döneme aittir. Şokan Velihanov'un bilimsel çalışmaları arasında tarihi ve coğrafi bir inceleme niteliğindeki 'Cungarya Denemeleri', 'Kırgızlar Üzerine Notlar', 'Altışahar veya Çin'in Nan-Lu Eyaletindeki Durum' eserleri büyük ilgi uyandırdı.

Ş. Velihanov'un Kazak ve diğer Türkistan halklarının tarihi ve etnografyasına ilişkin araştırmalarının yanı sıra Kazak bozkırındaki sosyo-politik ilişkilere ilişkin makaleleri büyük bilimsel öneme sahiptir. Bunlar 'Abılay', 'Kazak Şeceresi', 'Yargı Reformu Üzerine Notlar', 'Bozkırdaki Müslümanlık Hakkında', 'Kırgızlarda Şamanizm Kalıntıları' gibi çalışmaları bu çerçevede sayılabilir.

Bazı eserlerinde Şokan kendisinin sadece bir tarihçi, etnograf değil, aynı zamanda bir yazar, bir gazeteci ve mükemmel bir söz ustası olduğunu göstermektedir. Kazak halk şiiri teorisi ve Kırgız destanı 'Manas'üzerine yarım kalan araştırması da özel ilgi görmüştür.

Kazak edebiyatı tarihi için Ş. Velihanov'un mektup mirası, önde gelen Rus yazar ve bilim adamlarıyla yazışmaları özellikle önemlidir. Velihanov'un gazetecilik yeteneği, günlüklerinde olduğu gibi bu mektuplarda da açıkça görülmektedir ' Ş. Velihanov'un günlükleri sanatsal denemeler tarzında yazılmıştır. Bu günlüklerde, insanların yaşamına dair derin bilgiler aracılığıyla doğanın canlı ve çekici bir tasviri bulunmaktadır. Kulca Günlüğünde, Doğu Türkistan halklarının önemli tarihi dönemleri, yaşamı ve kültürü, antik çağlardan 19. yüzyıla kadar olan kültürel bağları anlatılmış, Tien-Şan ve komşu Cungarya halklarının yaşamlarına dair canlı bir algı ve ilginç gözlemler yer almıştır. Ş. Velihanov aynı zamanda sözlü edebiyat, nadir el yazmaları ve nümismatik anıtlar, Kazakistan ve Türkistan'da yaşayan halkların el sanatlarının yorulmak bilmez bir koleksiyoncusu olarak da bilinmiştir.

Çalışmanın bir diğer temel amacı, Şokan Velihanov'u bir bilim insanı olarak inceleyerek onun yaşamı, çalışmaları ve mirası üzerine daha geniş ve derinlemesine bir bakış açısı oluşturma ve onun Türkistan'ın bilimsel haritasındaki yerini vurgulamaktır. Çalışmanın

başlangıcında, Şokan Velihanov'un hayatı, çalışmaları ve yazıları hakkında mevcut kaynakların belirlenmesi ve toplanması amacıyla geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Velihanov'un elimize ulaşan eserleri, bu çalışma için temel kaynak olarak kullanılmıştır. Bu eserlerin içeriği, özellikle etnografya, tarih, coğrafya ve dilbilimi gibi çeşitli bilim dallarına olan katkıları özel bir vurguyla incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda Şokan Velihanov'un bilim insanı olarak nasıl yetiştiği belirlenmiş; başta etnografya, tarih, din, dil ve edebiyat ve folklor alanlarına yönelik bilimsel katkıları ile Kazak ve Türkistan halklarının gelecekteki tarih ve kültürüne yönelik araştırmalar için muazzam bilimsel bir miras bıraktığı; yine derleme çalışmaları, tercümelemleri, topladığı arkeolojik materyaller gibi pek çok kaynağı bilimsel dolaşıma soktuğu; katıldığı bilimsel seferler ile daha sonraları doğruluğu onaylanacak pek çok coğrafi, tarihi ve etnografik tespitlerde bulunduğu; tüm bu çalışmaları ile başta kendi halkı olmak üzere tüm Türkistan halklarının milli kimlik inşalarında eserleriyle çok önemli bir zemin oluşturma görevi ifa ettiği değerlendirilmiştir.

Şokan, Yedisu, Kırgızistan ve Doğu Türkistan'ı ziyaret eden ve Türkistan'ın bu bölgelerinin tarihi, etnografyası, coğrafyası, edebiyatı ve siyasi durumu hakkında eşsiz ve kapsamlı materyal toplayan ilk Avrupalı eğitimli bilim adamıydı. Topladığı malzemeler, Türkistan ve Kazakistan haritasındaki belirsizlik boyutunu küçültmeyi mümkün kılmıştı.

Aslında Şokan Velihanov, Kazak ve Kırgız destanlarını, efsanelerini ve masallarını bilimsel dolaşıma sokan ilk kişilerden biriydi, ayrıca, Doğu'yu inceleyen Kazak bilim adamı, Asya Türk halklarının - Kazaklar, Kırgızlar, Uygurlar ve diğer halkların tarihinin etnogenezi, sosyal yapı, siyasi durum, yabancı işgalcilere karşı ulusal kurtuluş hareketi gibi bazı önemli meselelerini inceledi. Batı Türkistan, Doğu Türkistan ve Kazakistan halklarının hayatında İslam, dinin rolünü ilk inceleyen kişi de Şokan olmuştur.

Şokan Velihanov, Türkistan'ın tarihi üzerine önemli katkılarda bulunmuş bir bilim insanıdır. Onun tarih bilimine yaptığı katkılardan bazıları şunlardır:

Velihanov, bilimsel çevrelerde Kazak ve Kırgız halklarının sözlü halk geleneklerini tarihsel veri olarak kullanmayı başlatan ilk kişi olmuştur. Velihanov, Kırgız halk efsanesi Manas'ı ilk kez yazılı hale getirerek bilimsel olarak analiz etmiş ve bu efsanenin bir parçası olan 'Köketai Han'ın Ölümü ve Cenazesi'ni Rusçaya çevirmiştir. Velihanov, Kazak ve Kırgız halklarının Orta Çağ tarihini araştırmada büyük öneme sahip olan etnik

köken araştırmalarını yapmış ve önemli bulgular elde etmiştir. Velihanov, kendisinden önce Avrupa için yabancı bir bölge olan. Doğu Türkistan'ın coğrafyasını, tarihini, politik sistemini ve kültürel özelliklerini araştırmış, bu bölge üzerine değerli bilgiler sunmuştur. Kazakistan'daki şamanizmin kalıntıları üzerine yazdığı makalelerde, Kazak halkının Müslüman olmasına rağmen şamanizm geleneklerini sürdürdüğünü ve bu konuda daha önce yapılan araştırmaların yetersiz olduğunu belirtmiştir.

Velihanov, Kazak kültürü, gelenekleri ve tarihi üzerine derinlemesine çalışmalar yapmıştır. Kazak halkının tarihini, sosyal yapısını ve geleneklerini belgeleyerek, Kazak ulusal kimliğinin oluşumuna katkıda bulunmuştur. Rus İmparatorluğu'nun bir parçası olarak Kazak topraklarında eğitimli bir elit olarak yetişen Velihanov, hem Kazak hem de Rus kültürlerini bilmekteydi. Bu çok kültürlü geçmişi, ona Kazak ulusal bilincinin oluşumunda önemli bir köprü oluşturma yeteneği vermiştir. Kazak halkının geleneklerini, dillerini ve folklorlarını inceleyerek, Kazak halkının zengin kültürel mirasını vurgulamıştır. Bu çalışmalar, Kazak ulusal kimliğinin korunması ve geliştirilmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Özetle, şokan Velihanov'un bağımsız ve milli Kazak ulusunun inşasındaki rolü, Kazak kültürü, tarihi ve toplumu hakkında derinlemesine bilgi sağlayarak, Kazak ulusal kimliğinin güçlenmesine ve Kazakların kendi tarihleriyle daha iyi bağ kurmalarına yardımcı olmak şeklinde özetlenebilir. Bu çalışmalar, Kazak halkının Rus İmparatorluğu içindeki konumunun yeniden düşünülmesine ve Kazak ulusal bilincinin oluşumuna önemli katkılar sağlamıştır.

Coğrafya literatüründe Tien-şan Sırtı'nı keşfeden ilk kişi Velihanov oldu ve iklim özelliklerini ve doğasını temelde doğru bir şekilde tanımladı. Ona göre Tien-şan, Dış Zauke Geçidi'nden Kavak Geçidi'ne kadar olan alanı kapsıyor ve 'yüksek dağ ve dik bir plato'olarak değerlendiriliyor. Sirt 4000 m yükseklikte yer aldığından iklimi oldukça serttir. ř.Velihanov'un 1852 yılında derlediği bir harita daha vardır. Torgay bozkırı ve Kuşmurun vadisinin tüyle çizilmiş şematik haritasıdır. Haritanın pratik önemi büyüktür, çünkü onu bugünkü Kazakistan haritasıyla karşılaştırarak o dönemde bazı coğrafi nesnelerin nasıl bir rol oynadığını anlamak mümkündür.

ř.Velihanov, Türkistan'ın 'Küçük Buhara'sının ilk coğrafi tanımını yapmıştır. Coğrafi araştırması, topografyanın tanımlanması ve coğrafi konumunun tanımlanmasıyla başlar. ř.Velihanov'un İç Tien-Shan ve Kaşgarya'ya ilişkin açıklaması o dönem için büyük bir hadiseydi. Türkistan ve Kazakistan gölleri arasında Sh. ř. Velihanov, Alaköl, Balkaş

ve Issık-Köl'e çok ilgi gösterdi. Alaköl ve Balkaş arasında kaynakları itibariyle bağlantı olduğu tespitini yapmıştır.

Ş.Velihanov, bitki ve hayvanların coğrafi dağılımının özellikleri hakkında çok ilginç gözlemlerde bulundu. Issık-Köl ziyareti sırasında ornitolojik (kuşlar) ve entomolojik (böcekler) koleksiyonlar topladı. Bilim insanı, Tien-Shan'ın memelilerini ve kuşlarını ilk kez inceleyerek bunların dağılım yasasını belirledi ve ilk kez onları sınıflandırdı.

Şokan, arkeolojik ve mimari anıtları, Kazak halkının eski tarihinin araştırılmasında önemli veriler olarak görmektedir. Ona göre göçebeler, kentin kalıntıları, yerleşim kalıntıları gibi önemli maddi kültür kalıntılarını bırakamazlar. Ancak Kazak bozkırlarında çok sayıda mezar taşı, höyük, türbe, dini anıt bulunduğunu ve bunların araştırmacıların ilgisini çektiğini, çünkü kazılarda bulunan eserler, Türklerin geleneklerini, göreneklerini, dini inançlarını, mesleklerini, maddi kültürünü anlatmaktadır.

Ş.Velihanov, incelediği ülkelerin haritalandırılmasına önemli katkılarda bulundu. Arşivi, çoğu bugüne kadar ortaya çıkarılmamış ve restore edilmemiş çok sayıda plan, harita, şematik çizim içermektedir. 1855-1856 yıllarında Orta Kazakistan, Tarbagatay, Yedisu'yu gezerek bilimsel bir keşif gezisi kapsamında Issık-Köl'e giden Ş. Velihanov'un seyahat günlükleri, seyahat ettiği rotaların şematik haritaları ve çeşitli şema ve çizimlerle desteklenmektedir. Almatı bölgesinin güneydoğu kısmının hidrografik ağını büyük bir doğrulukla tasvir edip adeta fotoğrafladı. Issık-Köl'e doğu kıyısının topografik araştırmaları sayesinde ilk kez gölün doğu yamacının doğru haritaları elde edildi.

Ş. Velihanov, seyahatlerine hazırlanırken tarihi eserlerin incelenmesi ve verilere dayanarak bir takım haritalar yaptı. Bunların arasında 'Tarihi-Reşidi' kitabına dayanan 'Moğolistan'ın şematik haritası' ve diğerleri yer almaktadır. Bilim insanı, Türkistan ve Doğu Türkistan haritasını derlerken birçok eski veri ve materyali araştırmak zorunda kaldığını, kendi araştırmalarının yanı sıra bilimsel literatüre de güvendiğini göstermektedir. Ş. Velihanov'un araştırmaları arasında en önemlisi ve ilgi çekici olanı Doğu Türkistan'da topladığı materyallerdir. Bilim adamının el yazmalarının arşivinde Şokan'ın günlüklerinin yanı sıra çok sayıda açıklama, topografik ve coğrafi harita bulunmaktadır.

Velihanov'un araştırma faaliyeti coğrafya biliminin çok ötesine geçmektedir. Bu nedenle, bilimsel mirasının önemli bir kısmı Türkistan, Sibiry ve günümüz Kazakistan'ındaki çok sayıda kabile ve milliyetin folklor ve etnografik materyallerinden oluşmaktadır. Kazak folkloru, Kazak halkının ulusal kültürünün bir parçası olan en zengin manevi mirastır. Kazak halkının geniş bozkır koşullarında, göçebe ve yarı yerleşik yaşam biçimlerinin, sığır yetiştiriciliği ve yarı tarımsal ekonomi türlerinin, kabile ve feodal sosyal yapıların birleşimiyle ifade edilen ve yüzyıllar süren yaşamı, karakter, içerik ve biçimin yanı sıra sözlü yaratıcılık türlerini de belirledi.

Velihanov, Kazakların çok yönlü yaşamını yansıtan tükenmez kaynaklardan biri olan halkın zengin folklorunu iyi biliyor ve takdir ediyordu. Ve bilimsel araştırmaları için bu halk bilgeliği hazinesinden bilgi topladı. A.H.Margulan, 'Şokan küçük yaşlardan itibaren Kazak halk şiirine büyük bir sevgi gösterdi, klasik örneklerini yazdı ve ailesine N. Alimbaev'in belirttiği gibi: 'Bilim insanının anlayışına göre Kazak folklor kültürü, her şeyden önce, göçebe toplumun temel sosyo-kültürel parametrelerini bir odak noktası olarak yansıttığı için halkın sosyal hafızasıdır.

Ş.Velihanov'un sayısız eserinde, yazılı ve arkeolojik verilerle ilişkilendirilen sözlü yaratıcılık anıtlarının, halkın sosyal ve etnik tarihini, özellikle de geleneksel dünya görüşünü incelemek için çok önemli tarihsel kaynak değeri atfedilmiştir. Sözlü halk sanatı malzemelerini etnografya bilimine kazandıran ilk kişilerden biriydi. Kazak halkının sözlü yaratıcılığını Türk-Moğol folkloruyla karmaşık ilişkiler içinde sunan Velihanov'un çalışmalarında yaptığı karşılaştırmalı analiz sonucunda, Kazak folklorunun olay örgüsü, motifleri ve imgelerinin, gelişimlerinin erken dönemlerinde çeşitli halkların folkloru ile benzerliği hakkında tipolojik olarak doğru sonuçlara varmaktadır.

Şokan, edebiyatın sorunları ve teorisi hakkında pek çok yeni görüş ve sonuç çıkarmış ve bunları halkının yaşam koşullarına ve kültürel gelişimine göre geliştirmiştir. Kazak şiirlerinin popülerliği konusunda değerli görüşler dile getiren Şokan, halk edebiyatının değerli versiyonlarını oluşturdu ve sözlü edebiyatın seçkin örneklerini seslendirdi. Kazak halkının sözlü edebiyat mirasını toplayan ve inceleyen Şokan, bunların Slav halklarının, özellikle de Rusların sözlü edebiyatıyla bağlantısını ortaya koymuş ve ikna edici örnekler vermiştir.

Şokan Velihanov, yalnızca bilim insanı kimliğiyle değil aydın kimliği ve halkına karşı sorumlu bir anlayışla 'Yargı Reformu Üzerine Notlar' çalışmasında çok önemli tespitlerde bulunmuştur. Kazak bozkırlarında yapılan yargı reformlarının ve idari değişikliklerin sadece hukuki ve idari yapıyı değil, aynı zamanda etnik ve kültürel yapıyı da etkileyeceğini ifade etmiş ve Kazak edebiyatının ve folklorunun zenginliğine ve karakteristik özelliklerine dikkat çekerek, bu kültürel unsurların modernleşme ve dönüşüm süreçlerinde korunması gerektiğini vurgulamıştır.

Şokan, etnogenetik problemlerin öncelikle ilgili bilimlerin bilimsel bulgularına dayalı olarak gerçekçi ve kapsamlı veriler kullanılarak çözülmesi gerektiğinin bilincindedir. Selefleri yazılı verilere odaklanırken, o, Kazak tarih yazımında etnografik ve folklor verilerini, Kazak efsanelerini ve atasözlerini Kazak halkının oluşumu, etnik bölgesi, ekonomisi, dilinin incelenmesi için vazgeçilmez bir kaynak olarak kullanan ilk kişilerden biriydi. Etnografik ve folklor verilerinin antik tarih araştırmalarındaki önemine ilişkin bilgin görüşleri, "Cungarya Denemeleri", "Güney Sibirya Kabileleri Üzerine Notlar", "Kazak Şeceresi" adlı eserlerinde ve makalelerinde açıkça ifade edilmektedir.

Şokan, Kazaklar ve Kırgızlar arasındaki etnik ve antropolojik farklılıklar hakkında ikna edici gerçekleri öne sürerek Kazakistan'ın önde gelen araştırmacılarından biridir. Ş. Velihanov, "Bence bu tamamen farklı iki halkı birbirine karıştırmamak önemli" diye yazdı. Bu halkların farklılıklarını sadece maddi ve manevi kültür alanında değil, aynı zamanda fiziksel görünüşleri alanında da göstermeye çalışır.

Şokan Velihanov, ömrünü halkının ve Türkistan halklarının kültürlerinin, geleneklerinin ve yaşamlarının başta Rusya ve Avrupa ülkeleri olmak üzere, bilinmesine ve tanınmasına vakfetmiştir. Tüm bu çalışmalarının bilimsel getirilerinin yanı sıra başta kendi halkı olmak üzere tüm Türkistan halklarının milli kimlik inşalarında eserleriyle çok önemli bir zemin oluşturma görevi ifa etmiştir. Kazakistan ve diğer Türkistan cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra bu devletlerde milli kimlik inşasında Ş.Velihanov'un eserleri önemli bir katkı sağlamış ve sağlamaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Abuev, Kadirjan, Abılay Han Zamandastari jane Urpaktarı. Kökşetav: Ş. Velihanov Kökşetav Memlekettik Universitetinin Baspahanası, 2016.
- Adilcanov, Galimcan. İslam as a Part of Kazakh Identity and Şokan Velihanov, Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Akayev, A. Kırgız Devlet Geleneği ve Manas, İstanbul: Da Yayıncılık, 2003.
- Aktaev, S. “El Anası Ayganim”, Elana. Erişim: 18 Ağustos 2021. <https://www.elana.kz/el-anasy-aj%D2%93anym/>
- Aldajumanov, K. İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Vremen do Naşih Dney), C. III, Almatı: Atamura 2010.
- Allworth E. ‘Central Asia: A Century of Russian Rule.’ New York: Columbia University Press, 1967,
- Atışev, Aristanbek. Şokan Velihanovtın sosiologiyalık jane memlekettik-pravalık közkarastarı, Gilim, Almatı, 1974.
- Avrasya Halkları Asamblesi, “First Deputy Secretary General welcomed the Participants of the Conference “Chokan Valikhanov Creative Heritage: Synthesis of Eurasian Cultures”, Erişim 13 Mayıs 2023. Erişim Adresi: <http://eurasia-assembly.org/en/news/first-deputy-secretary-general-welcomed-participants-conference-chokan-valikhanov-creative>.
- Ayan, Ekrem. Modern Kazak Edebiyatının Öncüsü İbray Altın Sarın. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ocak 2015.
- Aytmukhambetova, B. Great Names Of The Great Steppe. Şokan Velihanov, News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan 5/327 /2019, 42-48.
- Bacon, Elizabeth E. Central Asians under Russian Rule: A Study in Culture Change, Cornell University Press, 1968.
- Bazarbayeva, L. ‘Şokan Velihanov (Eserleri)’, Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2017
- Bulut, Ayşe. Türk Tarihi Araştırmalarında Şokan Velihanov’un Yeri ve Sobraniye Soçineniy İ’in Tahlili, (Bişkek, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021)
- Bulut, A. ve A. Can, Kazak Bilim Adamı Şokan Velihanov’a Göre XIX. Yüzyılda Kazaklarda Tarımsal Faaliyetler. International Journal of Life Sciences and Biotechnology, 2021. 4(3)

- Caffee, Naomi Beth."Russophonía: Towards a Transnational Conception of Russian-Language Literature", (California, Los Angeles, Slavic Languages and Literatures, University of California, 2013.) Doktora tezi, Erişim tarihi: [10.08.2023]. Erişim adresi: <https://escholarship.org/uc/item/3z86s82v>., 93.
- Cample, Ian Wylie."Knowledge and Power on the Kazakh Steppe, 1845-1917". Michigan, ABD, University of Michigan, Doktora Tezi, 2011, 105, https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/86561/icampbel_1.pdf;sequence=1 (Erişim Tarihi: 10.08.2022).
- Çelebi, Ercan. Begimbayeva Zhibek Saginbaevna, Çarlık Rusya'sı Akademik ve İlmi Kuruluşlarında Avrasya Göçebelerinin Tarihi ve Kültürü'nün Araştırılması Üzerine Tespitler (XVIII-XX. Yüzyılın Başları).İlkbahar 2020.
- Derviş, Leyla. Khalida Devrisheva XIX. Yy. Kazak Türklerinin Aydını Şokan Velihanov Hayatı ve Eserleri.
- Doğın, Orhan. Abılay Han'ın Kazak Halkının Bağımsızlığı İçin Çin Ve Çarlık Rusya Arasında Yürüttüğü Diplomatik İlişkiler. Türk Dünyası Araştırmaları 2011, 97/192.
- Doğın, Serhat. 'Doğu Türkistan'da Son Osmanlı Hanı Yakub Bey ve Kaşgar Hanlığı', Ötüken Yayınları, İstanbul, 2020,
- Duisabayeva, Dinara, Tarihi Coğrafyadan Edebiyata Seyahat, Zeynep Bağlan Özer vd. (ed.), Çalışmadilbilim (Tarih – Kuram – Uygulama). İstanbul: Doğu Kitabevi, 2021, 355,403
- Duisebayeva, Dinara. Şokan Velihanov'un Eserlerinde 'Mesken've 'Aile', Altay Toplulukları: Mesken ve Mesken Kültürü, İstanbul 2019.
- Dulatov, Mirjakıp, Şokan Şıngızulu Velihanov. Kazakistan Tarihi Jurnalı, S.6, Almatı, 1994.
- Fielding, Nick (ed), Selected Works of Chokan Valikhanov, Pioneering Ethnographer and Historian of The Great Steppe, Cambridge University Press,2020.
- Hafızova, Klara. Stepniye Vlastiteli İ İh Diplomatiya v XVIII–XIX Vekah. KAZİSS, Nur-Sultan. 2019.
- Hekimoğlu, Vecihi Sefa Fuat. 18. ve 19. Yüzyıllarda Kazak Türkleri-Rus İşgali ve Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.
- Kalaycı, Bircal. Halk Bilimi/Folklor Tarihsel Süreç, Kafkas Üniversitesi (Erişim Tarihi:23.07.2023): Erişim Adresi: <https://www.kafkas.edu.tr/dosyalar/thbb/file/HALKB%C4%B0L%C4%B0M%C4%B0%20VE%20T%C3%9CRK%20HALKB%C4%B0L%C4%B0M%C4%B0.pdf>
- Kalkan, İbrahim. Kazakistan'da Siyasi Modernleşmenin Kökenleri(1822-1920). İstanbul: Arayış Yayınları, 2013.

- Kamak Abdikarim Graphic Creativity Of Chokan Velihanov Kazakh Scientist of The XIX. Century. International Journal Of Applied And Fundamental Research. 2016. № 1.
- Kara, Gülnar. Abılay Han Döneminde Kazak-Cungar İlişkileri Üzerine, Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi,7/1. Haziran 2022, 64-76.
- Kara, Gülnar. Sömürgecilik Bağlamında ‘Sibirya Kırgızları Hakkında Tüzük’(1822) ve Kazak Toplumuna Siyasî-İktisadî Etkileri. Journal of History Studies, 79-94.
- Kasimova Didar vd. Historical Dictionary of Kazakhstan. Plymouth, UK: The Scarecrow Press, 2012.
- Kermit, E.Mckenzie. Şokan ‘Velikhanov; Kazakh Princeling and Scholar’, Central Asian Survey, Vol.8, Nu.3, 1989.
- Koç, Kenan. İlk Kazak Bilim Adamı Şokan Velihanov. Kültür Evreni, 2010,365-374.
- Koç, Dinçer. “Şokan Velihanoglu’nun Mançu Hâkimiyetindeki Doğu Türkistanlıların Sosyo-Kültürel Durumuna Dair Mülâhazaları”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,123/242 (Eylül-Ekim 2019), 142-156.
- Kolektif, Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar. çev. Abdulvahap Kara. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- Krupko, Igor V. Nurzhanov, Arnabai A. Sydykov, a, Gaukhar A. Kaldybaeva, “Archaeological Researches in the Territory of Kazakhstan in Russia during the Empire (1733–1917)” Bylye Gody. 56/2 (2020) 2,478 DOI: 10.13187/bg.2020.2.474
- Mantayev, Turatbek. ‘Bir Tarih Kaynağı Olarak Muravyev ve Velihanov’un Eserleri’,Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010.
- Margulan, A.H(ed.). Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah, 1984
- Margulan A., Zhizn' i deyatel'nost' Chochana Valikhanova, Alma-Ata: Kazgoslitizdat, 1958.
- Masanov, K.D. “Şokan Velihanov – etnograf”, Ş. Velihanov ve modernite: Ş.Ş’nin doğumunun 150. yıldönümüne adanmış Bütün-Birlik Bilimsel Konferansı materyallerinin toplanması. - Alma-Ata: Nauka, 1988.
- Mckenzie. Kermit, E. “Chokan Valikhanov; Kazakh Princeling and Scholar”, Central Asian Survey, Vol.8, Nu.3, 1989.
- Moidabayeva, Dâna. Kazaklardaki Cüzlük Sistemi ve Tarihçesi Üzerine Bir İnceleme. Bilig 21. Bahar, 2002,27-44.
- Mukanov, Sebit. Jarkın Juldızdar. Almatı: Araştırmalar,1980

- Mukhlissova, Nazerke. Reclaiming Historical Past and Collective Public Memory: The Case of Valikhanov in Kazakhstan, Central Asian Programme, (Erişim: 10 04.2022) (https://centralasiaprogram.org/reclaiming-historical-past-collective-public-memory-case-Valikhanov-kazakhstan#_ftn12)
- Olcott M.B. 'The Kazakhs' 2d ed. California: Stanford Hoover Institution Press. 1987.
- Özdemir, Rüzgar. Kenesarı İsyanı (1837-1847). Tarih ve Gelecek Dergisi Cilt 3, Sayı 3. Aralık 2017,208-220.
- Pocheekaev, R.Y. "Ch.Ch. VelihanovO politicheskoy i pravovoy razvitiy Sredneaziatskikh khanstv v pervoy polovine XIX veka", Vostochny arkhiv № 2 (38), 2018.
- Ryşchanova U.M. "Rol' filosofsko-pedagogicheskogo naslediya I. Altynsarina v razvitiy obrazovaniya", *Pedagogicheskaya nauka i praktika*. 2016. №3 (13)., <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-filosofsko-pedagogicheskogo-naslediya-i-altynsarina-v-razvitiy-obrazovaniya> (Erişim Tarihi: 12.8.2023), 3.
- Satbayeva, ř. şokan Velihanov Adebıyetşi (şokan Velihanov Edebiyat Bilimcisi), Gılim, Almatı 1987.
- Scott, C. Matsushita Bailey, Travel, Science and Empire: The Russian Geographical Society's Expeditions to Central Eurasia,1845-1905, Univesity of Hawaii, Doktora Tezi,2008
- Scott, C. Matsushita Bailey, A Biography in Motion: şokan Velihanov and His Travels in Central Eurasia, Ab Imperio, 1/2009.
- Serubaeva, A. T., & Sarsambekova, A. S. (2013). "A Contribution made by Shokan Ualikhanov to the History of Middle Ages in Central Asia", Journal of Social Science Research, 4 (1),
- Shadiyeva, Gulim. şokan Velihanov'un Kâşgar Seyahati, Geçmişten Günümüze Seyahat Edebiyatı Elginkan Vakfı 4. UluslararasıTürk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri, İstanbul,2019.
- Shaldarbekova, Azhar. şokan (Muhammed Hanafıya) Velihanov 19. Asrın Türk Bilgesi, Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, 2013 TDKB, Eskişehir, 2014.
- Shayakhmetov. N.U. "şokan Velihanon'un Ğılımi Murasındağı Tarihi Geografiya Meseleleri", Otan Tarikhy. 4, (2007)
- Smagulov,Z. Kalybekova,K., Sh. Ualikhanov and The Mythological School of Literary Studies, Scientific Collection «Interconf» | № 3(36),
- Strelkova, Irina. 'Poslednii god şokana', Molodaya Gvardiya, No. 4,1996.
- Suleymenov, R.B.V.A.Moiseev, şokan Velihanov: vostokoved. Almatı:1985).

- Şimşir, Nahide. Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmaları, İstanbul: İş Kültür Sanat Yayıncılık,2008.
- Taylor, Paul Michael. Exploring The Scientific And Artistic Legacy of Şokan Velihanov (1835-1865), Washington, D.C. : In Partnership With Kazakhstan's Museums.
- Togan, Ahmet, Zeki, Velidi, Bugünkü Türk İli ve Yakın Tarihi. İstanbul: Enderun Yayınları,2. Baskı. 1981.
- Ünal, F., Türk Tarihinin Kaynaklarından Câmî'ü't-Tevârih ve Müellifi Kadir Ali Beg Hakkında, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 37 Erzurum 2008,
- Volkova, Olga, "Milli Kültürün Kahramanı Şokan Velihanov", Bilim ve İnsan-Şahsiyetini İnşa Edenler, Gazi Kitabevi, Ankara,2018 ed. Zeynep Bağlan Özer vd, 71-89.
- Yayazova K., Kazakhstan: Nation And National Self-Consciousness, Near East University Graduate School Of Social Sciences International Relations Program, 2019, basılmamış yüksek lisans tezi.
- Yegizbaeyeva, Meruyert vd. Kazak Kültüründe 'Yedi Ata' Kavramı ve Yedi Kuşağa Kadar Evliliğin Yasaklanması Geleneği. Milli Folklor Dergisi 17/129 (2021), 45-57.
- Yermekbay Z H.A., Abuseitova M.K.H. Şokan Velihanov: issledovaniya i domysly // Istoriya Kazakhstana: innovatsionnyye kontseptsii i periodizatsiya kak prioritet nauchnogo poznaniya: sbornik dokladov mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. Alma-Ata: Yeltanım Yayınevi 2013.
- Yorulmaz, Osman. Bağımsızlığından Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri ile Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasi İlişkiler. Ankara: Türk Tarih Kurumu,2013.
- Yusupov, Ercan. Podvig Şokana Velihanova Otkritiye Kaçkarii, Kosta, Sankt-Petersburg, 2009.
- Zeyneş, İsmail. Kazak Türkleri. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, Ekim 2002.
- Zeyneş, İsmail. Kazaklarda Aile Yapısı. Bilig 1.Bahar, 1996,66-74.
- Zhanabaev, K.A., Turgenbaeva,A.S. "Chokan Valikhanov et theoria oris verbi art, Khabarshy. Zhurnalistiku seriyasy." №4 (58) 2020
- Zhanbota Sashka, XIX. Yüzyılda Kazak Aydınların Din ve Eğitim Görüşleri ve Faaliyetleri, Yüksek Lisans Tezi, LisansTezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya-2015.
- Zholdasbayev C. C. "Ş.Ş. Velihanov halkımızdın ulı arkeologı", 3, Otan Tarikhy. (2010)

Zimanov, S.Z. A. A. Atışev, (1965). Politıçeskiye Vzglyadı Şokana Velihanova, Alma-Ata: Nauka.

Zolotareva, L.R. ve Y.A. Zolotareva, 'The study of Chokan Velihanov's ethnic and artistic heritage at the lessons of History of Kazakh Art', Seriya "Pedagogika. № 1(97)/2020,38-47.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Laziza NURPEİİS	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Kazak Devlet Milli Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Fakülte	Filoloji Fakültesi
Bölümü	Kazak Dili ve Edebiyatı
Yüksek Lisans	
Üniversite	Uludağ Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Programı	Tarih
Makale ve Bildiriler	
1. Çelik, Muhammed Bilal, Nurpeiis, Laziza, Afşar, İlker (t.y.). “ Hanikov’un Horasan Misyonu (1858-1859) ”. <i>Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> . https://doi.org/10.30561/sinopusd.1411814	
2. Nurpeiis, Laziza. “ 20’inci Yüzyıldan 21’inci Yüzyıla Geçişte Jeopolitik Kırılmalar ve Yeni Dengelerin Oluşumu ”. <i>TurkishStudies-International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic</i> . 8/5 (Spring 2013): 515-529. https://doi.org/10.7827/turkishstudies.4591	
3. Şahin, Filiz ve Nurpeiis, Laziza. “ Philosophy of Language At Yunus Emre ”. <i>Adam alemi</i> 4/94 (2022): 3-11. https://doi.org/10.48010/2022.4/1999-5849.01	
4. Şahin, Filiz ve Nurpeiis Laziza. “ Sufism As a Turkish Renaissance ”. <i>Adam alemi</i> 2/88. (2021): 112-121. https://doi.org/10.48010/2021.2/1999-5849.11	